Ё.ЖАНЧИВ
Ц.БЯМБАЦЭНД

НАНГИАД МОНГОЛ

"ХУА-И И-ЮЙ" ТОЛЬ

"華夷譯語"

11037

Арнутган шүүсэн: доктор, профессор Л.Болд

Улаанбаатар хот
2003 он

Yo.JANCHIV
Ts.BYAMBATSEND

THE CHINESE-MONGOLIAN GLOSSARY

"HUA-I I YU"

"華夷譯語"

Edited by: Doctor, professor L.Bold

Ulaanbaatar 2003

УДИРТГАЛ

Дундад үеийн монгол хэлний нангиад үсгийн дурсгалын тойм

Эдүгээ баттай судлагдаад байгаа монгол хэлний ан: бичгийн дурсгалууд XIII-XIV зууны үеэс уламжлан иржээ. Тодор: хэлбэл, 1224-1225 оны орчим бичигдсэн гэж үздэг уйгуржин мон үсгээр буй "Чингисийн чулууны бичиг"–ээс эхэлдэг гэж хэлж болно

Үүнээс өмнөх үед холбогдох хятан бичгийн дурсгал зэрэг з байх боловч одоо болтол хараахан бүрэн тайлан уншиж чадаа байгаа билээ (26).

Уйгуржин монгол үсгийн дурсгал хэдийгээр XIII-XIV зууны хамаарах ч түүгээр илэрсэн хэл нь нэлээд эрт үеийн монгол хэл онцлогийг тусгасан гэж эрдэмтэд үзэж байна (3:5).

Судлаачид монгол хэлний хөгжлийн түүхийг өөр зууpаа б сага зэрэгтэй боловч үндсэндээ хоёр янзаар ангилж бай Тухайлбал; Б.Я.Владимирцов, Л.Лигети, Д.Төмөртогоо, Шон: нарын зэрэг судлаачид;

Өвөг монгол хэл
Эртний монгол хэл
Дундад үеийн монгол хэл

Орчин үеийн монгол хэл гэж 4 хуваасан (7:78-79, 12:6-35) бс 1955 онд профессор Н.Поппе,

Нийт монгол хэл
Дундад монгол хэл
Орчин үеийн монгол хэл хэмээн 3 ангилжээ (25:15).

Дээрх хоёр ангилалын аль алинд нь "Дундад үеийн монгол х гэсэн бүхэл бүтэн үе шат байгаа юм. Он цагийн хувьд бага с заналт зөрөлдөөн байгаа боловч XIII-XVI зууны үеийг "Дундад үе монгол хэл" гэж барагцаалж болно.

Дундад үеийн монгол хэлний онцлогийг сайтар тусга дурсгалууд гэвэл XIII-XV(XVI) зууны үед хамаарах дөрвөлжин, ар нангиад үсгээр тэмдэглэгдсэн байгаа билээ.

Дөрвөлжин бичгээр Хаад дээдсийн зарлиг, Цавчаал боомтын их, бага бичээс, пайзын бичээс, тамгын бичээс, ном судар, бичиг баримт зэрэг 60 гаруй монгол дурсгал (1,5), араб үсгийн хувьд Мукаддимат ал-Адаб толь, Лайдений толь, Истамбулийн толь гэрэг 6-7 их бага толь бичиг тус тус байдаг (4).

Дундад үеийн монгол хэлний дурсгал дотроос агуулга ач холбогдлын хувьд ч тэр, хэмжээ дамжааны талдаа ч тэр хамгийн далайцтай нь нангиад үсгийн дурсгал мөн гэдэгтэй хэн ч маргахгүй буй за.

Энэ дурсгалаас эн тэргүүнд, 7 мянга гаруй үгийг багтаасан алдарт "Монголын Нууц Товчоон"–ыг дурдах ёстой.

Энэхүү гайхамшигт туурвилыг 1228 юм уу 1240 оны орчим монгол нутагт, монгол хүн , монгол хэл бичгээрээ зохиосон болох нь одоо нэгэнт тодорхой болсон хэмээн үзэж болно.

Анхны тэрхүү эх нь үрэгдээд, эдүгээ Мин улсын эхэн үед Хуо Юань-Гиэ (火原潔), Ма-ша И-хэ (馬沙亦黑) нарын зэрэг эрдэмтэд хятад хүмүүст монгол хэл сургах сурах бичиг, толь бичиг болгох зорилгоор нангиад үсгээр буулгасан эхээс дам дам хуулбарласан хэдэн хуулбар л бидний үед уламжлан иржээ(16,8:1-31,28).

"Монголын Нууц Товчоон"–ы энэхүү хуулбар эх бичиг үндсэн гурван хэсгээс, тухайлбал, монгол эхийн нангиад галиг, үг нэг бүрийн хадмал орчуулга, зүйл тус бүрийн ард дагалдуулсан ерөнхий орчуулгаас бүтдэгийг та бид сайн мэдэх билээ.

Эдүгээ судлаачид Гу Гуань-Чи (顧广圻 1770-1839)-ийн 12 боть хуваасан эх, Е Дэ-Хуй (叶德辉 1864-1927)–н, Цянь Да-Синь (钱大昕 1728-1804)-ий 15 ботит эх зэрэг үндсэн 3 зүйл хуулбарыг баримтлан "Монголын Нууц Товчоон"-ыг шинжилж байна. Энэ гурван эхээс хамгийн алдаа мадаг багатай нь Гу Гуань-Чи-ийн эх хэмээн үздэг билээ.

"Монголын Нууц Товчоон" бол монголын ард түмнээс хүн төрөлхтөний соёлын санд өргөн барьсан гайхамшигт сувд эрдэнэ учраас гадаад дотоодын олон мэргэд удаан жил, зузаан хоног алжаалыг умартан хүч оюунаа шавхсаар асар их ном зохиол туурвисан хийгээд туурвисаар байгаа юм. Энэ бүгдийг энд тоочих арга ч үгүй, бидний зорилго ч бус.

Нангиад үсгийн өөр нэг бүлэг дурсгал гэвэл "И-юй (譯 語) маягийн толь" хэмээгддэг хэдэн зүйл нангиад-монгол толь буй (10).

Эд цөм зүйл хуваасан толь бөгөөд хамгийн анхных нь Хубилай хааны Жи–юаний онд (1264-1294) Чэнь Юань-Лян (陳 元 靚) хэмээх хүний туурвисан "Ши-Линь Гуан-жи (事林廣記) бичигт анх орж нийтлэгдсэн "Монгол И-юй" (蒙古譯 語) буюу "Жи-юань И-юй"

(至元譯 語) толь юм. Энэ толь эдүүгээ хэд хэдэн хувилбара уламжлагдан иржээ.

"Монгол И-юй" толь "И-юй маяг"-ийн нангиад–монг толинуудын анхдагч төдийгүй одоогоор монгол хэл шинжлэ мэдэгдэж байгаа хамгийн анхны орчуулгын толь бичиг болох т туйлын үнэ цэнэтэй юм.

Толь зохиосон зорилгоо зохиогч бээр; *"Тэмдэглэх нь, арв орны (уг нангиад эхээс нь үзвэл "таван зүгийн" гэж байна. Ц.Б) а иргэд үг хэл нэвтрэлцэхгүй, дур шуналаар адил бус ажг Зоригийг ойлгон санааг нэвтрүүлэхийг дорнод орноо ги, өмн орноо сан, өрнөд орноо тидай, умард орноо и (орчуулга) хэмээмү Орчуулга хэмээгч ул ухахуй үг хэлийг тодруулан нэвтрүүлхү хэлмүй.Үг хэл эс нэвтрэлцвээс эрхбиш хэлмэрчээр тодруул нэвтрүүлсний хойно сая санаагаа мэдэлцэн чадмуй. Эдүгээ хян тогтоосон и-юй бичиг нэгэн ботийг нийтэлвэй. Хэрвээ сонирхо аж, болөвсруулан үйлдвээс асууж хариулхуйд аяар дуугарч, то тээглэх төвөггүй болмуй"* (12:127,17:279) хэмээн тодорхойлжээ.

Уул толинд 541 үгийг 22 зүйл хуваан оруулсан байдаг билээ.

Энэ толь нь хэдийгээр нангиад-монгол толь боловч үги бүрэлдэхүүнээс нь үзвэл монгол-нангиад толь гэж хэлмэ санагдана. Учир нь цэвэр монгол ахуйтай холбоотой үг хэллэг ихэ хувийг нь эзэлж байна. Жишээлбэл адууны олон зүйл зүс зүсми нэр томьёо, гэр ахуйн багаж хэрэгсэлийн нэр гэх мэт.

Ийм шинж зөвхөн "Монгол И-юй" толинд бус, "Хуа-и И-юй" то болон бусад нангиад-монгол толийн хувьд ч ажиглагдаж байна. Э нь хятад хүмүүст монгол хэл сургаад зогсохгүй, монголчууд амьдрал ахуй, зан заншлыг тэнсэн мэдүүлэх зорилгоос шалтгаалсан болов уу хэмээн таамаглаж болох юм.

"Монгол И-юй" толиноо "Монголын Нууц Товчоон" болон дар дараагийн толиудад байдаг, одоо хуучирсан боловч түүхэн үгийн с судлалын үүднээс сонирхолтой үгс, эртний монголын арван хо сарын нэр зэрэг чухал агуулга багтжээ.

Уг толь эртний ном учир зарим үг үсэг нэн балархай, монг үгийг нангиадаар галиглсан тогтолцоо нь төдий л нарийн бус, бур солиу бичлэг ихтэй тул одоо хэр нь зарим үг, үсгийг уншиж тайл талаар судлаач мэргэдийн санал онол зөрүүтэй байна (10,17).

"Монгол И-юй" толийг Японы эрдэмтэн М.Ишида, Мажар Л.Лигети, Д.Кара, Өвөр Монголын Шонхор, Ө.Мандах зэрэг хүмү судлан нийтлүүлжээ.

Он цагийн дэсээр дараа нь "Хуа-и И-юй" толь орох бөгөөд б энэ тухай хойно дэлгэрэнгүй авч үзэх болно. Энэ хоёр алда толиос гадна Ван Мин-Хө *(王鳴鶴)* гэгчийн найруулсан "Дэн–та би-жиу" *(登坛必究)* бичгийн 22-р боть дахь и-юй толь (1598) бол

Мин улсын үед (1621) зохиогдсон "Ү бэй-жи" *(武备志)* бичгийн 227-р боть дахь "Бэй-лу И-юй" *(北 卢譯 語)* толь хоёрт төрөл зүйл, үгийн дэс дараа зэрэг нь адилхан нийт 639 үг багтжээ (10).

Мин улсын Бан Лигийн 38-р онд (1610) эмхэтгэн гаргасан "Лу-лүн Сай-луэ бичиг " *(卢龙塞略)*-ийн 19, 20-р ботийн " Орчуулгын бүлэг " *(译部)* бусдаасаа арай өвөрмөц юм.

Учир нь бусдын адил үгсээ тольчлон жагсаагаагүй, харин ар араас нь үргэлжлүүлэн бичсэнээс гадна нэг толгой үгийн хойно түүнтэй холбоо бүхий олон үгийг цувруулан байрлуулсан байдаг байна. Эрдэмтэн Ө. Мандахын тооцоолсноор энэ тольд 1324 үг орсон ажээ (10:385).

Уул тольд "Хуа-и И-юй" зэрэг өмнөх толиудад байдаг үгсээс гадна дараа үеийнх нь монгол хэлний үгийн сан-утгазүйн хувирал өөрчлөлтийг мэдэж болхуйц баримт цөөн бус тохиолддог.

"Хуа-и И-юй" толийн тухай

Дундад үеийн монгол хэлний нангиад үсгийн дурсгал болох толь бичгүүдээс "Хуа-и И-юй" толь нэг талд, нөгөөтэйгүүр, өмнө өгүүлсэн дөрвөн толь хамтдаа нэг бүлэг болно хэмээн хэлж болох юм.

"Хуа-и И-юй" толь хэмжээгээрээ ч, агуулга, ач холбогдлоороо ч "Монголын Нууц Товчоон"-ы дараа орох чухал дурсгал билээ. Энэ толь "И-юй" маягийн толь болохынхоо хувьд бусад тольтойгоо нэг бүлэгт багтахын зэрэгцээ, унших хэрэглэгдэхүүн болох 12 баримт бичигтэйгээрээ "Монголын Нууц Товчоон"-той ижил төстэй юм.

Энэ толь бол и-юй маягийн толиудын дотроос хамгийн том нь төдийгүй, монгол үгийг нангиадаар тэмдэглэсэн арга барилын талаар ч гэсэн хамгийн нарийн зөв тул нэлээд дээр үеэс судлаачдын анхаарлыг татсаар иржээ.

華夷譯語 ("Хуа-и И-юй") гэдэг нь "Нангиад харь хэлний орчуулга үгс" гэсэн үг болох бөгөөд Юань, Мин улсын үед монголоос гадна, япон, солонгос, зөрчид, уйгур, сиам, төвд зэрэг арав гаруй хэлний "Хуа-и И-юй" байсан ажээ.

Өөрөөр хэлбэл, хятад хүмүүст харь хэл сурахад зориулсан толь бичиг, сурах бичиг болж байжээ.

"Хуа-и И-юй" толийг Мин улсын үед "Орчуулгын товчоо"*(四夷馆)*, "Хэлмэрчдийн товчоо" *(會同馆)* хэмээх тусгай байгууллагуудаас эрхлэн гаргадаг байсан байна(23:XII).

"Хуа-и И-юй толь" хоёр дэвтрээс бүрдэх бөгөөд тэргүүн дэвтэр 344 үгийг 17 зүйлд хуваасан нангиад–монгол толь, дэд дэвтэрт 1 захидал харилцааны бичгийг унших хэрэглэгдэхүүн болгон эмхэтгэ оруулсан байдаг. Энэхүү 12 баримт бичгийг зарим судлаачи "Нангиад–монгол харилцааны бичиг" хэмээн нэрлэж тусад нь салга авч судлах нь буй (14,20,21).

Хуа-и И-юй толийн I дэвтэрт;

1. Тэнгэрийн зүйл	19 үг
2. Газрын зүйл	38 үг
3. Цаг улирлын зүйл	24 үг
4. Цэцэг модны зүйл	38 үг
5. Жигүүртэн араатны зүйл	116 үг
6. Орд гэрийн зүйл	17 үг
7. Сав хэрэглэлийн зүйл	71 үг
8. Хувцас хунарын зүйл	26 үг
9. Идээ ундааны зүйл	28 үг
10. Сувд эрдэний зүйл	13 үг
11. Хүн амьтны зүйл	86 үг
12. Хүний үйлсийн зүйл	140 үг
13. Дуу өнгийн зүйл	17 үг
14. Тоо хэмжээний зүйл	35 үг
15. Бие махбодийн зүйл	76 үг
16. Зүг чигийн зүйл	17 үг
17. Үргэлж хэрэглэгддэг зүйл 83 үг гэж 17 зүйл болгон хуваажэ	

12 албан бичгийн эхний 5 нь Хятадын Мин улсын хаанаа дагаар орсон монголчуудад буулгасан зарлиг, 7 нь монгол ноёдоо Мин улсын хаанд өргөсөн бичиг захидал байна.

Үүнд:

А. Мин улсын хаан, дээдсээс монгол ноёдод өгсөн зарлиг,заавар;
1.Ажаширид өгсөн зарлиг
2.Тойн Иринчинсамбууд өгсөн зарлиг
3.Өргөмжлөл
4.Зарлигаар төрийн журганаас Йин Чан-Вэйд өгсөн зарлиг;
5.Зарлигаар төрийн журганаас Анда-нагачуд өгсөн бичиг

В. Монгол ноёдоос Мин улсын хаад, дээдэст өргөсөн бичиг;
1.Самандаширн нарын бичиг
2.Намун хүргэний бичиг
3.Торгочарын бичиг
4.Ширэмүний бичиг

5.Нэхэлэйн бичиг
6.Нэхэлэйн бичиг
7.Мянганы ноён Нангиасын заргын бичиг

"Хуа-и И-юй толь"-ийг зохиосон зохиогч, зохиогдсон он цаг, зориулалтын талаар гэвэл "Мин Ши-лу" (*明實錄*) буюу "Мингийн магад тэмдэглэл" гэдэг олон боть номын "Тайзу хааны магад хууль" хэмээх 141-р ботид 1382 оны 1 сарын 20-ны үйл явдал болгон тэмдэглэсэн нь:

"/Хаан бээр/ бичгийн явдлын хороо (翰林院)-ны асран тайлбарлагч Хуо Юань-Гиэ нарт "Хуа-и И-юй" бичгийг найруулагтун хэмээн зарлиг бұулгав. Хаан бээр, Юаньд уулаас бичиг үсэг байхгүй билээ. Зарлиг заавар буулгахад Гоу чангийн (өөрөөр хэлбэл, уйгурын Ё. Ж.) үсгийг зээлэн монгол үсэг зохиогоод дэлхий дахины хэлүүдийг нэвтрэлцүүлэн авна хэмээн Хуо Юань-Гиэ (火原潔), найруулагч Ма-Ша И-хэ (馬沙亦黑) нарт зарлиг буулгаж тэдний хэлийг хятадаар орчуулуулбай. Тийнхүү одон орон, газар зүй, хүний явдал, бодисын зүйл, өмсөх идэх, эдлэл хэрэгсэл тэргүүтнийг эс бүрдүүлсэн нь үгүй. Дахин "Юаний Нууц Товчоон"-ыг авчран лавлалт болгон үсгүүдийг таслан дуудлага дор нь зохицуулбай.

Найруулан төгөсмөгц жуу зарлан хэвлүүлэн тархаажээ. Түүнчлэн элч нар умард говь орноо одох, ирэхүйд цөм тэдэн лүгээ нэвтрэлцэн чадах болов" (6:69, 2:72-73, 16:452, 11:8-10) гэжээ.

Энэ эшлэлээс үзэхүл "Хуа-и И-юй толь"-ийг "... бараг Хуо Юань-зе, Ма-ша И-хэ гэх мэтийн нэлээд хүмүүс хамтран найруулж орчуулсан байх аа" (11:11) гэсэн Өвөр монголын эрдэмтэн Ө.Мандах багшийн саналыг бид бүрэн дэмжиж байна.

"Хуа-и И-юй" толийг найруулахдаа "...Юаний Нууц Товчооныг авчран лавлалт болголоо" гэсэн өгүүлбэрийг хэрхэн ойлгосноос шалтгаалж судлаачид санал хуваагдаад байгаа билээ. Өөрөөр хэлбэл, "Хуа-и И-юй " толийг найруулах үед "Нууц Товчоон"-ыг авчран нангиад үсгээр галигласан юм уу гэдэг асуудал.

Нака Мичиё, Ван Го-Вэй, Баяр нарын зэрэг эрдэмтэд "Нууц Товчоон"-ы галиг өмнө нь бий болсон гэж үзсэн бол Хятадын эрдэмтэн Чэнь Юань нэгэн алдарт өгүүлэлдээ уул галиг "Хуа-и И-юй"- гээс хожим буй болжээ гэсэн санал дэвшүүлсэн ажээ (8:4-5).

Бид "Хуа-и И-юй" толь болон "Нууц Товчоон" хоёрыг харьцуулан шинжсэний дүнд Чэнь Юаний саналыг дэмжиж байна.

Хуо Юань-Гиэ нар хааны зарлигийг хүлээн авснаас хойш 7 жил махран хөдөлмөрлөсний дүнд "Хуа-и И-юй"-ийг 1389 онд зохион дуусгаж, хэвлэн тараажээ.

Гэвч анхны тэр эх эдүгээ уламжлан ирсэнгүй. Судлаачдийн голлон ашигладаг эх бол 1918 онд Шанхай хотноо "Худалдааны

хэвлэлийн газар" (*商务印书馆*)-аас "Хань Фень лу асарын хов бичиг" (*涵芬楼笈*)-ийн IV түүвэр болгон гэрэл зургаар хэвлэсэн билээ. Ийн хэвлэхдээ Мин улсын үеийн нэгэн барыг ашиглажээ.

1918 оны энэхүү хэвлэлийн эхэнд Лю Сань-Ү (*刘三吾*) хэмэ түшмэлийн бичсэн оршил ба толийг ашиглах дүрмийн тайлб жишээ байдаг. Чухам энэхүү оршлоос л "Хуа-и И-юй"-ийг анх 13 онд хэвлэжээ хэмээн судлаачид мэдэж авсан аж.

Бид "Хуа-и И-юй"-ийг хятад хүмүүст монгол хэл сурах гар авлага болгох зорилгоор найруулсан гэж өмнө нь дурдсан бил Үүнээс гадна бас өөр зорилго байсныг энэхүү "Оршил"-оос мэд болох юм. Иймээс Лю Сань-Ү-гийн оршлыг бүрэн эхээр нь авч үзь

"Түшмэл бодвоос, хятад харийн ялгал болвоос эртнийх бол Богд мэргэдийн хэлэхээр эцэстээ нэг болмуй. Аль ч богд мэргэди сэтгэл нь нэг болгохыг эс хүсэгч нь үгүй буй за. Арга бу хүмүүсийн үг хэл өөр, зан заншил ондоо болохоор байдал нь ар тэгж болохгүй амуй. Хүмүүсийн үг хэл өөр болвоос түүни гэгээрүүлж эс чадмуй. Гэгээрүүлж эс чадваас зан заншил хаана хувирах аж. Тэр заншлаараа байваас ёслол журмыг мэдэхг таван эшийг эс өгүүлмүй . Бичиг харыг үзвээс, эрт язгуураас и байсан болой. Харагч нь нүд ичиж, сонсогч нь чих гутмуй.

Биеэрээ тэр газар хүрэгсэдийг өгүүлэх юун. Дундадын бо хаадаас гадна байгаа бусадчууд ийм л буй за. Өнгөрсөнд Сунги (Сун улсыг зааж байна) хувь заяа төгсч, тэнгэрийн заяа Юа (Юань улсыг хэлж байна)-ий эзэнд болж Дундадыг эзэрхэв. Тэдн заншил нь морь унаж харвах намнах, алж дайтахдаа сайн, хар ерөөс үсэг бичиггүй болой. Зар зарлиг буулгахуйд үсэг бичиг бөгөөс дамжуулж эс чадах учраас Гоу чангийн үсгийг (уйгур үсгі зааж байна) зээлж өөрийнхөө хэв дүрэм болговой. Сүүлдэж ир дахин төвд тойнд зарлиг буулгаж монгол үсэг зохиолгож, don гаднад авиаг сургасан боловч түүний утгыг цөм гүйцэд үл мэдм Тэгэхдээ, хишиг сүр хууль зарлигаас болоод 93 жил үргэлжлэх зөвхөн хятад үгийг хүндэтгэвч гагцхүү харь бусдыг л бичмүй. Үі сэжиглэх сэргийлэх сэтгэл байсан ажгуу. Бишрэх нь хаан тэнгэрийн тэмдэгтэйөө заяаг хүлээж хятад харийн эзэн болө Ойрд, дөрвөн далай нэгэн гэр болж хучууд (胡人 монголчуудыг хэ байна.) бүгд дагавай. Бодвоос, тэнгэр ард иргэнийг төрүүлж, э түшмэлийг бүй болгодог аж. Сургахуйд ялгал үгүй. Сургах эрхгүй үг хэлийг нэвтрэхээс эхэлмүй. Үг хэл нэвтэрмэгц үі бичгийг нь эс өөрчилвөөс үл болмуй. Тэдний бичгээр нэгэн үсг бичихэд хэд хэдэн тэмдэг хэрэглэж, ахин дахин холбон хэлхэж утгыг илтгэмүй. Яршиг түвэг нь маш их болой. Харин Дундаа тоо томшгүй үсэг, бүрэн төгөлдөр авиаг ашиглаваас түүн орчуулахад эс хүрэлцэх нь үгүй буюу.

Зөвхөн аль алиныг нэвтэрхий мэдэгчийг олоогүй л төдий буй за. Бичгийн мэргэдийн хүрээлэнгийн тайлбарлагч Хуо Юань-Гиэ (火源洁) умард говийн үгсаатан боловч хятад газар төрвэй. Өөрийн үсэг бичгийг мэдэхээр түүн лүгээ мөр зэрэцзгч ховор. Дундадын дөрвөн номд нэвтэрхий бөгөөд түүний утгыг бүр мэдмүй. Тэгээд хятад үсгээр монгол үгийг орчуултугай хэмээн зарлиг болвой. Тав гурвыг овоолон холбомогц тэдгээр үсгийг сая бүртгэмүй. Харгуулан тайлбарламагц түүний утга сая тодорхой болмуй. Авиаг зохицуулваас аяар хэрэглэж бүгдийг хангаж чадмуй. Үүнд эмхэтгэн хэвлэн нийтэлсэн ажгуу. Түшмэлийн ухахаар, таван зүгийн хүмүүс, үг хэл нэвтрэлцэхгүй, дур хүсэл бас ондоо болохоор их Жеү-гийн үед Сян-Сюй (象胥 орчуулга хийх түшмэл) хэмээгч түшмэл томилж, хэн алиныхаа ухааныг ололцож авай. Эдүгээ дэлхий дахин үсэг бичиг, зам хэмжүүр адилхан болвой. Хаан, хэнийг ч алагчлахгүй сэтгэлийг барьж, энэхүү бичгийг эрхлэн, хамаарч байх нь үг хэлийг нэвтрүүлж, зориг санааг туулуулж, ёслол хөгжим гэгээрэл дөрвөн зүгт хүрээд харш саадгүй болгохын туст болой. Хятадаар харийг хувируулах ёс учир яг үүнд буй амуй за. Түүнийг өчүүхэн тус нэмэр хэмээн хэрхэн өгүүлж болох аж. Хун-у-гийн 22-р он (1389 он)-ы өвлийн 10-р сарын 15-ны өдөр. Бичгийн мэргэдийн шүэ-ши (学士) Фэн-И газрын дайбан түшмэл (大夫) бөгөөд зүүн Чунь Фан (左春坊)-гийн зүүн Зань-шань (左赞善)-ий түшаалыг хавсран гүйцэтгэгч Лю Сань-Ү (刘三吾) бээр хичээнгүйлэн оршил бичвэй" (11:32-34, 12:721-724). (Нангиад эхийг I хавсралтаас үзнэ үү).

Энэ "Оршил"–оос үзвэл ёс мэдэхгүй, ичиж ой гутам бүдүүлэг монголчуудыг өөрийн төгс боловсронгуй хятад хэл бичгээрээ дамжуулан гэгээрүүлж, улмаар "...хятадаар харийг хувируулах ёс" буюу монгол болон бусад харь үндэстнүүдийг хятадчлан уусгахыг санаархсан хятадын ихэс дээдсийн хорон муу санаа, бүтэшгүй мөрөөдлийг энэ түшмэл ил задгай тунхаглажээ. Үүний тулд бидний монгол болон дөрвөлжин бичгийг муулан гутааж, хятад үсгийг бүхний дээр тавьж байна .

Ийнхүү "Хуа-и И–юй" толийг найруулсан цаад улс төрийн санаархал нь монголчуудыг хятад болгон уусгах далд санаанд оршиж байсан ажээ.

"...Бид Хятад үсгийн сайн муугийн тухай энэ тэр гэж хэлэх санаа үгүй байна. Монгол үсэг бол хятад үсгээс давсан авианы үсэг болохыг орчин үеийн шинжлэх ухаан нэгэнт нотолжээ" (11:17-18) гэсэн профессор Ө.Мандахын үгийг энд эшлэмээр санагдана.

Лю Сань-Ү-гийн бичсэн "Оршил" дахь нэг чухал зүйл бол "Хуа-и И-юй" толийг зохиогчдын нэг Хуо Юань-Гиэгийн тухай мэдээ юм. Энэ хүний амьдрал үйлсийн талаар одоо болтол үүнээс өөр баримт олдоогүй байна.

"Оршил"-д дурдсанаас үзэхүл, Хуо Юань-Гиэ бол Хятада, төрсөн монгол хүн бөгөөд монгол, хятад хоёр хэл бичиг төг нэвтэрсэн эрдэмтэн байсан ажээ.

1389 онд "Хуа-и И-юй" толийг анх хэвлэхэд толийн өмнө Лю Сань Ү-гийн "Оршил" болон "Тайлбар жишээ" байсан ажээ. Гэтэ 1918 онд хэвлүүлэхдээ Сунь Юй гэдэг хүн "Төгсгөлийн үг" бичсэ байна. Энэ "Төгсгөлийн үг"-д зарим чухал баримт байх тул Ө.Манда багшийн орчуулгаар сийрүүлбэл;

<<"Хуа и И юй" дотроо боть хуваахгүй болой. Мингий төрийн Хун У-гийн 12-р онд (Лю Сань Ү-гийн "Оршил"-д Хүн-Ү-гий 22-р он гэж буй. Орчуулагч) Бичгийн мэргэдийн хүрээлэнгий тайбарлагч Хуо Юань-Гиэ (火源洁) орчуулж, Жин Чан (经厂) хэмээ хэвлэлийн газраас хэвлэсэн дэвтэрт Лю-Сань-Ү (刘三吾)-гий бичсэн оршил ба ерөнхий тайлбар (凡例) зургаан зурвастай байе Эхний хэсэг нь тэнгэрийн утга гэх мэтээр үсгүүдийг 17 айма хувааж, сүүлийн хэсэг нь Ажашири зэрэг зарлиг айлтгалын бичи 12-ыг багтаажээ. Тодорхойлох нь, Хуо Юань-Гиэ уул нь Юан улсын түшмэл хүн байв. Юаний үед солонгос, рюкю (Японы баруу өмнө байгаа олтирогууд дээр байсан эртний улс. Орчуулагч), япон аннам (安南 одоогийн Вьетнам. Орчуулагч), Жань чен (占城 эртни улсын нэр, одоогийн Вьетнамын өмнө хэсгээр тогтнож байгаа 17-р зууны сүүлчээр сөнөв. Орчуулагч), сиам (одоогийн Тай улс Орчуулагч), монгол (鞑靼), уйгур, төвд, сартуул (Хятадаар 回回 персийг заажээ. Орчуулагч), малага (14-16-р зууны үед тогтно байсан Малайн эртний феодалын вант улс. Орчуулагч), зүрчи бай и (白夷) зэрэг 13 улсын и-юй (译语 орчуулга үгс) байжээ. Юани үед түүвэрлэсэн дэвтэр байсан бөгөөд түүний нэр нь мөн "Хуа-и И юй" гэж байв. Гу (顾) овогтын "日知录" хэмээх зохиолын илүү ботийн 4-р ботид хэлснээр эрт өмнө Юань (Монголчуудыг заа буй. Орчуулагч) болбоос үсэг бичиггүй , Гоу чан үсэг (уйгур үсэг) ийг зээлж монгол үсэг зохиож дэлхий дахины хэлнүүдтэ нэвтрэлцэж байв гэнэ. Эдүгээ Бичгийн мэргэдийн хүрээлэнгий тайлбарлагч Хуо Юань-Гиэ ба найруулагч Машийг зэрэг хүмүүс зарлиг буулгаж хятад үгээр тэдний хэлийг орчуултугай гэ Тэгэхдээ Юаний Нууц Товчооныг лавлалт болгон, үсгүүдий холбож, авианууды зохицуулж бүтээв. Зарлигаар хэвлэ тархаажээ. Түүнээс янагш элчид умард говиор нааш цааш явахда учир явдлыг бүр нэвтэрхий мэдэх болвой. Энэ даруй тус ном боло Гэвч одоогийн олдсон дэвтэрт Машийгийн нэр байхгүй. Маший хэмээгч баруун газрын одон орны номыг орчуулагч бөгөөд монго бичгийг давхар мэддэг байжээ. Жин чан хэвлэлийн газрын гаргаса номын гарчигт нэмж зассан "Хуа-и И-юй" арван нэгэн дэвтэр гэ

бас буй. Үүнээс үзэхэд, Мингийн төрийн үед өрөөсөө 2 зүйлийн дэвтэр байв .

Гү овогтын олж үзсэн нь тэрхүү нэмж зассан дэвтэр аж. Үг үсэг хоёрыг зэрэгцүүлэн тавьсан байв. Түүхийн зохиолын хувьд авч хэлбэл зөвхөн зохиолын утгын орчуулгыг хийж, найруулан бичихийг хангаваас болох буй за. Түүний дамжин орчуулагдсан яршиг түвгийг эрхгүй асуух хэрэг юун болой. Орчуулгын зохиолын хувьд авч хэлбэл эрхгүй уг зохиолыг мэдмэгц сая түүний утгыг олмуй. Юаний дэвтрийг үндэслэн сийлсэн Юань улсын Нууц Товчоон Сян Жүн (Ху-нан мужийн газрын нэр. Орчуулагчаас)-гээс нэгэнт олдов. Юань улсын үеийн барын Хуа-и И-юй хийгээд Мин улсын үеийн хүн Мао Ень (毛寅), Ли Гуан Юань (李广元) зэрэг хүмүүсийн хийсэн арван улсын и-юй бичиг цөм олдохгүй болов. Гагцхүү тус дэвтэр л бүрэн бүтэн байх болохоор бачим яаруу хэвлэн тархаж, орчуулгын ажилд сэтгэл тавигч орчлонгийн хүмүүс лүгээ хамтаар нандигнан хадгалсугай хэмээмүй. Шар морин жил (1918)-ийн хаврын өдөр У-си (无锡) газрын Сунь Юй (孙毓) гаргалгыг бичвэй>> (11:41-43). (Нангиад эхийг V хавсралтаас үзнэ үү).

Үүнээс хэдэн зүйл тодорхой болж байна.

Үүнд:

1."Хуа-и И-юй"-ийн 1389 оны анхны хэвлэлд боть хуваасан зүйл байгаагүй бөгөөд 1918 онд дахин хэвлэхдээ дээд, доод хоёр дэвтэр болгожээ.

2.Хуо Юань-Гиэ бол Юань улсын түшмэл байж, дараа нь Мин улсад дагаар орсон бололтой.

3.Юаний үед солонгос, рюкю, япон, аннам, жан чен, сиам, монгол, уйгур, төвд, сартуул, малага, зүрчин, бай-и гэсэн 13 хэлний "и-юй" толь байжээ.

4.Сунь Юй энд "Мингийн магад тэмдэглэл"-д гарах "Хуа-и И-юй" толь зохиосон тухай мэдээг Гү овогт гэгчийн бичсэн "日知录" хэмээх номоос дам авч оруулжээ.

5.Ма-ша И-хэ-гийн талаар мөн л мэдээ сэлт ховор байдаг. Гэтэл энэ "Төгсгөлийн үг"-д дурдсанаар энэ хүн баруун газрын одон орны ном орчуулдаг бөгөөд монгол хэл бичгийн боловсролтон байжээ.

Одоо "Хуа-и И-юй" толийн хэдэн зүйл барын талаар товч өгүүлье. Үүнд:

1.Анхны хэвлэл. Энэ нь 1389 оны хэвлэл бөгөөд одоо үрэгдэж үгүй болжээ.

2.Өвөр Монголын судлаачид "Нань-хуа дэвтэр" хэмээн нэрлэдэг бидний тухайлан судалж буй 1918 оны бар. Энэ нь анхны хэвлэлээс гарал ирэлтэй бололтой.

3.Уйгуржин дэвтэр. Энэ хэвлэлд өмнө хойноо ямар ч оршил, тайлбар, төгсгөлийн үг байдаггүй, Нань-хуа дэвтэртэй бараг адил бөгөөд дээрээс нь уйгуржин монгол үсэг нэмж бичээд барлажээ. Энэ хэвлэл Бээжингийн номын санд хадгалагдаж байдаг гэнэ. Манайд ч хувь хүнд байхыг нь харсан удаатай.

Энэ хувилбар Уйгур хэлний "Хуа-и И-юй"-ийн нэгэн адил эхний мөрөнд монгол үгийн нангиад галиг, удаад нь хятад орчуулга, эцэст нь уйгуржин үсгээр бичсэн байдаг билээ.

4.Хуулбар дэвтэр. Энэ бол 4 боть бөгөөд эхний боть нь уйгуржин дэвтэртэй яг адил, 2-р боть нь нангиад–уйгур орчуулга үгс, 3-р боть нь монгол-хятад "Хуа-и И-юй"-ийн өөр нэг хувилбар, 4-р ботид нангиад-монгол, нангиад-уйгур, нангиад-зөрчин хэлний орчуулга үгсийг хольж дэвтэрлэсэн байдаг ажээ. Энэхүү 3,4-р дэвтэрийг Х.Лувсанбалдан нар хэвлүүлсэн билээ(9).

5.Гуо-хуа дэвтэр хэмээн товчлон нэрлэдэг бас нэгэн иж "Хуа–и И-юй" байдаг байна (10:156-159).

Энд дурдсан 5 зүйл хувилбар бол зөвхөн Хятадад байдаг бар хэвлэлүүд ажгуу. Гэтэл Тайвань, Япон болон Өрнөдийн номын сангуудад нэлээд олон зүйлийн "Хуа-и И-юй" толь байдаг сураггай.

Бид "Хуа-и И-юй" толийг "Монголын Нууц Товчоон" болон "Монгол И-юй" тольтой галигласан системийнх нь үүднээс харгуулан ажиглахад ч тэр, нөгөөтэйгүүр "Хуа-и И-юй" толины хувилбаруудыг өөр зуур нь харьцуулан судалсан эрдэмтдийн бүтээлийг (12:721) үзсэн ч тэр хамгийн шилдэг сайн нь судлаачдын "Хань-хуа дэвтэр" хэмээн товчлон нэрлэдэг 1918 оны барын хэвлэл болж байна.

"Хуа-и И-юй " толь нь бусдаас давуу болох талаар хэдэн жишээ үзүүлье.

Үүнд ;

Үсгийн зүүн дээд өнцөгт " 丆 " үсгийг жижгээр бичиж "ǀ" дэвсгэрийг, "𠂇" үсгийг мөн ийн бичиж "r " гийгүүлэгч, "中" үсгийг тийн бичиж хэлний гүн угийн хамжих "q " авиаг тус тус тэмдэглэдэг.

Жишээлбэл ;

п д э в с г э р и й г ǀ-э э р д у у д а х:

迭		巴	
衣	de'el	爪	ba'ul
丆延		丆温	

Iдэвсгэр нэмж дуудах:

薛 孛
bo'ol
婢 丁斡

г–ээр дуудах:

纳 忽
松 舌刺 narasun 羔 舌里 quriqan
孫 罕

q-аар дуудах:

中合 阿
春 不 qabur 叔 巴 abaqa
儿 (habur бүс) 中合

Түүнчлэн монгол хэлний дэвсгэр үсгийг "Монголын Нууц Товчоон"-ы нэгэн адил үеийн баруун доод буланд жижиг үсгээр тэмдэглэсэн нь буй. Жишээ нь :

中合
牌 勒 qalqa
中合

Гэтэл "и-юй" маягийн бусад толинд ийм нарийн тэмдэглэгээ байдаггүй.
Жишээ нь , " Монгол и-юй" толиноо ;

纳 忽
日 刺 nala 雨 刺 hula
(nara) (qura)

忽
井 都 hudu 珠 速 subu
(quduq) 子 不 (subud) гэх мэт.

"Хуа-и И-юй" толинд "Монголын Нууц Товчоон" болон дунда үеийн монгол хэлний дурсгалд тохиолддог эдүгээ хэрэглэгдэх больсон олон үг байхаас гадна "Нууц товчоон"-д байддаггүй ba'u badinga, kerbel, si'idam, orbu'ur, yongqot зэрэг 400 гаруй үг бий.

Ийм ч учраас дундад үеийн монгол хэлний үгийн санг судлахд чухал нэгэн гэрч баримт болдог билээ.

"Хуа-и И-юй" толийг судалсан байдал

Польшийн авъяаслаг монголч эрдэмтэн М.Левицки (1908-195 1949 онд "XIV зууны үеийн нангиад галигаар бүхий монгол хэл, 138 оны Хуа-и И-юй толь" хэмээх номыг франц хэлээр нийтлүүлжээ (18 Энэ нь дэлгэрэнгүй удиртгал, монгол үгийг нангиадаар галигласа тухай нарийн нягт шинжилгээ, уул тольд орсон бүх ханз үсгий жагсаалт, "Хуа-и И-юй" толийн монгол хэлний авиа зүй, үг зүй судалгаа (5-132-р тал), 12 баримт бичгийн латин галиг (135-146-тал), 1918 оны барын хэвлэлийн гэрэл зургийн хуулбар (149-225-тал) зэргийг багтаасан томоохон бүтээл болсон юм.

Энэ ном бол "Хуа-и И-юй" толийн шинжилгээ , ялангуяа хэлни судлалын талаар гарсан хамгийн сайн зохиолын нэг гэж бид үзэ байна.

Профессор М.Левицки цаг бусаар таалал төгссөн явда цаашдынх нь судалгааг харамсалтайгаар тасалдуулжээ.

1959 онд уул толийн үгийн цэсийг Рената Коон (Renata Kohn хэмээх судлаач хэвлүүлжээ (19).

Уул бүтээлд нангиад эхийн латин галиг, мөнхүү үгийн фран орчуулга, хятад үгийн дуудлагыг латинаар тус тус тэмдэглэн, 191 оны хэвлэлийн хуудасны дугаарыг заажээ.
Жишээ нь :

"...biliktü 'prudent, sage' (tche you) a 11 v "(19:19) гэх мэт. Гэв энэ бүтээл үг үсгийн алдаа ихтэй болсныг олон судлаач шүүмжлэ бичсэн юм.

Эдгээр шүүмжээс ноцтой нэгийнх нь талаар дурьдвал, Р.Коо (R.Kohn) номынхоо "Өмнөх үг"-д "...Le professeur Janusz Chmielewsk a bien voulu se charger de la révision de la partie chinoise de ce lexique (19:5) ("Энэ толины хятад хэлний хэсгийг профессор Януш Хмиелевски сайн дурааараа хянан засварлах болсон юм") гэж бичжэ

Гэтэл мөн 1959 онд Польшийн Дорно дахины судлалын сэтгүүлд профессор Я.Хмиелевски эсэргүүцсэн шүүмж нийтлүүлжээ.

Уг шүүмжинд дурдсанаар бол, 1957 оны II сард Польшийн ШУА–ийн Дорно дахиныг судлах Хороо, хатагтай Р.Кооны бэлдсэн үгийн хэлхээний талаар саналаа хэлэхийг түүнээс хүсчээ. Тэр үед Я.Хмиелевски уг номыг бүгдийг нь үзэх боломжгүй байсан учраас машиндсан зохиолын энхий хоёр хуудсыг үзэж зөвхөн эхний хуудаснаас нь л олон тооны алдаа илрүүлж, ийм байдлаар хэвлэж болохгүй гэсэн саналаа тус Хороонд амаар болон бичгээр илэрхийлж, үүнээс хойш уг зохиолтой ямар ч холбоогүй байсан гэдгээ хариуцлагатайгаар мэдэгдсэн байдаг.

Тэрбээр уул шүүмждээ Р.Кооны хэвлүүлсэн номын энд тэндээс 20 хуудас сонгон хятад хэлний талаас нь шалгахад илэрсэн нь энэ хэмээн олон тооны алдаа мадаг жагсаан үзүүлж, уул бүтээлийг хятад хэлний үүднээс ашиглах бол маш болгоомжтой хандахыг сануулжээ(13:101-104).

Профессор И. де Рахевильц "... Malheureusement, ce travail n'est pas utilisable à cause du grand nombre d'erreurs et d'omissions qu'il renferme. (23:VIII) ("...Орхисон гээсэн зүйл болон алдаа мадаг маш их учраас энэ бүтээлийг (Р.Кооны 1959 оны " Үгийн цэс "-ийг хэлж байна. Ё.Ж.), харамсалтай нь , ашиглах боломжгүй юм") хэмээн бичсэн буй.

1952 онд Германы нэрт монголч, нангиадач, профессор Э.Хэниш (1880-1966) "14-р зууны сүүл үеийн нангиад-монгол баримт бичиг" хэмээх номдоо уг толийн II дэвтрийг судалсан юм (14). Энэ бүтээлд томоохон өмнөх үг (3-20-р тал), эх бичгийн латин галиг (21-26-тал) герман орчуулга, 1918 оны эхний фото хуулбар, тольд хэрэглэгдсэн ханз үсгийн жагсаалт (33-34-р тал), нийт үгийн цэс (49-58-р тал) зэрэг зүйл оржээ.

Гэвч энэ бүтээлд үг үсэг хаясан, буруу уншсан зэрэг дутагдал байхаас гадна латин галиг нь тухайн үеийн монгол хэлний онцлогийг бус, харин орчин үеийн Бээжин аялгууны дуудлагыг илүү харгалзсан сул талтай.

Профессор Э.Хэниш бээр 1957 онд "Нангиад-Монгол толь I: Хуа-и И-юй" хэмээх ном гаргажээ (15). Энэхүү бүтээлд товч өмнөх үг (5-7-р тал), "Хуа-и И-юй" толийн галиг (9-33-р тал), бүх үгсийн цагаан толгойн дэсээрх жагсаалт (32-37-р тал) зэрэг орсон буй.

Толь бичгийн хэсгийн а) уйгуржин монгол эхийн галиг, b) "Уйгуржин дэвтэр"-ийн нангиад галиг, c) 1918 оны барын нангиад галиг, d) уг нангиад эх, e) герман орчуулга гэсэн таван багана болгожээ. Үүнээс жишээ үзүүлбэл:

"1.Himmelskunde

a	b	c	d	e
tngri	tenggili	tenggiri	天	Himmel
naran	nalan	naran	日	Sonne"

гэх мэт. Зохиогч мөн л өөрийн өвөрмөц галигаа хэрэглэв.

Мажарын нэрт монголч, академич Л.Лигети (1902-1987) 1972 онд "Пагвагийн үсгийн дурсгал. Нангиад галигаар бүхий албан бичгийн зүйл" номынхоо дэд хэсэгт "Хуа-и И-юй" толийн 12 баримт бичгийн маш нарийн нягт галиглан хэвлүүлсэн байдаг(20). Академич Л.Лигети дараа жил нь уул номныхоо бүх үгийн цэсийг мөн нэрээр хэвлүүлэв(21). Л.Лигетийн энэ хоёр бүтээл бол "Хуа-и И-юй" толийн II дэвтрийг судлахад томоохон хувь нэмэр оруулсан болой.

Бельгийн алдарт монголч эрдэмтэн А.Мостэрт (1881-1971) "Хуа-и И-юй" толийг олон жил судалж үнэ цэнэтэй бүтээл туурвисан боловч ,ажлаа хэвлүүлж чадалгүй таалал төгссөн ажээ. Түүний бүтээлийг Австралийн нэрт монголч эрдэмтэн профессор И. де Рахевильц эрхлэн хэвлүүлсэн юм. Уул бүтээлийн тэргүүн дэвтэр 1977 онд "Хүн-ү"(1389)-гийн үеийн "Хуа-и И-юй" толины монгол хэрэглэгдэхүүн " нэрээр гарсан бөгөөд профессор И. де Рахевильц уул номд энэ толинд холбоо бүхий асуудлыг машид нарийвчлан авч үзсэн томоохон "Удиртгал" (VI-XXIII) бичиж, дараа нь "Хуа-и И-юй" толины 12 бичгийн латин галиг (1-14-р тал), франц орчуулга (15-32-р тал), "Хуа-и И-юй"-ийн дээд, доод дэвтэрт багтсан бүх үгийн толь (33-111-р тал), монгол хэлний нөхцөлийн хэлхээс (112-114-р тал), хятад нэр томьёо, цол хэргэм, оноосон нэрийн хэлхээс(115-116-р тал) "Хуа-и И-юй" толины үгсийг монгол бичгээр сэргээсэн үгийн цэс (117-127-р тал), монгол үгийг францаар орчуулсан франц үгийн цэс (128-143-р тал) зэргийг багтаав.

А.Мостэртийн хийсэн толийн жишээг үзүүлбэл: "...ha'aljin araignée 蜘蛛 I 6v,3 (tr. 哈阿里貞 ha'alijin) [ayalja, ayaljan, ayalji, ayaljin]' (23:59).

А.Мостэртийн энэ бүтээл бол жинхэнэ эрдэм шинжилгээний ажил гэж юу байдгийг ёсоор нь харуулсан туурвил болжээ. Уул номын II дэвтэр буюу "Тайлбар"-ыг 1995 онд профессор И.де Рахевильц хэвлүүлсэн аж.

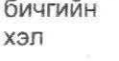
Харамсалтай нь энэ номыг бид өнөө хир олж үзэж чадаагүй тул хэлэх үг алга(24).

Манай нэрт эрдэмтэн Х.Лувсанбалдан (1925-1993) Хөх хотын их сургуульд монгол хэлний багшаар уригдан ажиллаж байхдаа профессор Боушиантай хамтран <<"Хуа-и И-юй" толь бичгийн зарим хэсэг>> хэмээх цуврал өгүүлэл нийтлүүлжээ (9).

Зохиогчид энэ бүтээлийнхээ оршилд дундад үеийн монгол хэлний дурсгалуудын тухай, "Хуа-и И-юй" толийн хувилбарууд, тэдгээрийн ялгааны тухай, уул номд монгол үгийг галигласан

онцлогийн тухай хэд хэдэн товч боловч сонирхолтой баримтыг өгүүлж, хожим нь профессор Ө.Мандах өөрийн бүтээлдээ "Хуа-и И-юй" толийн 4-р хувилбар буюу "Хуулбар дэвтэр" хэмээн нэрлэсэн (10:158-159) 4 боть зохиолын 3, 4-р ботид багтсан хэрэглэгдхүүнийг сэргээн хэвлүүлсэн нь нэн бахдууштай хэрэг. Жишээ үзүүлбэл;

" 天文

бичгийн хэл	хятад тэмдэг	хятад тэмдгийн галиг	хятад тэмдгийн дуудлагын галиг	хятад орчуулга	уйгуржин бичгийн галиг
	升革八	shinggeba	shinggeba	消	singgebe

"(9:21)

Дээрх хоёр эрдэмтний бүтээлийг хожмын хүмүүс олж үздэггүй юм уу, эсвэл "мартчихдаг" юм уу, энэ талаар огт дурддаггүй нь харамсалтай.

Манай эрдэмтэн Ж.Надмид багш 1967 онд хэвлүүлсэн номдоо "Хуа-и И-юй толь" гэсэн хэсэг оруулж, уул толийн учрыг бүрэн таниулж, хэлнийх нь онцлогийг товч дүгнэхийн зэрэгцээ, II дэвтрээс "Торгочарын бичиг"-ийг Э.Хэнишийн номоос авч оруулан, үг хэллэгийн товч тайлбар үйлдэж, орчин цагийн монгол хэлнээ хөрвүүлсэн нь буй(2).

Харин Ж.Надмид багш "... монгол хэлэнд холбогдох Хуа-и И-юй гурван дэвтэр байдаг ажээ. Үүний сүүлийн 2 дэвтрийг 1959 онд Х.Лувсанбалдан, А.Бошиан нар өөр монголын "Монгол хэл, зохиол, түүх" сэтгүүлд хэвлүүлсэн билээ" (2:73) хэмээн тэмдэглэжээ.

Өөр монголын эрдэмтэн Ө.Мандах 1995 онд " Монгол И-юй бичиг" хэмээх томоохон бүтээлдээ бидний дээр авч үзсэн И-юй маягийн таван толийг анх удаагаа нэг бүрчлэн судлан хэвлүүлсэн нь монгол судлалын ертөнцөд тэмдэглүүштэй үйл явдал мөн.

Зохиогч номынхоо оршилд уул таван толийг хэвлүүлсэн зарчмаа дэлгэрэнгүй танилцуулав(10:1-34).

Толь бичгүүдийг хэвлүүлэхдээ тус бүрийн өмнө түүнд холбоо хамаа бүхий асуудлыг нэг бүрчлэн судлан шинжилсэн байна.

Уул номын 151-275-р талд 1918 оны бар хэвлэлийг үндэслэн "Хуа-и И-юй" толийг судалжээ. Толийн өмнө түүний онцлог, ач холбогдол хувилбар зэргийг авч үзжээ(10:153-167).

Толийг хэвлүүлэхдээ эхний мөрөнд уг хятад эхийн сийрүүлэг, 2-р мөрөнд латин галиг, 3-р мөрөнд уйгуржин монгол үсгийн сийрүүлэг, 4-р мөрөнд одоогийн монгол үсгийн бичлэг буюу зарим хуучирсан үгэнд тайлбар хийжээ. Мөн зарим үгэт "зүүлт" дагалдуулав.

Жишээлбэл:

"

石 赤剌溫

" гэх мэт (10:173

Бусад толийг ч мөн ийм маягаар хэвлүүлжээ.

Тэрбээр 1998 онд "Хуа-и И-юй" хэмээх ном хэвлүүлж эн толийн дэд дэвтэр дэх 12 баримт бичгийг нягтлан судалсан нь мөн бахдууштай бүтээл болсон байна.

Уг номын "Удиртгал"-д "Хуа-и И-юй" тольтой холбоо бүхи асуудлыг нэн дэлгэрэнгүй бөгөөд нарийн хянамгай судалжээ.

(11:6-27

Энд нэг анхаарууштай зүйл гэвэл, профессор Ө.Манда "...манай улсын, ялангуяа баруун зүгийн хятад хэлтэй судлагч на нэлээд эртнээс "Хуа-и И-юй"-г анхааран судалсаар иржээ. Тэгэхд "Хуа-и И-юй"-гийн дээд дэвтэр, тухайлбал, "Хуа-и И-юй"-гийн тол бичгийн хэсгийг анхаарснаар илүү шиг, харин үргэлжилсэн үгэ тэмдэглэсэн доод дэвтрийг төдий их судалсангүй. Жишээлбэ Германы эрдэмтэн Хэниш, Японы эрдэмтэн Ямазаки зэрэг хүмү "Хуа-и И-юй"-гийн толь бичгийн хэсгийг судалж, бүр тусгай өгүүлэ нийтэлж өнгөрчээ" (11:6) гэж бичсэн нь профессор Э.Хэниший 1952 оны бүтээлийг (14) олж үзээгүйгээс ийнхүү дүгнэсэн агаа А.Мостэртийн 1977 оны номыг ч бас үзээгүй болоптой.

Мөн "...Бидний мэдэж байхаар Америкийн нэрт монгол эрдэмтэн Ф.В.Кливезээс "Харвардын Азийн эрдэм шинжилгээни сэтгүүл" ("Harvard Journal of Asiatic Studies" сэтгүүлийг хэлж байн Ц.Б.) дээр "Нангиад монголын харилцааны бичиг" хэмээх нэгэ өгүүлэл нийтэлж "Хуа-и И-юй"-гийн доод дэвтрийг тусгайла судалжээ" (11:7) гэж бичсэн нь эндүүрсэн хэрэг буй за.

Профессор Ф.В.Кливез (1911-1995) ийм зохиол о нийтлүүлээгүй бөгөөд уул толийг тусгайлан судалж ч байгаагү билээ.

Харин профессор Ө.Мандах, Америкийн эрдэмтэн Х.Серрк (Henry Serruys)-ийн "The Dates of the Mongolian Documents in th Hua-I I-Yu" (H.J.A.S.vol.17, №3-4.1954. pp.419-427) хэмээн өгүүллий андуурсан байж магадгүй юм.

Үүний дараагаар уул тольд Лю Сань-Үгийн бичсэн "Оршил"-ын нангиад эх (11:28-31), түүний монгол орчуулга (11:32-34), "Ерөнхий тайлбар"-ын хятад эх бичиг (11:35-36), түүний орчуулга(72:37-38), уг толийг 1918 онд хэвлүүлэхдээ зохиолын төгсгөлд Сунь Юй гэдэг хүний бичсэн "Гаргалга"-ын хятад эх бичиг (11:39-40), түүний орчуулга (11:41-43) зэргийг оруулжээ.

Ө.Мандах багш дараа нь зохиолын гол хэсэг буюу 12 баримт бичгийг 1. уг бичгийн нангиад эх, 2. латин галиг, 3. монгол үсгийн сийрүүлэг, 4. үгсийн тайлбар, 5. тодорхойлолт (энэ хэсэгт уг бичгийн түүхэн утга учрыг тодруулан тайлбарлажээ.) 5. ерөнхий орчуулгын нангиад эх, 6. түүний орчуулга гэсэн дэс дараатай үйлджээ. Энд нэг анхааруушталй нь 5,6-р хэсэг зөвхөн эхний 5 бичиг буюу Мин улсын хаанаас монгол ноёдод илгээсэн бичигт л хамаарах юм. Учир нь монгол ноёдоос Мин улсын хаанд өргөсөн 7 бичиг захидалд ерөнхий орчуулга байдаггүй билээ.

Төгсгөлд нь "Тайлбар хийсэн үгсийн хэлхээс" (11:373-385), "Товчилсон үг, хэрэглэсэн тэмдэг" (11:386-387), "Ашигласан сурвалж бичиг материал бөлон лавлалт болгосон судалгааны бүтээлүүд" (11:388-389) зэргийг хавсаргажээ.

Профессор Ө.Мандахын энэхүү 2 ном бол монгол угсаатны эрдэмтнээс "И-юй маягийн толь"-ийг анх удаа бүрэн цогцоор нь судалсан хамгийн дорвитой, хамгийн том бүтээл мөн хэмээн дүгнэж байна.

Бидний олж үзсэнээр "Хуа-и И-юй" толийг судлан хэвлүүлсэн хамгийн сүүлийн үеийн бүтээл бол Японы Тохоку их сургуулийн профессор Х.Курибаяшийн 2003 онд Сендай хотноо хэвлүүлсэн <<"Хуа-и И-юй"-гийн монгол үг, нөхцөлийн хэлхээс >> хэмээх ном юм(29).

Зохиогч уул номдоо дэлгэрэнгүй удиртгал бичиж, "Хуа-и И-юй" толийн дээд , доод дэвтрийн латин галиг, уг эх, хоёр дэвтэрт багтсан бүх үг, нөхцөлийн хэлхээсийг тус тус нийтлүүлсэн байна.

Профессор Х.Курибаяшийн энэхүү бүтээл орчин үеийн монгол судлалын хөгжлийн өндөр түвшинг илтгэн харуулсан тун чамбай ажил болсныг онцлон тэмдэглэмээр байна. Ялангуяа нэг хуудсанд латин галиг, нөгөө хуудсанд эхийг нь зэрэгцүүлэн хэвлэсэн нь харьцуулж үзэхэд хялбар дөхөм болжээ.

1918 оны эх дээр үсэг тэмдэг орхисон зэрэг алдаатай зүйлийг нэг бүрчлэн жагсаан, дор дор нь засаж залруулсан нь нэн сайшаалтай. Жишээ нь; mede'et (мэдээд) хэмээх үгийн дэвсгэр –t гийгүүлэгчийг эх зохиолд орхиж тэмдэглэснийг mede=e[t] гэж галиглаад доор нь <<2:25a3 箋迭額 (箋迭額楊)>>(29:88) гэж хаалтан дотор засаж бичсэн байна.

Толь бичгийг 4-5 баганаар байрлуулав. Тодруулвал; Эхний бага нанд эх зохиолын хуудасны дугаар, II багана 844 үгийн чухам

хэддүгээр үг болохыг заасан дугаар, III багана нангиад үг, IV б монгол эхийн латин галиг, V багана хэрэв монгол үгийг галиг алдсан бол залруулсан тэмдэглэгээ зэрэг болно. Тухай <<1:10a6 281 箸 yatuqan 牙土罕 (牙土[中]罕)>> (29:26) гэх мэт

Эцэст нь тэмдэглэхэд , уул номд оруулсан эх өмнө хүм хэвлүүлснээс илүү тод сайхан болсон байна.

Япон, Хятад эрдэмтэд ч "Хуа-и И-юй" толийг судалсан бүтээл гаргасан сураг чимээ байх боловч бид олж үзээгүй тул зүйл огт алга. Түүнчлэн "Хуа-и И-юй" толийг судалсан олон өгүүлэл Өвөр монгол болон бусад оронд гарсан бөгөөд тэр бс талаар өгүүлэх боломж үгүй учир тухайн судлаачдаас хүлчил е

Бид эдүгээ "Хуа-и И-юй" толийг бүрэн эхээр нь хэвлүүлж Урьд өмнө нь энэ толийг манай улсад нийтэлж байгаагү мэргэжлийн ангийн оюутнууд нэрийг нь сонссоноос цаашгүй ө өргөн олон түмэн бараг мэдэхгүй буй за.

Гэтэл уг толь "И-юй" маягийн толиуд дотроос хэмжээгээ агуулга ач холбогдлоороо ч хамгийн чухал, монгол үгийг галиг систем нь тун нарийн юм. Бусад толиуд нь ерийн үгсийн цуг шинжтэй бол "Хуа-и И-юй" толийн дэд дэвтэрт унших хэрэглэ болгон 12 эх бичгийг хавсаргасан байх тул "Монголын Товчоон"-ы дараа орохуйц үнэ цэнтэй хэрэглэгдхүүн болдог би

Нөгөөтэйгүүр , энэхүү 12 бичвэр Юань гүрэн мөхсөний д хэдэн жил буюу 1368-1388 оны үеийн Монгол, Мингийн улс т харилцааны түүхийг тодруулан судлахад ховор хэрэглэгдэхүүн болох тул их дээд сургуулийн монгол, хятад х бичиг судлал, сурвалж судлал, түүх зэрэг ангийн оюутнуудад гарын авлага болно.

Ер нь монголын соёлыг сонирхдог хэн боловч энэ бари олон зүйл олох нь дамжиггүй.

Нарийн мэргэжлийн судлаачдад бус оюутан залуус, сон олон түмэнд зориулж байгаа тул нэлээд нуршуу "Уди бичсэнийг маань болгооно уу.

Уул товхимол нь;

1. Удиртгал
2. "Хуа-и И-юй" толийн дээд дэвтрийн латин галиг, шинэ хөрвүүлэг.
3. Доод дэвтрийн латин галиг.
4. Шинэ үсгийн хөрвүүлэг.
5. Зарим үг хэллэгийн товч тайлбар.
6. Ном зүй .
7. Эхийн гэрэл зураг гэсэн бүтэцтэй юм.

Бид уг номын тэргүүн дэвтрийн галиг хөрвүүлгийг дараах байдлаар хэвлэв. Үүнд, эхний эгнээнд уг эх зохиолын хуудас ба мөрийн дугаар, удаах нь тухайн үгийн тольд байрлах дэс дугаар, ~~үгийн латин галиг, тольд байрлах дэс дугаарын хамт~~, гуравдугаар эгнээнд латин галиг, дөрөвдүгээр эгнээнд шинэ үсгийн хөрвүүлэг, сүүлийн эгнээнд эх зохиолд алдаатай бичигдсэн үгсийг байгаагаар нь галиглан орууллаа. Жишээлбэл,

<< I:16r1 453. burqan бурхан burhan >>

гэхэд, дээд дэвтрийн 16-р хуудасны өвөр талын 1-р мөрд байх 453-р үг болно. 不児中罕(burqan) хэмээн бичих ёстой атал монгол хэлний, үгийн гүн угийн хамжин тэсрэх q авиаг нангиад галигт тэмдэглэдэг 中 үсгийг 1918 онд хэвлэгдсэн "Хуа-и И-юй" тольд орхин 不児罕(burhan) гэж бичжээ хэмээн ойлговол зохино. Түүнчлэн ташаа бичлэгтэй үгийн ард дугуй хаалтан дотор "<" тэмдэг тавиад зөв болов уу гэсэн хэлбэрийг тавьсныг анхаарна уу. Жишээ нь : talibi -(< talbi-) гэх мэт.

Дэд дэвтэр буюу 12 бичгийг галигласан хүмүүсийн дотроос профессор А. Мостэртийн галиг(23) хамгийн нягт сайн болсон тул түүнийг бид энэхүү ажилдаа шууд оруулсан бөгөөд өргөн олон түмэнд тус дэм болох үүднээс бичвэрүүдийг шинэ үсэгт буулгаж зарим үг хэллэгт товч тайлбар хийв.

Аливаа эх бичгийн судалгаа хийхэд эх зохиолыг эс хэвлүүлвээс учир дутагдалтай, итгэл үнэмшил муутай болдог тул эхийн хуулбарыг Х. Курибаяшийн номоос(29) авч хавсаргасны зэрэгцээ цаашид лавшруулан судлах хүмүүст зориулж холбогдох ном зүйг эцэст нь орууллаа.

Бидний ажлыг ариутган шүүсэн хэлшинжлэлийн ухааны доктор, профессор Л. Болд, цахим бичвэрт шивэх, эхийн гэрэл зургийг татаж оруулах зэрэг бүхий л техник ажлыг сэтгэл харамгүй, нягт нямбай гүйцэтгэж тусалсан Г. Мөнхбаяр нартаа чин зүрхний талархал дэвшүүлье.

Энэ ажил маань анхны оролдлого бөгөөд бидний мэдлэг оюун мөхөсийн харгайгаар алдаа эндэгдэл байх нь лавтай тул мэргэн оюунт уншигч та бүхэн осол цалгайг ариутган соёрхох аваас гүнээ талархах болно.

XVII жарны "Наран" хэмээх усан
хонин жилийн хаврын адаг улаан
луу сарын өлзийт сайн өдөр
Зохиогчид

"ХУА-И И-ЮЙ" толийн дээд дэвтрийн латин галиг, шинэ үсгийн ХӨРВҮҮЛЭГ

“ХУА-И И-ЮЙ” толийн дээд дэвтрийн латин галиг, шинэ үсгийн хөрвүүлэг

I:01r1				
I:01r2		Тэнгэрийн утгын зүйл		
I:01r3	1.	tenggiri	тэнгэр	
	2.	naran	нар	
I:01r4	3.	sara	сар	
	4.	hodun	од	
I:01r5	5.	kei	салхи	
	6.	e'ülen	үүл	
I:01r6	7.	hunin	утаа, униар	
	8.	kira'u	хяруу	
I:01r7	9.	mölsün	мөс	
	10.	časun	цас	
I:01r8	11.	tenggiri dongqodum	тэнгэрийн дуу, аянга	
	12.	jüse	зүс бороо, зүсэр бороо	
I:01v1	13.	qura	хур бороо	
	14.	ši'üderin	шүүдэр	
I:01v2	15.	solangqa	солонго	solangha
	16.	moniyar	униар манан	
I:01v3	17.	gilibeligen (< gilbelgen)	цахилгаан	
	18.	mündür	мөндөр	
I:01v4	19.	tenggri-yin oyalar	тэнгэрийн оёдол	
I:01v5		Газарзүйн зүйл		
I:01v6	20.	qajar	газар	
	21.	šira'u	шороо	

I:01v7	22.	a'ula	уул	
	23.	hoi	ой	
I:01v8	24.	müren	мөрөн	
	25.	na'ur	нуур	
I:02r1	26.	qoroqan	горхи	qorohan
	27.	če'el	цээл	
I:02r2	28.	qumaki	хумхи	
	29.	bulaq	булаг	
I:02r3	30.	subaq	суваг	
	31.	tariyan	тариа	
I:02r4	32.	baq	хашаа, цэцэрлэг	
	33.	šibe'e	шивээ	
I:02r5	34.	yoqurqa	хана, хэрэм	
	35.	to'osun	тоос	
I:02r6	36.	šibar	шавар	
	37.	šilde'en	тосгон, гацаа	
I:02r7	38.	usun	ус	
	39.	dalai	далай	
I:02r8	40.	doligiyan(< dolgiyan)	долгион	
	41.	elesün	элс	
I:02v1	42.	ergi	эрэг	
	43.	üyer	үер	
I:02v2	44.	čila'un	чулуу	
	45.	ke'er	хээр	
I:02v3	46.	mör	зам, зам мөр	
	47.	daba'an	даваа	
I:02v4	48.	ködö'e	хөдөө	
	49.	bo'om	боомт	
I:02v5	50.	amasar	амсар	
	51.	balaqasun	балгас	balahasun
I:02v6	52.	ulus	улс	
	53.	badzar	зах, зээл	
I:02v7	54.	guduq(< quduq)	худаг	
	55.	güriyen	хүрээ	
I:02v8	56.	terge'ür	дардан зам	
	57.	obo'o	овоо	
I:03r1		Цаг улирлын зүйл		
I:03r2	58.	qabur	хавар	
	59.	jun	зун	

I:03r3	60.	namur	намар	
	61.	übül	өвөл	
I:03r4	62.	čaq	цаг	
	63.	hon	он	
I:03r5	64.	üdür	өдөр	
	65.	söni	шөнө	
I:03r6	66.	üdür düli	өдөр дунд, үд	
	67.	üdeši	үдэш	
I:03r7	68.	čiliger(< čilger)	аагим халуун	
	69.	köyiten	хүйтэн	
I:03r8	70.	büliyen	бүлээн	
	71.	seri'ün	сэрүүн	
I:03v1	72.	qala'un	халуун	
	73.	dula'an	дулаан	
I:03v2	74.	körbei	хөлдөв, хөлдөх	
	75.	jö'en	хүйтэн, жихүүн	
I:03v3	76.	qata'ar	хатах, ган, гандуу	
	77.	manaqar erte	өглөө эрт	manahar erte
I:03v4	78.	üdür šini	шинийн нэгэн	
	79.	jabusar söni(< jabsar söni)	бүтүүн	
I:03v5	80.	beler erde	балар эрт	
	81.	edö'e	одоо, эдүгээ	
I:03v6		Цэцэг модны зүйл		
I:03v7	82.	narasun	нарс	
	83.	arča	арц	
I:03v8	84.	gulusun(< qulusun)	хулс	
	85.	čigörsün	цөөрс	
I:04r1	86.	qailasun	хайлаас	
	87.	hičesün	уд	
I:04r2	88.	boro kečeü	чавчирга	
	89.	čibuqan	чавга	
I:04r3	90.	alima	алим	
	91.	jemiši(< jemiš)	жимс	
I:04r4	92.	güilesün	гүйлс	
	93.	üdzüm	үзэм	
I:04r5	94.	ji'aq	самар, хушга	
	95.	čeček	цэцэг	
I:04r6	96.	geši'ün	гишүү, мөчир	

	97.	nabučin(< nabčin)	навч	
I:04r7	98.	huja'ur	ёзоор, үндэс	
	99.	qamqa'ul	хамхуул	hamqa'ul
I:04r8	100.	širalijin(< širaljin)	шарилж	
	101.	hüre	үр	
I:04v1	102.	qonoq	хоног будаа	
	103.	arpai	арвай	
I:04v2	104.	bu 'udai	буудай	
	105.	tuturqan	тутарга, цагаан будаа	
I:04v3	106.	amun	амуу	
	107.	burčaq	буурцаг	
I:04v4	108.	qoqosun	гогод	
	109.	so'onggina(<songgina)	сонгино	
I:04v5	110.	sarimsaq	саримс	
	111.	manggir	мангир	
I:04v6	112.	qa'un	амтат гуа	
	113.	arbus	шийгуа	
I:04v7	114.	qabaq	хулуу	
	115.	badingqa	цэс, хаш	
I:04v8	116.	kiči	гич	
	117.	turma	улаан лууван	
I:05r1	118.	ebesün	өвс	
	119.	modun	мод	
I:05r2		Жигүүртэн араатны зүйл		
I:05r3	120.	lu	луу	
	121.	bars	барс	
I:05r4	122.	kers	хирс	
	123.	arslan	арслан	
I:05r5	124.	ötögö	баавгай	
	125.	morin	морь	
I:05r6	126.	aqta	аГт	
	127.	ajirqa	азрага	ajirha
I:05r7	128.	ge'ün	гүү	
	129.	lausa	луус	
I:05r8	130.	elijigen(< eljigen)	илжиг	
	131.	unuqan	унага	unuhan

I:05v1	132.	hüger	үхэр	
	133.	qonin	хонь	
I:05v2	134.	jēren	зээр	
	135.	qaqai	гахай	
I:05v3	136.	qaban	зэрлэг гахай	
	137.	tuqul	тугал	
I:05v4	138.	čü'eberi	цөөвөр чоно	
	139.	čino	чоно	
I:05v5	140.	bečin	бич	
	141.	hünegen	үнэг	
I:05v6	142.	kirsa	хярс	
	143.	ara[q]tai	марал	aratai
I:05v7	144.	buqu	буга	
	145.	buluqan	булга	buluhan
I:05v8	146.	qarqulaq	бамбар	qarhulaq
	147.	miši(< miš)	муур	
I:06r1	148.	teme'en	тэмээ	
	149.	ja'an	заан	
I:06r2	150.	taulai	туулай	
	151.	jiqar	хүдэр	jihar
I:06r3	152.	qali'un	халиу	
	153.	noqai	нохой	nohai
I:06r4	154.	güčük	гөлөг	
	155.	otas	сарлаг	
I:06r5	156.	jariya	зараа	
	157.	mekeiji(< mekeji)	мэгж	
I:06r6	158.	üne'en	үнээ	
	159.	buqa	бух	
I:06r7	160.	ima'an	ямаа	
	161.	quluqana	хулгана	huluqana
I:06r8	162.	noman	сохор номин	
	163.	quriqan	хурга	qurihan
I:06v1	164.	quča	хуц	huča
	165.	uquna	ухна	
I:06v2	166.	jiqasun	загас	
	167.	naq menegei	лаг мэлхий	
I:06v3	168.	menegei	мэлхий	
	169.	ha'alijin(< ha'aljin)	аалз	
I:06v4	170.	herbegei	эрвээхэй	
	171.	moqai	могой	mohai
I:06v5	172.	bökö'üne	батгана	

	173.	šimu'ul	шумуул	
I:06v6	174.	čeürge	нүгэлт царцаа	
	175.	qalitu qoroqai(< qaltu qoroqai)	галт хорхой	qalitu qorohai
I:06v7	176.	qoroqai	хорхой	qolohai
	177.	široqaljin	шоргоолж	širohaljin
I:06v8	178.	bö'esün	бөөс	
	179.	bürge	бүүрэг	
I:07r1	180.	kökö teri'ün	хөх түрүү	
	181.	jumuran	зурам	
I:07r2	182.	yasutu menegei	яст мэлхий	
	183.	šibawun	шувуу	
I:07r3	184.	qarudi	гарди	qaludi
	185.	bürügüt	бүргэд	bülügüt
I:07r4	186.	alaq ta'un	алагтуу	
	187.	tura'un	хэрээ	tula'un
I:07r5	188.	küčeye	ойн тагтаа	
	189.	üli	ууль	
I:07r6	190.	qarčiqai	харцага	harčihai
	191.	kirgui	хяргуй	
I:07r7	192.	hele'e	элээ	
	193.	takiya	тахиа	
I:07r8	194.	qalawun	галуу	
	195.	anggir	ангир	
I:07v1	196.	toti	тоть	
	197.	qariyača	хараацай	haliyača
I:07v2	198.	sājiqai	шаазгай	sājihai
	199.	qurqa'ul	гургуул	hurqa'ul
I:07v3	200.	kökörčigen	хүүрэгэнэ, тагтаа	
	201.	noqosun	нугас	
I:07v4	202.	šira šibawun	шар шувуу	
	203.	kidarčiqan	хятруун бялзуухай	kidarčihan
I:07v5	204.	tawus	тогос	
	205.	šingqor	шонхор	šinghor
I:07v6	206.	qun	хун	
	207.	lačin	начин шонхор	
I:07v7	208.	itelögü(< itelgü)	идлэг шонхор	
	209.	turimtai	туримтай шонхор	
I:07v8	210.	bödene	бөднө	

	211.	sar	сар	
I:08r1	212.	čuqur	өвөгт хэрэмч	čuqur
	213.	laq	хар бүргэд	
I:08r2	214.	jaqalimai	загалмай шонхор	jahalimai
	215.	qara'una	харууна, усан хэрлэг	
I:08r3	216.	ödün	өд	
	217.	jiwür	жигүүр	
I:08r4	218.	ba'ul	сарвуу	
	219.	turu'un	туруу, туурай	tulu'un
I:08r5	220.	eber	эвэр	
	221.	arasun	арьс	
I:08r6	222.	qoši'un	хошуу	hoši'un
	223.	del	дэл	
I:08r7	224.	se'ül	сүүл	
	225.	qairsun	хайрс	
I:08r8	226.	köyisün	хүйс	
	227.	yasun	яс	
I:08v1	228.	ömdegen	өндөг	
	229.	nisqu	нисэх	
I:08v2	230.	güikü	гүйх	
	231.	ing[g]uličaqam(< ingqulčaqam)	янцгаах, унгалдах	inguličah
I:08v3	232.	qučam	хуцна	hučam
	233.	mö'erem	мөөрнө	
I:08v4	234.	mailam	майлна	
	235.	mürgüčelidüm (< mürgüčeldüm)	мөргөцөлдөнө, мөргөлдөнө	
I:08v5		Орд гэрийн зүйл		
I:08v6	236.	ordo ger	орд гэр	
	237.	e'üden	үүд	
I:08v7	238.	qa'alqa	хаалга	ha'alqa
	239.	bosoqa	босго	bosoha
I:08v8	240.	ger-ün niri'un	гэрийн нуруу	
	241.	ger-ün qabusun	гэрийн унь	ger-ün habusun
I:09r1	242.	tulqa	тулга	tulha
	243.	ger	гэр	

I:09r2	244.	ke'ürge	гүүр	
	245.	kerbiši	тоосго	
I:09r3	246.	kebit	мухлаг	
	247.	süme ger	сүм гэр	
I:09r4	248.	qoriyan	хороо	qoliyan
	249.	suburqan	суврага	
I:09r5	250.	čaqurasun	ваар	čahurasun
	251.	ni'e-	нээ-	
I:09r6	252.	qa'a-	хаа-	
I:09r7		Сав хэрэглэлийн зүйл		
I:09r8	253.	tergen	тэрэг	
	254.	gürdün	хүрд	
I:09v1	255.	aral	арал	
	256.	kekesün	хигээс	
I:09v2	257.	mö'er	мөөр	
	258.	bulu	бул	
I:09v3	259.	ing[g]ulaq	чингэлэг	
	260.	čilbur	цулбуур	
I:09v4	261.	mina'a	ташуур	
	262.	qalqa	бамбай	
I:09v5	263.	jida	жад	
	264.	üldü	илд	
I:09v6	265.	süke	сүх	
	266.	numun	нум	
I:09v7	267.	kö[b]či	хөвч	köči
	268.	orangqa	туг, дарцаг	
I:09v8	269.	qada'ar	хазаар	
	270.	dörö'e	дөрөө	
I:10r1	271.	quyaq	хуяг	
	272.	du'uluqa	дуулга	
I:10r2	273.	sumun	сум	
	274.	orbu'ur	буу	
I:10r3	275.	körge	их хэнгэрэг	
	276.	kenggerge	бага хэнгэрэг	
I:10r4	277.	anjasun	анжис	
	278.	qadu'ur	хадуур	
I:10r5	279.	ongqača	онгоц	
	280.	de'esün	дээс	
I:10r6	281.	yatuqan	ятга	yatuhan

	282.	lungqa(< longqa)	лонх	
I:10r7	283.	čaqun ayaqa	цайны аяга	čahun aya
	284.	talabar	таваг	
I:10r8	285.	iraqa	буцалгуур	
	286.	qalbuqa	халбага	halbuqa
I:10v1	287.	čara	цар	
	288.	jebüke(< jebke)	дэвүүр, сэвүүр	
I:10v2	289.	čiq	орхиул, хөшиг	
	290.	gümerge	хөмрөг, хорго	
I:10v3	291.	huquta	уут	huhuta
	292.	sam	сам	
I:10v4	293.	jö'ün	зүү	
	294.	jula	зул	
I:10v5	295.	julabči	зулын цөгц	
	296.	gečigi'ür	гишгүүр	
I:10v6	297.	sorbi	таяг	
	298.	ši'ürge	шүүр	
I:10v7	299.	tamqa	тамга	
	300.	saba	сав	
I:10v8	301.	üdzük	үзэг	
	302.	ča'alsun	цаас	
I:11r1	303.	beke	бэх	
	304.	gölimi(< gölmi)	загасны тор	
I:11r2	305.	qubuči'ur(< qubči'ur)	загасны гувчуур	hubuči'ur
	306.	toqo'an	тогоо	toho'an
I:11r3	307.	qongqo	нүдүүр	hongho
	308.	a'ur	уур	
I:11r4	309.	ayaqa	аяга	
	310.	širi'e	ширээ	
I:11r5	311.	toli	толь	
	312.	či'i'ülsün	чийрс	
I:11r6	313.	iseri	исэр, ор	
	314.	dere	дэр	
I:11r7	315.	batman	жинлүүр	
	316.	qayiči	хайч	hayiči
I:11r8	317.	čo'orqa	цуурга, оньс	
	318.	türi'ür	түлхүүр	
I:11v1	319.	sanjali	сандал	
	320.	čargi	царгил хөгжим	
I:11v2	321.	čang	цан	

	322.	qal	гал	
I:11v3	323.	ne'üresün	нүүрс	
I:11v4		Хувцас хунарын зүйл		
I:11v5	324.	de'el	дээл	
	325.	qormai	хормой	
I:11v6	326.	nekei de'el	нэхий дээл	
	327.	čaruq	чархи гутал, шаахай	čaluq
I:11v7	328.	qudusun	гутал	
	329.	sisgei	эсгий	
I:11v8	330.	olosun	олс	
	331.	juja'an de'el	зузаан дээл	
I:12r1	332.	de'el-ün jaqa	дээлийн зах	de'el-ün jaha
	333.	qančun	ханцуй	hančun
I:12r2	334.	büči	бүч	
	335.	büči	бүч	
I:12r3	336.	büse	бүс	
	337.	emüdür	өмд	
I:12r4	338.	debüsger	дэвсгэр	
	339.	könjile	хөнжил	
I:12r5	340.	kösige	хөшиг	
	341.	hoyimosun	оймс	
I:12r6	342.	čama	цэмбэ	
	343.	qarqumi	хатгамал	harhumi
I:12r7	344.	yongqor	ёнхор(нэгэн зүйл бөс)	
	345.	kib	хив торго	
I:12r8	346.	ölijin	зотон, ёрог	
	347.	hudasun	утас	
I:12v1	348.	mindasun	мяндас	
	349.	bös	бөс	
I:12v2		Идээ ундааны зүйл		
I:12v3	350.	amusun	амс	
	351.	buda'an	будаа	
I:12v4	352.	darasun	дарс	
	353.	šülen	шөл	
I:12v5	354.	dabusun	давс	

	355.	šira tosun	шар тос	
I:12v6	356.	e'ükün	өөх	
	357.	tosun	тос	
I:12v7	358.	ütmek	талх, бин	
	359.	miqan	мах	mihan
I:12v8	360.	širaqasan miqan (< širaqsan miqan)	шарсан мах	širahasa mihan
	361.	qadaqasan miqan (<qataqsan miqan)	хатсан мах, борц	hadaha mihan
I:13r1	362.	tarak(< taraq)	тараг	
	363.	esük	гүүний айраг	
I:13r2	364.	ayiraq	ингэний айраг	
	365.	qurut	хурууд	hurut
I:13r3	366.	a'arči	аарц	
	367.	bišilaq	бяслаг	
I:13r4	368.	širke	цуу	
	369.	em	эм	
I:13r5	370.	amtan	амт	
	371.	amsa-	амс-	
I:13r6	372.	qoli-	холь-	
	373.	čina-	чана-	
I:13r7	374.	etke-	эсгэ-	
	375.	ide-	ид-	
I:13r8	376.	ölesbe	өлсөв	
	377.	čatba	цадав	
I:13v1		Сувд эрдэний зүйл		
I:13v2	378.	altan	алт	
	379.	münggün	мөнгө	
I:13v3	380.	erdini	эрдэнэ	
	381.	qaši(< qaš)	хаш	
I:13v4	382.	subut	сувд	
	383.	tana	тана	
I:13v5	384.	jes	зэс	
	385.	tu'ulqan	тугалга	tu'ulhan
I:13v6	386.	temür	төмөр	
	387.	jo'os	зоос	
I:13v7	388.	bolor	болор	
	389.	göle'en usun	мөнгөн ус	
I:13v8	390.	širemün	ширэм	

I:14r1		Хүн амьтаны зүйл		
I:14r2	391.	qahan	хаан	
	392.	tüšimel	түшмэл	
I:14r3	393.	noyan	ноён	
	394.	čerik	цэрэг	
I:14r4	395.	gü'ün	хүн	
	396.	tariyači	тариачин	
I:14r5	397.	uran	уран	
	398.	otoči	оточ	
I:14r6	399.	tölegeči	төлөгч	
	400.	baqši	багш	
I:14r7	401.	sayiqalin	найз	
	402.	jočin	зочин	
I:14r8	403.	ötögü gü'ün	настай хүн, ахмад хүн	
	404.	ejen	эзэн	
I:14v1	405.	irgen	иргэн	
	406.	bo'ol	боол	
I:14v2	407.	uridus	дээдэс, урьдас	
	408.	ečige	эцэг	
I:14v3	409.	ebin	их авга	
	410.	abaqa	авга	
I:14v4	411.	eke	эх	
	412.	aqai egeči	авга эгч	ahai egeči
I:14v5	413.	naqaču egeči	нагац эгч	nahaču egeči
	414.	naqaču	нагац	nahaču
I:14v6	415.	jeye	зээ	
	416.	aqa	ах	
I:14v7	417.	egeči	эгч	
	418.	döi	эмэгтэй дүү	
I:14v8	419.	de'ü	эрэгтэй дүү	
	420.	berigen	бэргэн	beligen
I:15r1	421.	gergei	гэргий	
	422.	nu'un	нуг ан хөвгүүн	
I:15r2	423.	ökin	охин	
	424.	kö'ün	хүү	
I:15r3	425.	in	ач	
	426.	beri	бэр	
I:15r4	427.	güregen	хүргэн	

	428.	beri	бэр	
I:15r5	429.	qadun ečige	хадам эцэг	hadun eč
	430.	qadun eke	хадам эх	hadun ek
I:15r6	431.	ebüge	өвөг	
	432.	emege	эмэг	
I:15r7	433.	elinčük	элэнц	
	434.	boroqai	хуланц	borohai
I:15r8	435.	ači	ач	
	436.	ere gü'ün	эр хүн	
I:15v1	437.	eme gü'ün	эм хүн	
	438.	qadun	хатан	hadun
I:15v2	439.	emegen	эмгэн	
	440.	keüken	хүүхэд	
I:15v3	441.	üri sadun	үр сад, садан төрөл	
	442.	daulaqči	дуучин	
I:15v4	443.	qudulči	гуталчин	hudulči
	444.	jiqači	загасчин	jihači
I:15v5	445.	abači	анчин	
	446.	qoninči	хоньчин	honinči
I:15v6	447.	adu'uči	адуучин	
	448.	hüge[r]či	үхэрчин	hügeči
I:15v7	449.	bijēči	бичээч	
	450.	amitan	амьтан	
I:15v8	451.	kita[t]	хятад	kita
	452.	mongqol	монгол	
I:16r1	453.	burqan	бурхан	burhan
	454.	sarta'ul	сартуул	sarta'un
I:16r2	455.	bö'e	бөө	
	456.	iduqan	удган	iduhan
I:16r3	457.	toyin	тойн	
	458.	čitkör	чөтгөр	
I:16r4	459.	onggun(< ongqun)	онгон, шүтээн	
	460.	ö'er-ün	өөрийн	
I:16r5	461.	bi	би	
	462.	či	чи	
I:16r6	463.	bida	бид	
	464.	nökör	нөхөр	
I:16r7	465.	minu	миний	
	466.	činu	чиний	
I:16r8	467.	inu	түүний	
	468.	bawurči	тогооч	

I:16v1	469.	eličin(< elčin)	элчин	
	470.	ulāči	улаач	
I:16v2	471.	ba'atur	баатар	
	472.	belbisün	бэлбэсэн	
I:16v3	473.	guda(< quda)	худ	
	474.	teje'emel kö'ün	өргөмөл хүү	
I:16v4	475.	baja	баз	
	476.	qulaqai	хулгайч	qulahai
I:16v5		Хүний үйлсийн зүйл		
I:16v6	477.	sonos-	сонс-	
	478.	üje-	үз-	
I:16v7	479.	šiqaju üje-	шагайж үз-	šihaju üje-
	480.	nengji-	нэгж-	
I:16v8	481.	uqtu-	угт-	
	482.	maqta-	магт-	
I:17r1	483.	surqa-	сурга-	surha-
	484.	bari-	барь-	
I:17r2	485.	ergü-	өргө-	
	486.	neme	нэм-	
I:17r3	487.	bawura'ul-	буурдуул-	bawula'ul-
	488.	joloqalduba	золголдов, уулзав	jolohanduba
I:17r4	489.	ötörle-	яар- , түргэл-	
	490.	serebe	сэрэв-	
I:17r5	491.	medebe	мэдэв	
	492.	taniba	танив	
I:17r6	493.	uqa-	ух-, ойлго-	
	494.	toqto'a-	тогтоо-	
I:17r7	495.	daqa-	дага-	
	496.	durat-	дурд-	
I:17r8	497.	setki-	сэтгэ-	
	498.	boluqa'a-	болгоо-	boluha'a-
I:17v1	499.	asaq-	асуу-	
	500.	gürbei	хүрэв	
I:17v2	501.	töritke-	саатуул-, зогсоо-	
	502.	ja'a-	заа-	
I:17v3	503.	qaqača-	хагац-	
	504.	güliče-	хүлц-, хүлээ-	
I:17v4	505.	so'onggu-(< songgu-)	сонго-	

	506.	na'adum	наадам, тоглоом	
I:17v5	507.	yabu-	яв-	
	508.	qari-	харь-	
I:17v6	509.	ire-	ир-	
	510.	üge	үг	
I:17v7	511.	daula	дуул-	
	512.	unta-	унт-	
I:17v8	513.	norus-	нойрс-	
	514.	uri-	урь-, дууд-	
I:18r1	515.	güre-	урь-, зал-	
	516.	qurim	хурим	
I:18r2	517.	soqtaba	согтов	
	518.	böji-	бүж-	
I:18r3	519.	šiskir-	исгэр-	
	520.	ungši-	унш-	
I:18r4	521.	gübši-	гөвш-	
	522.	sökö-	сөх-	
I:18r5	523.	sögöt-	сөгд-	
	524.	amu-	амар-	
I:18r3	525.	sa'u-	суу-	
	526.	mürgü-	мөргө-	
I:18r7	527.	jewüdün	зүүд	
	528.	seribe	сэрэв	
I:18r8	529.	bayi-	бай-	
	530.	üilet-	үйлд-	
I:18v1	531.	bos-	бос-	
	532.	güyi-	гүй-	
I:18v2	533.	yorči-	оч-	
	534.	oro-	ор-	
I:18v3	535.	qar-	гар-	
	536.	ine'e-	инээ-	
I:18v4	537.	sonji-	сонж-, шоол-	
	538.	üile	үйл	
I:18v5	539.	hüde-	үд-	
	540.	herümü	зовно, шанална	helümü
I:18v6	541.	bayasba	баясав	
	542.	hiče -	ич-, зов	
I:18v7	543.	qoluba	голов	
	544.	haimosba	уурлав	
I:18v8	545.	kičeyenggü	хичээнгүй	
	546.	yāram	яарна	

I:19r1	547.	ta'a-	таа-	
	548.	jirqalang	жаргалан	
I:19r2	549.	jobolang	зовлон	
	550.	ayu-	ай-	
I:19r3	551.	kilinglam	хилэгнэнэ	
	552.	ta'alam	таална	
I:19r4	553.	jaliqai	зальхай	jalihai
	554.	qayiralam	хайрлана	qayilalam
I:19r5	555.	soyurqa-	соёорх-	
	556.	amoraq	амраг	amolaq
I:19r6	557.	bayan	баян	
	558.	üge'ü	үгээгүй, ядуу	
I:19r7	559.	čidaqči	чадагч	
	560.	mergen	мэргэн	
I:19r8	561.	qaram	харамч	qalam
	562.	mungqaq	мунхаг	
I:19v1	563.	qani	гань, дүйнгэ	
	564.	sečen	цэцэн	
I:19v2	565.	biši'un	бушуу, сэргэлэн	
	566.	čing	чин, үнэн	
I:19v3	567.	ebke-	эвх-	
	568.	bürkü-	бүрх-	
I:19v4	569.	elgü-	өлгө-	
	570.	te'e-	тээ-	
I:19v5	571.	nökči-	нөгч-	
	572.	šitü-	шүт-, түш-	
I:19v6	573.	ši'ür-	шүүрд-	
	574.	asqa-	асга-	
I:19v7	575.	delet-	дэлд-	
	576.	tüliki-(<tülki-)	түлх-	
I:19v8	577.	tata-	тат-	
	578.	hurba-	урва-, хөрвө-	
I:20r1	579.	talibi-(< talbi-)	тавь-	
	580.	tetkü-	тэтгэ-, дэмж-	
I:20r2	581.	tüsür-	цацар-	
	582.	abura-	авар-	
I:20r3	583.	sana-	сана-	
	584.	quyu-	гуй-	
I:20r4	585.	ök-	өг-	
	586.	abu-(< ab-)	ав-	

I:20r5	587.	eri-	эр-, хай-	
	588.	daru-	дар-	
I:20r6	589.	qadaqala-	хадгал-	
	590.	huya-	уя-	
I:20r7	591.	toqu-	тох-	tohu-
	592.	qarbu	харва-	
I:20r8	593.	kötöl-	хөтөл-	
	594.	nökö-	нөх-	
I:20v1	595.	mültül-(< mültül-)	мултал-	
	596.	qudalidu-(< qudaldu-)	худалд-	hudalidu
I:20v2	597.	qudaliduju abu- (<qudalduju ab-)	худалдаж ав-	hudaliduju abu
	598.	e[ye]tüldü-	эвлэлд-, зөвшилц-	etüldü-
I:20v3	599.	jokiya-	зохио-	
	600.	ta'ul-	даатга-, захь-	
I:20v4	601.	uruqši ire-	урагш ир-	
	602.	ye'ütge-	хал-, соль-	
I:20v5	603.	asara-	асар-	
	604.	hači qari'ul-	ач хариул-	hači qari'u
I:20v6	605.	eneriküi	энэрхүй	
	606.	quriya-	хураа-	huriya-
I:20v7	607.	ilqa-	ялга-	ilha-
	608.	šilda'an	шалтгаан	
I:20v8	609.	qamtu-ar	хамтаар	
	610.	nökööe-	нөхц-	
I:21r1	611.	šiltālam	шалтгаална	
	612.	dabdan	давтан, давтан хэл-	
I:21r2	613.	ihe'en	ивээл	
	614.	je'üjü	зүүж	
I:21r3	615.	ö'er-ün dura-bar	өөрийн дураар	ö'el-ün dubar
	616.	ha'aqlam	ааглана, сүрдүүлнэ	
I:21r4		Дуу өнгийн зүйл		
I:21r5	617.	hula'an	улаан	
	618.	kökö	хөх	
I:21r6	619.	šira	шар	
	620.	čaqān	цагаан	čahan
I:21r7	621.	qara	хар	hara

	622.	noqo'an	ногоон	
I:21r8	623.	jihi'in	бор саарал, хүрэн	
	624.	al	ал улаан	
I:21v1	625.	ši'idam	дан өнгө, цагаан өнгө	
	626.	teme'en önggö	тэмээн өнгө	
I:21v2	627.	boro	бор	
	628.	dawun	дуу	
I:21v3	629.	önggö	өнгө	
	630.	sewüder	сүүдэр	
I:21v4	631.	gerel	гэрэл	
	632.	güji	хүж	
I:21v5	633.	a'ur	уур, уур амьсгал	
I:21v6		Тоо хэмжээний зүйл		
I:21v7	634.	niken	нэг	
	635.	qoyar	хоёр	hoyar
I:21v8	636.	qurban	гурав	hurban
	637.	dörben	дөрөв	
I:22r1	638.	tabun	тав	
	639.	jirwa'an	зургаа	
I:22r2	640.	dolo'an	долоо	
	641.	naiman	найм	
I:22r3	642.	yisün	ес	
	643.	harban	арав	
I:22r4	644.	qorin	хорин	horin
	645.	qučin	гучин	
I:22r5	646.	döčin	дөчин	
	647.	tabin	тавин	
I:22r6	648.	jiran	жаран	
	649.	dalan	далан	
I:22r7	650.	nayan	наян	
	651.	yeren	ерэн	
I:22r8	652.	ja'un	зуун	
	653.	mingan(< minqan)	мянган	
I:22v1	654.	tümen	түмэн	
	655.	tük tümen	түг түмэн	
I:22v2	656.	to'a	тоо	
	657.	kedün	хэдэн	

I:22v3	658.	olon	олон	
	659.	čö'en	цөөн	
I:22v4	660.	jüyil	зүйл	
	661.	qoši	хос	
I:22v5	662.	qaqča	ганц	
	663.	öre'elsün	өрөөсөн	
I:22v6	664.	sürük	сүрэг	
	665.	kesek	хэсэг	
I:22v7	666.	jarim	зарим	
	667.	jarimtuq	заримдаг	
I:22v8	668.	dabuqur(< dabqur)	давхар	dabuhu
I:23r1		Бие махбодийн зүйл		
I:23r2	669.	beye	бие	
	670.	teri'ün	тэргүүн	
I:23r3	671.	ni'ur	нүүр	
	672.	nidün	нүд	
I:23r4	673.	manglai	магнай	
	674.	qačar	хацар	
I:23r5	675.	qabar	хамар	
	676.	čikin	чих	
I:23r6	677.	aman	ам	
	678.	kelen	хэл	
I:23r7	679.	šidün	шүд	
	680.	hanisqa	аньсга	
I:23r8	681.	sormuisun (< sormusun)	сормуус	
	682.	hüsün	үс	
I:23v1	683.	saqal	сахал	sahal
	684.	hurūl	уруул	
I:23v2	685.	qo'olai	хоолой	
	686.	küjü'ün	хүзүү	
I:23v3	687.	mürü	мөр	
	688.	ebüče'ün(< ebče'ün)	өвчүү	
I:23v4	689.	aru	ар	
	690.	örö	өр, өрц	
I:23v5	691.	jürüken	зүрх	
	692.	su'u	суга	
I:23v6	693.	qar	гар	
	694.	toqai	тохой	
I:23v7	695.	halaqan	алга	

	696. quru'un	хуруу		
I:23v8	697. kimusun	хумс		
	698. nudurqa	нудрага	nudurha	
I:24r1	699. qabusun	хавирга, хавьс		
	700. ke'eli	хээл, хэвэл		
I:24r2	701. heligen	элэг		
	702. a'ušigi	уушги		
I:24r3	703. sölüsün(< sölsün)	цөс		
	704. gedesün	гэдэс		
I:24r4	705. deli'ün	дэлүү		
	706. köyisün	хүйс		
I:24r5	707. qabirqa	хавирга	qabirha	
	708. bö'ere	бөөр		
I:24r6	709. bel	бэлхүүс		
	710. nirisun	нуруу		
I:24r7	711. köl	хөл		
	712. ölimi(< ölmi)	өлмий		
I:24r8	713. ula	ул		
	714. ösögö	өсгий		
I:24v1	715. tobuk(< tobuq)	тойг		
	716. šilibi(< šilibi)	шилбэ		
I:24v2	717. ši'a	шагай		
	718. yasun	яс		
I:24v3	719. čimegen	чөмөг		
	720. miqan	мах	mihan	
I:24v4	721. čisun	цус		
	722. sudasun	судас		
I:24v5	723. širbüsün	шөрмөс		
	724. kölösün	хөлс		
I:24v6	725. nisun	нус		
	726. mengge	мэнгэ		
I:24v7	727. nilbusun	шүлс		
	728. nilbusun	нулимс		
I:24v8	729. taraqai	тархай, хожгор	tarahai	
	730. doqalang	доголон	dohalang	
I:25r1	731. soqar	сохор	sohar	
	732. düleyi	дүлий		
I:25r2	733. kelegei	хэлгий		
	734. taruqun	тарган	taluhun	
I:25r3	735. turuqan	туранхай	turuhan	

	736. amin	амь	
I:25r4	737. niüleskü	нигүүлсхүй	
	738. nairaqui	найрхуй	
I:25r5	739. töre	ёс төр	
	740. uqa'an	ухаан	
I:25r6	741. bišire'ül	бишрэл	
	742. yosun	ёс	
I:25r7	743. aburi	авир, зан авир	
	744. joriq	зориг	
I:25r8	Зүг чигийн зүйл		
I:25v1	745. dorona	дорно	
	746. emüne	өмнө	
I:25v2	747. höröne	өрнө	hölöne
	748. ümere	умар	
I:25v3	749. dumda	дунд	
	750. dora	дор, доор	
I:25v4	751. de'ere	дээр	
	752. dotora	дотор	
I:25v5	753. qadana	гадна	hadana
	754. urida	урьд	
I:25v6	755. qoyina	хойно	
	756. je'ün	зүүн	
I:25v7	757. bara'un	баруун	
	758. ja'ura	зуур	
I:25v8	759. kija'ar	хязгаар	
	760. üjü'ür	үзүүр	
I:26r1	761. hiru'ar	ёзоор	
I:26r2	Үргэлж хэрэглэгддэг зүйл		
I:26r3	762. berke	бэрх	
	763. kilibar(< kilbar)	хялбар	
I:26r4	764. bui	буй	
	765. ügei	үгүй	
I:26r5	766. ülü	үл	
	767. bütügei	битгий	
I:26r6	768. adali	адил	
	769. sačau	сацуу	
I:26r7	770. jöb mün	зөв мөн	
	771. buru'u	буруу	

I:26r8	772. maqat	магад		
	773. hoqtorqu	хоосон	hoqtorhu	
I:26v1	774. öter	үтэр, түргэн		
	775. alu'ur	алгуур ,аажим		
I:26v2	776. türgen	түргэн		
	777. dölö'en	дөлгөөн		
I:26v3	778. yeke	их		
	779. üčügen	өчүүхэн		
I:26v4	780. üntür(< ündür)	өндөр		
	781. boqoni	богино	bohoni	
I:26v5	782. kündü	хүнд		
	783. könggen	хөнгөн		
I:26v6	784. urtu	урт		
	785. oqor	охор		
I:26v7	786. qolo	хол		
	787. oyira	ойр		
I:26v8	788. gün	гүн		
	789. gö'en	гүехэн		
I:27r1	790. a'ui	агуу, уудам		
	791. hi'utan	уйтан		
I:27r2	792. köndölen	хөндлөн		
	793. ündüs	өндөс, босоо		
I:27r3	794. tübüšin(< tübšin)	түвшин		
	795. jöri'ü	зөрүү	jöli'ü	
I:27r4	796. gege'en	гэгээн		
	797. bulunggir	булингар		
I:27r5	798. dü'üren	дүүрэн		
	799. örgen	өргөн		
I:27r6	800. šini	шинэ		
	801. qa'učin	хуучин		
I:27r7	802. tögörik	төгрөг, дугариг		
	803. qabtaqai	хавтгай	qabtahai	
I:27r8	804. dörbeljin	дөрвөлжин		
	805. nimgen	нимгэн		
I:27v1	806. juja'an	зузаан		
	807. jö'elen	зөөлөн		
I:27v2	808. qatawu	хатуу		
	809. eyinggü	муруй, тахир		
I:27v3	810. šidurqu	шулуун, шударга	šidurhu	
	811. čiqul	цухал, бачим		

I:27v4	812. tarqa-	тарх-		
	813. delige-(< delge-)	дэлгэ-		
I:27v5	814. qurča	хурц		
	815. moqodaq	мохдог, мохоо	mohoda	
I:27v6	816. keberek	хэврэг		
	817. törün	түрүүн		
I:27v7	818. baraba	барав		
	819. üdüyi	өдий		
I:27v8	820. tegüs	төгс		
	821. yadam	ядна, чадахгүй		
I:28r1	822. čidam	чадна		
	823. mawun	муу		
I:28r2	824. sayin	сайн		
	825. amuqulang	амгалан	amuhula	
I:28r3	826. qaqarqai	тодорхой	qaqarhai	
	827. tetürü	тонгоруу, зөрүү		
I:28r4	828. ende	энд		
	829. tende	тэнд		
I:28r5	830. sayitur	сайтар		
	831. ya'un kerek	юун хэрэг		
I:28r6	832. oyiri	ойр		
	833. eje'e kürtele	одоо хүртэл		
I:28r7	834. engke	энх		
	835. ari'un	ариун	ali'un	
I:28r8	836. darui-tur	дариуд		
	837. ülü halijaqu(< ülü haljaqu)	үл алзах	ülü halij	
I:29v1	838. tewü-ber	түүгээр		
	839. e'ü-ber	үүгээр		
I:29v2	840. kerbe	хэрвээ		
	841. kedüi ba	хэдий ч		
I:29v3	842. ker	хэр		
	843. ali be yambar bai	аливаа ямарваа		
I:29v4	844. ke'en	хэмээн		

“ХУА-И И-ЮЙ” толийн доод дэвтрийн латин галиг

IIa.

I.

韶阿札失里

[1r] 2. Tenggiri-de nembekdeksen. ötögen-e ergükdeksen.
3. olon amitan kedün bügü-yi ülü medekdemü.
4. Qaqča tenggiri medeyü. Tenggiri gü ejeleyü.
5. Šilta'an inu amitan-a öljei qutuq ba qor ada gürgen čidaqu-yi
[1v] 1. tula. Gü'ün amitan tenggiri qajar ja'ura aju.
2. tenggiri-yi ülü kündülekči ügei bügü šilta'an.
3. öljei qutuq ba qor ada temdegtei-e gürtegü-yin tula buyu.
4. Tenggiri-yin yosun kē'esü. sayit-ta öljei qutuq
5. ma'un-a qor ada gürgeyü. Erden-eče ejiye gürtele
[2r] 1. olon ulus irgen-ü de'ere. qan bolqarun.
2. tenggiri qala'ar gü'ün songquju ejele'ülgü kē'esü.
3. tenggiri ö'er-ün oro olon amitan-i jarčimla'ulqu boluyu.
4. Gü'ün amitan de'ere tenggiri-yin jorig-i kündülen daqan čida-
5. ju. ulus-un üile-tür ye'ütkel ügei niken jorig-iyar
[2v] 1. kiče'ebesü. yeke oro barilduqu kemleši ügei boluyu.
2. Kerbe törü'et-tür kičē'et hečüs-tür osoldaju.
3. ulus-un üile-yi osolda'at irgen-i qor ada
4. bolqabasu. tenggiri qala'ar busud-ača songquju
5. ye'ütkeyü. erde qoyar ja'un hon-nu urida.
[3r] 1. mongqol kitat õrmiče qaritan bükü-tür. emüne ümere
2. ilqa'uritan aju bö'etele. ker maqa kitad-un qahan
3. osoldaju. mongqol-un qahan ber ma'u boluqsa'ar.
4. tenggiri Ta Iuen (大元) mongqol qahan-ni songquju. mongqol qa
5. töre'üljü. olon qaritan-i moqo'aju. ümedü
[3v] 1. qajad-i amurli'ulu'at. qoyina kö'ün hačinar anu
2. tenggiri-yin jorig-i daqan. emünedü qajad-i amurli'ulu'at.
3. emünedü be ümedü gür ulus-i niketkejü.
4. mongqol ba kitat ilqal ügei neyide abai. Qoyina ulam barildun
5. ire'et Toqon-Temür qahan boluqsan-tur. ulus-un üile-

[4r] 1. tür osoldaju jük jüg-eče bulqa e'üsgeksen-ü tula.
2. tende-če tenggiri Ta Iuen (大元) mongqol qahan-nu jayān-i ye'ütkejü
3. mani Ta Ming(大明)-i qamug-i mede'ülün jaya'aju'u je.
4. Ta Iuen (大元) mongqol-un güčün omog-iyar čenebesü. nikedüksen
delegei
5. a'ui. čeri'üt anu güčüten qabutan bö'etele.

[4v] 1. niken üdür tenggiri-yin jaya'an ye'ütkeksen-tür.
2. tere metü a'ui qajat anu jük jük qubiyaqda'at.
3. güčüten qabutan čeri'üt anu na'adum metü busaniqdabai.
4. E'über kē'esü tenggiri-yin jaya'an-ača anggida ken üiledün čidaqu
5. Či Ajaširi-tan. huja'ur mongqol qahan-nu

[5r] 1. uruq bö'etele. tenggiri-yin jaya'an-i medejü.
2. činu ene iregü kē'esü. mün erden-ü Chang (商) ulus-un
3. Wei-tzeu (微子) neretü kö'ün takil-un sabas-iyan abu'at Tcheou (
ulus-tur oroqsan-
4. tur adali. Ene metü tenggiri-yin a'ur-i daqaqsa-
5. 'ar kē'esü. ülü amurliqu yosun ügei bui je.

[5v] 1. Teyin bö'esü ber irekü činu maši kilbar.
2. e'üri urtuda sakiqui berke. Altan čila'un metü
3. čing či'iraq ese boluwasu. tenggiri-yin jorig-i daqan
4. ker čidaqu. Ene jorig-iyan ülü üjü'ülen ja'urmaliq
5. ye'ütke'esü. öljei hunta'u gürtegü mün halaqan hurbaqu

[6r] 1. metü öter boluyu. Či Ajaširi-tan.
2. ene metü čing ünen-ni'er elsen ireksen-tür.
3. qala'ar busu setkil qa'a bolqu. Urida mongqol kitat
4. neyide bükü-tür. mongqol qahan delegei-yi ejelejü büle'e.
5. Tenggiri-yin joriq ye'ütkejü. oyirin-ača mongqol kitat

[6v] 1. neyide gü bolju.
2. Ta Ming(大明)-i delegei-yi ejele'ülükse'er. qala'ar
3. ye'ütkel ügei tenggiri-yin jaya'an boluqsan temdek bui.
4. Či minu jarliq jasag-i daqan. gürteksen jerge-tür-iyen
5. aju ö'er-ün jorig-iyan sakiju. ebesün usun daqan

[7r] 1. tenggiri-yin töre'ülüksen mandu'uluqsan-iyar jirqaju.
2. niüleskü setkil-i'er olon-ni amurli'ulu'at.
3. irgen-iyen undurqan ösgejü.
4. de'ere tenggiri-yin joriq-tur adali boluwasu.
5. ülü ürisgü ülü sayijiraqu ügei bui je.

勅倍亦鄰眞減卜

[8r] 2. Burqan eng urida bara'un etēt törejü.
3. nom-un surqa'uli inu dotoradu ulus-tur ber gürü'et.
4. qoyina dörben jüg-ün irgen-tür gürtele a'ui-a
5. delgerejü. bügüde uyitqar ügei kündülen takiju'ui.

[8v] 1. Gün-e onowasu. ene ertinčü-yin gü'ün amitan-u
2. setkil anu. arqa jalitan maši olon-nu tula.
3. kedüi ba hiryui jasag-iyar jasabasu ber.
4. ayu'ulun ülü čidan. tabun jüyil törö-ber uduritbasu
5. ber. ülü büširen. gü'ün-ü setkil-ün berke.

[9r] 1. aburi-yin keče'ü büküi-ber. kedüi ba qan gü'ün
2. edege'ülgü ügü'ülgü ögü abqu üiles-tür erketü bö'esü
3. ber. mün gü jarliq jasag-iyar yabu'ulun yadan bö'etele.
4. burqan nom-un. nere sonosu'at sečen ber mungqaq
5. bayasun südzülükčin kedün to'an bügü-yi ülü medekden.

[9v] 1. ese ber jasabasu setkil dotora'an ör-ü'en jasaqčin
2. to'a tomši ügei bolyu. Ēnekte amitan-i ülü
3. alan edege'ülgü čing joriy-un belge inu ene metü temdek bolun
4. aju'u. Oyiri Ta Iuen (大元) mongqol-un jaya'an hečüs
5. bolju. qahan tüšimel qaračus irgen.

[10r] 1. anjirun dürbeldüjü ümedü qajar-a yabuqui-tur.
2. gü'ün tutum temüt quya'ud-i emüsjü. batu numun bariju.
3. qurča sumud-iyan šiʻuriju. üdür söni ülü
4. osoldan manan bekileldübesü. sayi beye-yü'en
5. saki'at ger-iyen tegüsgen čidaju. hon sara nökčiyü.

[10v] 1. Kerbe jebe ügei qar qo'osun šiʻidam qubčasu-bar yabuju.
2. amuqulang-iyar e'üri asuqai ke'en erebesü ülü bolun
3. aju'u. Edö'e-tür toyin Irinjin-Dzangbu.
4. Šigiamuni-yin yosun daqaju. amitan-i ülü alan edege'ülgü
5. enerigü čing jorig-i barimtalaju. qar qo'osun ši'idam

[11r] 1. qubčasu-bar. nikšik hünirtü idešiten-tür aju.
2. mün gü anu aburi-yi daqan südzülgen čidaju.
3. Šigiamuni-yin nom-un töre-yi ülü usatqan.
4. enerikü aman aldaqui qaši'un jobolang qo'osun hoqtorqui
5. aqlaq-tur otqui ki'ed-i nomlaju.

[11v] 1. gü'ün amitan-u setkil-i gödölgen čidaju. qorin hüle'ü
2. hot boltala berke kerbel ča'ud-i önggerekseber kē'esü.

3. biliktü toyin busu'u bui. Edö'e imayi
4. mün T'ai-ning (泰寧) qajar-un Wan-cheou (萬壽) süme-yin *tchou tch'eu* (住持) bolqaju.
5. Šigiamuni-yin nom-un surqa'uli-yi delgere'üljü.

[12r] 1. nomuqan sayid-i ba höri'ü kečeüs-i nomuqatqan surqan atuqai.
2. Ket ber üjejü kündülen atuqai.
3. Ali be alban qubčirin ülü abun bu qutqulatuqai.
4. Te'über barilju a'ai jarliq ökba.

3.

誥文

[13r] 2. Tenggiri qamuq irgen-i töre'üljü. qala'ar qahan gü'ün-ni
3. jayāju ejenle'ülüyü. Teyin ber bö'esü qahan boluqsan.
4. qala'ar de'ere tenggiri-yin jorig-i kündülen daqaju.
5. doro ulus-un üile-tür kiče'ebesü.

[13v] 1. tende-če delegei-yi yerü qadaqalan čidayu. Tenggiri qajar
2. ja'ura. töreksen gü'ün amitan olon. gü'ün tutum
3. nijeget setkilten bui. Kerbe tenggiri temdektei-e jayāqdaqsan
4. qahan gü'ün-neče anggida. ani čing ünen setkil-i'er
5. bayasqan bökeyilgejü. niken-ni'er bolqan ker čidaqu.

[14r] 1. Te'über tenggiri qajar tümen jüyil amitan-tur. ülü ergügü
2. ülü nembegü ügei bui. Qan gü'ün tenggiri-yin oron-a olon amitan-i jarčimlan
3. bükü-tür. qala'ar tenggiri qajar-un setkil-i setkil bolqan.
4. delegei-yin amitan-i alaqčin ügei niken yosu'ar enerin
5. asaraqu kē'esü. olon amitan-i engke-ber amurli'ulqu-yin

[14v] 1. tula bui. ütü ele qajar a'utkiqu-yin tula busu.
2. Či Tabin-Temür huja'ur Ta Iuen (大元) mongqol-un qahan-nu uruq bolu'at.
3. urida mongqol qahan-na tüšikdeksen bui. Tenggiri mongqol-un jaya'an-i
4. ye'ütkeksen-tür učiraju. ičuju aqlaq sa'u'at.
5. edö'et-tür mongqol kitat neyide boluqsan-tur.

[15r] 1. tenggiri-yin jorig-i daqan. elsere ireksen-tür.
2. bi čing ünen setkil-i činu jöbši'ejü. Jorin T'ai-ning wei (太寧衛) bayi'ulu'at.
3. čimayi *houai iuen tsiang kiun* (懷遠將軍) mün *wei*(衛)-yin *tcheu houei t'oung tcheu* (待揮同知) bolqaba.

4. Kö'ün hačinar-tur činu gürtele orošin noyalatuqai.
5. Či niüleskü aqali-bar olon-i amurli'ulu'at.

[15v] 1. tenggiri-yin čag-i daqan. qajar-un qarli-bar jirqaju.
2. amitan-i undurqan ösgejü. ayun emiyen gürteksen
3. jerge-dür-iyen aju. ireksen čing ünen jorig-iyan dülete čing batu
4. bolqaju. ekileküi-eče hečüs-tür gürtele ülü
5. ye'ütken qata'uji'asu. tenggiri bayasun ihēget.

[16r] 1. öljei qutuq uruq-un uruq-tur činu gürtejü. keb keje'e
2. gürtele gemür ügei bolqu. Ayun emiyen kiče'en qata'uji
3. Nai könggen-e bu setki.

4.

勅禮部行移應昌衛

[17r] 2. Tenggiri-yin yosun to'orimta'u kēgü bui. Otču ülü iregü
3. yosun ügei aju'u. Ürisgü čaq bolu'asu ele.
4. qala'ar ečülgü üdür ber boluyu. Ene bü'et
5. to'orimta'u-yin yosun inu bolai. Urida Ta Iuen (大元) delegei-yi

[17v] 1. yerülen medeksen-tür. erke güčün inu delegei-tür
2. delgerejü. qajar de'ere ele aqun irgen.
3. bügüde medel-tür inu oroju. jarliq jasag-i inu
4. ülü daqaqčin ügei aju'u je. Törün *Tcheu-tcheng* (至正) harban
5. nikentü'er hon-nača. ulus irgen jasaq-ača inu ülü ayun.

[18r] 1. olon omoqtan haran hekilen sama'uraqsan-tur.
2. kedüi ba urida Ta Iuen(大元)-nu tere metü erketü güčütü büküi-tür bü'et.
3. ken-i ba ya'u ba kin ese čidaqsan-u tula.
4. dotoradu qajad-i jük jük erketen güčüten-e ejele'üldejü.
5. ulus irgen harban hont hüle'ü boltala čerig-ün qaši'un jobolang-

[18v] 1. i üjegüi-eče hörügü-yin tula. bi *ta tsiang kiun Tchoung-chan Ou-ning*
2. *wang* (大將軍中山武寧王) *K'ai-p'ing Tchoung-ou wang* (開平忠武王)-tan-i jaruju. moritan ba yabuqan
3. čeri'üd-i uduritqa'ulju. tede olon omoqtan-i
4. tübši'eritge'ülü'et. dotoradu qajad-i arilqaju.
5. qoyina basa *Houng-ou* (洪武) qorinduwar hon qorin nikendü'er hon-tur.

[19r] 1. *tsiang kiun Soung-kouo koung* Feng Cheng (將軍宋國公馮勝) *loung-*
tch'ang heou Lan Iu(永昌侯藍玉)-tan-i.
2. qoyarta üyelen ceri'üt uduritqa'ulju. mongqol qajar-a gün-e oroju.
3. mongqol noyant ba ulus irgen-i. bügüde-yi yumbiju
4. amasad-un dotora ba qadana a'uluqsan-tur. hüleksen
5. yekes tüšimet anu. qan-u'an abu'at ümekši odu'asu.
[19v] 1. Qorum gürün üdü'üi-e. uqamsar ada edüjü.
2. qahan anu qaraču tüšimel-ün qar-tur qoroqdabasu.
3. qaqča Nekelei ceri'üd-i'er ör-iyen bekilejü.
4. de'ere tenggiri-yin yosun-ni qaran. doro gü'ün amitan-u
5. nayir-i bolqa'aju. qahan-tur-iyan qor gürgeksen
[20r] 1. qulaqai-yi ülü daqan. ma'un-luwa nökočeksen nere-tür
2. ülü oron. te'über olon-iyan ülü butara'ulun uduridu'at
3. emünekši irejü. nama
4. Ta Ming(大明)-tur elsen ireksen-ü tula. *Houng-ou* (洪武) qorin
qoyaduwar hon
5. dörben sara-yin niken šini-de. noyanlaqu nere ba
[20v] 1. tamqas ökjü müt noyant čolos-tur-iyan yabuju üile qadaqala'at.
2. kedün saras bolba. Teyin bö'etele
3. olon noyand-ača *tch'eng siang* (丞相) Širemün. kedünte ebečin ke'en
4. oduqsan elčin-luwa ese üjeldü'et.
5. edö'e *li pou*(禮部)-eče bičik ilejü. Nekelei-ye
[21r] 1. mede'ültügei. Širemün-ni iregü duratu bolu'asu.
2. ene seri'ün-ü učir-i erüsün. oroju irejü
3. üjeldütügei. Kerbe sa'arang/u setkijü.
4. ümekši otsuqai kē'esü ber. Nekelei bu tödü'etügei.
5. inu jorig-iyar. ümekši talbiju ile.
[21v] 1. yabuqui učir-tur Širemün-luwa baraldutuqai.
2. Ümedü qajar-a otju maqa amuqu čenetü bö'esü.
3. čidaqui-ača üile üilettügei. Kerbe berke jobolang
4. bolju yabun ese čidabasu. jiči basa qariju
5. iresügei kē'esü ber. inu gü setkil-i'er
[22r] 1. bolqatuqai. Ket ber bolju ümekši otqui duratan
2. bö'esü. ene yosun-ar boltuqai. Erden-eče
3. ejiye gürtele. tenggiri-yin yosun-ni jöčijü.
4. beye-yü'en alaqda'at ger-iyen ečülgejü.
5. nere qarqaqsat bui. Tenggiri-yin jorig-i daqaju
[22v] 1. olon-tur ihe'en bolu'at beye-ben tegüsgejü.
2. delegei-yi amurli'uldu'ulčaqsan ber olon.
3. joriq inu kedüi ba örmiče bö'esü ber. erden-ü

4. bičі'üt-tür üjebesü. ütü niken qoyar gü'ün-nü üiledüksen
5. busu bui. Ene bičig-i Širemün üjejü.
[23r] 1. jorig-iyaran yabutuqai. Iregü-yi inu ülü jetgügü.
2. otqu-yi inu ülü tödügegü. Olon haran uqatuqai medetügei.

5.

勅禮部行移安吉納哈出

[24r] 2. Urida manu Ta Soung (大宋) qahan delegei-yin yeke üile mede'et
3. qurban ja'un harban hont hüle'ü boluqsan-tur.
4. kö'ün hačinar anu. olon ulus irgen-i ülü qairalaqu-yin
5. tula. tenggiri jaya'aju Činggis qahan-ni töre'üljü.
[24v] 1. mongqol qajar-a bügü qaris-i bügüde-yi qamu'at.
2. basa sartaqčin qajar-a bügü qaritan-i qamuju'ui.
3. Qoyina basa niken niüleskü aburitu sayin hači kö'ün
4. törejü. manu dotora qajar-a irejü qahan bolu'at.
5. Sečen qahan ke'en nereyitjü'ü.
[25r] 1. Mün manu Soung (宋) ulus-un irgen-i ülü qairalaqči qahan-ni.
2. bügüde-yi tübši'eridü'et. dotora-yin ulus ba qada'un
3. bükün ali be jüyilten irgen-i bügüde-yi qamuju gür delegei-yi yerü
mede'et.
4. ja'un ilaši hont boluqsan-u tula.
5. niüleskü aburi-yi inu ülü duraduqčin. tungqaqsan jasag-i
[25v] 1. inu ülü ayuqčin ügei aju'u je. Ene metü a'u tusa qaqarqai
2. jasag-i inu. dalan hüle'ü hont boltala delgerejü.
3. ulus irgen engke-ber jirqabai. Qoyina
4. Toqon-Temür qahan. qan boluqsan učir-tur.
5. ulus irgen-i maši ese qairalaqsan-u tula.
[26r] 1. te'über delegei de'ere sama'u bolu'at. jöb büri jasan yadan.
2. gür de'ere hekit olon bolju. ulus
3. irgen nike-ber bolun yadaqu učir-tur.
4. bi düri-yin nere-ber aqui-tur. olon ulus irgen
5. amurlin yadaqu-yi üjejü. te'über manu
[26v] 1. qajarliq-un uruq tariq ba körši olon nököt ki'et eyetüldüjü.
2. čerik quriyaju. dörben
3. tabun hon-nu ja'ura tede sama'uraqsad-i bügüde-yi tübši'eridükseber.
4. mongqol ceri'üt elsegün-i else'ülü'et.
5. olangkin ümekši otju'u je. *Houng-ou* (洪武) qorinduwar hon

[27r] 1. qorin nikentü'er hon. qoyarta üyelen čerik yabu'ulju.
2. mongqol qajar-a gürjü. olon mongqol ulus-i
3. abu'at qari'ulju ire'üljü amurli'ulbai.
4. Qahan boluqsan Toqus-Temür. tümet hüle'ü harad-i
5. uduridu'at. Yesüder-ün tende otju.
[27v] 1. Yesüder müt ečige kö'ün qoyar bariqsan-i.
2. elčin irejü ügülerün ani bügüde-yi nökčiyebe ke'emü.
3. Bügü čeri'üd-i. dötü'er *tcheu iuen* (知院) Nekelei *kouo koung* (國公) Lausa *tch'eng siang* (丞相) Širemün-tan.
4. tasus uduridu'at irejü elseksen-ü tula.
5. ani ebesün usun-u jokimji-bar adūsun tejē'ülü'et
[28r] 1. tariyala'ulun sa'ulqaba. Busu anggida čeri'üt
2. yabu'uldaqu qajar ügei-yin tula. bi edö'e delegei-yi
3. medeksen učir-tur. ene nayir-i *ts'ien iuen* (僉院) Tümeder
4. *fou cheu* (副使) Hala-tan-i jaruju. ümere qajar-a bügü.
5. Anda-Naqaču *ts'ien iuen*(僉院)-ne ügületügei ke'en jaruba.
[28v] 1. müt basa yambar setkil bö'esü.
2. oduqsan elčin-luwa gü'ün jaruju qamtu'ar irejü ali be nayir-iyan
3. ügülemü je.

IIb.

1.

撒蠻答失理等書

[1r] 2. Sutu qahan-na. bo'ol Samandaširi. Muda
3. Darmu Haji Sangirča Abači Gendükbal
4. Hara-Tobait Nayira-Buqa Ganaqbal-tan. bičig-iyar
5. öčimü. De'ere tenggiri-yin jaya'an-bar. delegei ertinčü.
[1v] 1. sutu Ta Ming (大明) qahan-nu'ai. boluqsan-bar. ba urida Na-
2. surding-tan-i.
3. sutu qahan-nu. altan čirayi-tur. a'ulja'ulun otbasu.
4. jarliq bolurun. Edö'e či darui-tur öter qari.
5. tende-yin. ong ba ulus irgen-dür-iyen. kelele.
[2r] 1. huja'ur-un nuntuq-dur-iyan sa'uju. aimay-un aqalaqsand-ača.
2. iretügei ke'en. jarliq boluqsan-nu tula. te'über.
3. nidöni. Muda Naira-Buqa Bolot-tan-i.
4. aqtas-iyar. a'ulja'ulun ilebesü.
5. sutu qahan. soyurqaju. mana jorin elčin jaru'at.

[2v] 1. jarliq irerün. Kan-sou Cha-tcheou (甘肅沙州) ki'et qajad-iyar.
2. ebesün usun-nu jokimji-bar. sa'utuqai ke'eksen-nü tula.
3. ba ber Cha-tcheou(沙州)-da. *tcheu houei* (指揮) Gučük-luwa qamtu-bar bolun.
4. sutu Ta Ming (大明) ejen-nü. jarliq jasag-i qaraju. niken jorig-i'ar.
5. gučün ögüya. ke'ejü sa'un amu. Yambar-iyar soyurqaqu-yi.
[3r] 1. jarliq medem.

2.

納門駙馬書

[3v] 2. De'ere Ta Ming (大明) qahan-na. Namun güregen. Engke-Tura bātur.
3. öčil manu. Huja'ur ulus ejen. Činggis qahan-nu jarlig-i-
4. 'ar. ejen Ča'adai qahan-na. daqan salqaqdaqsan.
5. mongqol ulus-i jarčimlanju. uridus-tur manu.
[4r] 1. tüšijü mede'üljü büle'e. Tere čaq-ača inaqšida.
2. tenggiri-de ihēkdejü. mendü ele. uridu yosun-ar.
3. tüšikdejü amu. Edö'e soyurqabasu. yeke ulus-un
4. bairiqai. edüi edüi de'ere barilduqui-tur. elčin
5. kelečin-iyen. yosun-ar yabu'ulju. bedzirget orto'ud-iyen.
[4v] 1. mör terge'ür ne'e'ülgen. Gunaširi ong-i. Qamil-i'ar yabuqui
2. yeke ulus-un bairiqai-yi. erin jarčimlanqu-yi.
3. qahan-nu jarliq medetügei. Öčil manu. lu jil übül-ün.
4. heki sara-yin. naiman šini-de. Qala-del-e büküi-tür bičibei.

3.

脫兒豁察兒書

[5r] 2. *Tien hia* (殿下) ejen-ne. Bo'ol Torqočar. bičig-iyar uqa'u-
3. lumu. Edö'et-tür. ba Uriangqan hoyuqtai irgen.
4. ulus-un ejen. sutu Činggis qahan-nu. čaq-ača inaq-
5. šida. Eke-dö'en ündür. Čol müren ki'et.
[5v] 1. qajar usun-ača'an. ejiye ese qaqačaqsabar.
2. ulam qat qad-un čaq-tur. huja'ur-un darun aqsan.
3. he'üd-ün šiba'ut. šile'ülsün ki'et ba'ulmad-i. hont büri
4. olon čö'en. oluqsad-un čene'er. Ta-tou(大都)-da darun büle'e.
5. Edö'e

[6r] 1. sutu qahan-nu. yeke törö-yi setkin. oroqsan-na-
2. ča. gürdegü. alban-ni. jiči Leao-iang (遼陽) da'arin yabuju.
3. de'ere gürgeye kē'esü. qajar alči'an-nu tula.
4. iren odun. hon to'oriqui-bar. yadanggi ulus-a.
5. jobolang bolqu-yu'u. Te'über. ba Uriangqan-nu.

[6v] 1. olon tüšimet ba. irgen-nü setkil. bügüde-yin.
2. joriq döte.
3. *Tien hia* (殿下) ejen-ne. mede'üljü. ali be alban bolu'asu.
4. qajar-un ilübde daqan. Pe-p'ing(北平)-a daru'ulun abasu.
5. qanliq-un ba. ulus-un üile-tür. dögem bolumu je.

[7r] 1. Soyurqāsu. ulam
2. qahan-na öčigü-yi.
3. *Tien hia* (殿下) ejen-nü. su qutuq medetügei.

4.

失列門書

[7v] 2. *Tcheu houei siang koung*(指揮相公)-un gege'en joriq-a. Širemün
jorig-iyan.
3. uqa'ulju ilemü. Širemün-nü qa'učin ebečitü.
4. bügü-yi. *tcheu houei siang koung* (指揮相公) meden büle'e [.] Nidöni
hon-nača.
5. ebečin nemenggü bolju. yabun yadaqu šiltān-iyan.

[8r] 1. öčigen ber.
2. de'ere. öči'üljü ilelü'e. Ene tabun sara-yin.
3. harban tabun-na.
4. de'ere. jaruqdaqsan. Majartai-tan elčin.
5. qariju irejü. Širemün-na.

[8v] 1. jarliq gürgerün. Širemün-ni. Ta-ning(大寧)-a gürjü. Nanggia
2. *tcheu houei*(指揮)-luwa üjeldüjü.
3. de'ere. iregü-yi durala'asu. namur seri'ün bolγan.
4. alqūr jokiyan. iretügei ke'en.
5. jarliq gürge'et. *li pou*(禮部)-ača ireksen.

[9r] 1. *tcha fou* (劄付) bičik be. mana ta'ulba. Širemün
2. jarliγ-un yosu'ar. darui-tur. Ta-ning(大寧)-a gürjü.
3. *tcheu houei siang koung*(指揮相公)-un ciruι-tur. jolqan üjeldüsügei
kē'esü.
4. ebečin-ne da'aqdaju. gučü-ben jibturaju. gödölün
5. yadaqu de'ere. dörben sara-yin. qa'učin-nača.

[9v] 1. heki-de'en. niken *nao ts'iu* (腦疽) kēgü. ma'u geji'ün qartaju.
2. ügü alda'at. ejiye-de. ila'ari ese boluqsan-bar.
3. darui-tur gürün yadaju. ebečin-niyen sobilaju.
4. ila'ari boltala. üge ügei. ker aqu ke'en.
5. uruqšilan. *kien tch'eng* (監丞) Je'en-Buqa-tan-iyar.

[10r] 1. kelečilen ilebe. Edö'e ker ber. Širemün-ni.
2. ebečin ila'ari bolju. ire kēgü-yi ba. ebečin
3. taki bö'esü. darui-tur ire ke'en. yambar-i'ar.
4. da'u bari'ulju iregü-yi. *tcheu houei siang koung*(指揮相公)-un. gege
5. medemü je.

5.

捏性來書

[11r] 2. Ta Ming (大明) qahan-nu su-da. Nekelei-yin öčik. Ba qaračus.
3. Tenggiri-yin jaya'an-bar. mongqol qahan-nu. ulus-tur töre-
4. jü. uridus-u'an čaq-ača. ö'ed-ün beyes-tür gürte-
5. le. üye üye. soyurqaqdaqsan hači-yi setkin.

[11v] 1. kedüi ba čaγ-un kerbel. učirabasu-ber. setkil-iyen ü-
2. lü'alqasan. tus qahan-niyan. üjü'ülen daqaju.
3. čidaqu čene-ber-iyen. gučün ökgüya ke'en. yabutala.
4. Ariq-Bökö-yin uruγ-un kö'ün. Yesüder-tan. Oyirat-
5. luwa bolun dayijiju. qahan-ni manu. güjilen önggere'ülü'et.

[12r] 1. yeke tamqa-yi abju. irgen orqon-i. hečütgen bü-
2. relgegü-yin tula. ba Nekelei-tan. tüšimet ba čerik ulus-i-
3. yar. bürin eyetüldüjü. eyimün güjir ma'un-a.
4. ulus irgen-ni. üje'et ker bürelge'ülgü ke'en.
5. budungqu-ača buruqudun jailaju. gege'en-tür.

[12v] 1. kebelin šitügü kē'esü. erde üdür-eče. bolu'a-
2. t ireksen. törö büküi-yin šiltā-bar.
3. Ta Ming (大明) qahan. tenggiri-yin jaya'an-bar. delegei-yin ul
4. kö'ün šiba'un metü. alaqčin ügei. enerin qayiralaqu.
5. a'ui delger joriq. büküi-yin tula.

[13r] 1. tenggiri-yin gü. jorig-i daqan. gučünd-iyen öksügei ke'en.
2. emünekši ne'ü'et. hon-nu köyiten. učiraqsabar.
3. čöl gürjü. ebesü geljen töridü'et. Horqui Ilaqa-tan.
4. elčin-niyar. yesün aqtas-iyar. a'uljarin üje'ü-
5. lü'et. jori'ud-iyan. öči'üljü ilemü.

[13v] 1. Soyurqaqu-yi.
2. jarliq medemü je.

6.

揮性來書

[14r] 2. Qahan-nu su-da. Nekelei-yin öčik. Öčigen *tcheu houei* (指揮)
3. Darmaširi-tan elčin. ireksen-nü qoyina. ba
4. jarliq-un yosu'ar. Ing-tch'ang(應昌)-un emüne Da. neretü qajar-a
5. sa'uju atala. ene moqai jil. qurban sara-yin.
[14v] 1. harban dolo'an-a.
2. *Ien wang* (燕王) ejen. uruqšida mani. yeke ulus-tur.
3. neme'esün bolqaya ke'en. irgen-nü amin. aburaqu-yin tula
4. uruqšilan. hüre ba tsang günesün. anjat soyurqa'at.
5. čerik ulus-un. örgen to'on-i. ökjü iretügei.
[15r] 1. ke'eksen-nü tula.
2. *ling tcheu*(令旨)-yin yosu'ar. noyanli'ut ba čerik irgen-nü. örgen
3. to'an ki'ed-i ba. basa büri-yer eyetüldüjü. hüre daqan
4. tariyalaya ke'en. ebür oron. Aran müren-na nuntuqla-
5. qu-yi.
[15v] 1. *Ien wang* (燕王) ejen-neče jaruqdaqsan. *Wan pai hou*(萬百戶)-tan
elčin-niyar.
2. öči'üljü ilejü büle'e. Qoyina basa emünekši. ne'ü-
3. ksen-ni ba. Yesüder jük dayijiqsan. Manggia Je'en-
4. Buqa-tan-u šilta'an-ni. Batu-tan-iyar. öči'ül-
5. jü ileget. darui-tur uruqši ne'üjü.
[16r] 1. Aran neretü müren-tür. gürjü irebesü. ene dörben
2. sara-yin. qurban šini-de.
3. de'ere-eče. *siu pan* (序班) Güligö-tan elčin. *hou pou*(戶部)-ače ire-
4. ksen bičik. abu'at irejü. mana
5. jarliq gürgerün. ene hon. jun ba übül-ün günesün [.]
[16v] 1. iregü jun-nu günesün. ökgüya müt. kölgen ba terge-
2. t qarqaju. jam bayi'ulju. jöge'ültügei. basa
3. čerig-ün yeke üčügen-nü čing to'a-bar. bičik iretügei. Ba
4. qaqarqai-a bolqāju. bös ba yongqot. soyur-
5. qaju ilemü je ke'en.
[17r] 1. jarliq gürgeksen-nü tula.
2. sutu qahan. e'inekte. ba qaračus bo'old-i.
3. enerin. tsang günesün ba qubčat. soyurqaju

4. bö'etele. basa qoton-nača. tsang jögelgem kē'e-
5. sü. čerik irgen-ni jobolang bolu'ujai ke'en. ba bürin
[17v] 1. eyetüldüjü. Aran müren gürtele ne'üjü. oyira
2. boluqsan-bar. oqāda Ta-ning (大寧) qoton-nača. günesün
3. ö'erün güčün-iyar. jögelge'ülgü-yi ba. basa yeke üčügen
4. tabun ja'un niken noyanli'ut-luwa. qoyar minγan. dolo'an
5. ja'un yesün. čeri'üt dotora. eke to'atan.
[18r] 1. tabun ja'un qučin niken. ösbürin. qoyar mińyan.
2. niken ja'un dalan naiman. čeri'üd-ün qatut haran. qurban
3. minγan. niken ja'un. harban niken. üčügen nu'un kö'üket
4. niken minyan. yesün ja'un. döčin tabun. üčügen ökin kö'üket
5. niken minγan. naiman ja'un tabun. eke to'atan ba.
[18v] 1. ösbürin čeri'üt. qatut haran. üčügen nu'un ökin
2. kö'üt ki'et. yerü yesün minγan. tabun ja'un.
3. jiran niken amit. basa. nuntuqlaqsan.
4. šilta'an ki'ed-i. Dalan-Buqa-tan-niyar.
5. öči'ülümü. Soyurqaqu-yi.
[19r] 1. jarliq medemü je.

7

囊加思千戶狀

[19v] 2. Minγan medegü Nanggias Qadai-tan. Nidöni hon ča'uraqui-t
3. harban sara-yin. harban tabun-na. T'ao-iuen(桃源)-tur gürü'a
4. yabuqan čeri'üt qadaqalaqsan. minγan medegü Nanggias.
5. moritan čeri'üt qadaqalaqsan. minγan medegü Qadai-tan.
[20r] 1. Qara *tcheu houei*(指揮)-tur otju ügülerün. Edö'e Nanggias
2. uruqši yabuju. minu yabuqan čeri'üd-i. küyičere ot-
3. suqai ke'en. harban qajar yabuju. ja'un-nu noyan Se'ütü-yi
4. jolqaju kelerün. Dingju-yin de'ü Aruqtu Huluqun
5. Janggi'a Naqačar Qutu-Buqa basa. qurban
[20v] 1. tümen-nü. jürčet ki'et. eye niketjü.
2. *tcheu houei*(指揮)-yi ba qurban minγantu ki'ed-i. bari'at. basa.
3. olon čeri'üd-i qučiju. ö'er-ün. qajat-tur.
4. qarim ke'emü. Naqačar Qutu-Buqa
5. čeri'üd-i'er dayijiba. T'ao-iuen(桃源)-tur bügü. moritan čerik.
[21r] 1. Aruqtu Huluqun Janggi'a-tan. -luwa qamtu bolun
2. kedün gü'ün-ni alaba. Edö'e *tcheu houei*(指揮)-tur ja'ara irebe

3. kē'esü. *tcheu houei* (指揮) Qara minγan medegü Nanggias Qa
4. Nairaqu-tan. qamtu eyetüldüjü. edö'e bida.
5. sutu qahan-na. soyurqaqdaqsan. hači ügei bolba.

[21v] 1. ker ede ma'un haran-tur. qučiqdaju ottaqu ke'en.
2. darui-tur. Hiu *tcheu houei* (許指揮) Kou *ts'ien hou*(顧千戶)-
ja'a'asu.
3. müt noyant. ja'un-nu noyan Čaqān-Buqa harbatu Üldüči-
4. tan-i jaruju. bolqāra otqu ja'ura. Aruqtu
5. Huluqun Janggi'a Naqačar Qutu-Buqa-tan.

[22r] 1. čeri'üt quyaqlaju. numun sumun bari'at irejü.
2. bidan-u münggün büse morit ača'an. tasus da'uliju abu'at.
3. basa Qara *tcheu houei*(指揮)-yi. müren-nü kijār-a šiqaju. busut
4. čeri'üd-i. erke-de ülü mede'ülün. qučiju oduqsan-nu
5. tula. qučin moritan čeri'üt quriyaju. mün söni harban

[22v] 1. qajar yabuju küyičebe. Oroju qatqulduya kē'esü.
2. bidan-i daqan oduqsan čeri'üt čö'en. müt qulaqan.
3. qarin mani daruju. tabun gü'ün-ni ala'at. harban niken
4. gü'ün-ni yaraqaqdaju. ba mün üdür qariju. T'ao-iuen(桃源)-
gürbe [.]
5. Nökö'e üdür. basa nekere oduya kē'esü.

[23r] 1. bidan-i ese itegejü. quyaq jer jebe-yi. quriyaju.
2. ese ilebe. Qoyina. jarlig-iyur. *Tsi-ning heou*(濟寧侯)-yi.
3. čeri'üd-i'ar. Iun-nan (雲南) jük yabuduqai ke'en. Kouei-tche
(貴州)-tur
4. gürü'asu. kitat dayijiba ke'en. *tsoung ping kouan*(總兵官)-nača bi
5. ire'asu. *tcheu houei* (指揮) Qara minγan medegü Nanggias Qa

[23v] 1. ja'un-u noyan Qutuq-tan. dolo'an ja'un čeri'üd-i abu'at.
2. Kouei-tcheou P'ing-iue Ta Kouai-si Siao Kouai-si Ts'ing-chou
kiang(貴州平越大拐西小拐西青水江)-tur gürjü.
3. kitat-luwa qatqulduju qariba. Ma'un gü'ün-nü jonturuq-tur.
4. ügügü gü'ün büle'e. ese ügü'ülbe. Basa
5. yeke šang soyurqal ökbe. Mono qoyina.

[24r] 1. ene amin beye-ben tebčijü. altan qoton-tur sa'uju.
2. urukšida kičege'en.
3. ejen-ne güčün öksügei.

"ХУА-И И-ЮЙ" толийн доод дэвтрийн шинэ үсгийн хөрвүүлэг

IIа

1

Ажаширид өгсөн зарлиг

[1r] 2. Тэнгэрт нэмэгдсэн (=бүрхэгдсэн). этүгэнээ [1] өргөгдсөн.
3. олон амьтан хэдэн бүхийг үл мэдэгдмү.
4. Гагц тэнгэр мэдью. Тэнгэр хү эзэлью.
5. Шалтгаан нь амьтнаа өлзий хутаг ба хор ад хүргэн чадах
[1v] 1. тул. Хүн амьтан тэнгэр газар зуур аж (= байж).
2. тэнгэрийг үл хүндлэгч үгүй бүхий шалтгаан.
3 .өлзий хутаг ба хор ад тэмдэгтэйеэ хүртэхийн тул буюу.
4. Тэнгэрийн ёсон хэмээвээс. сайдад өлзий хутаг
5. мууһаа [2] хор ад хүргэю. Эртнээс одоо [3] хүртэл
[2r] 1. олон улс иргэний дээр. хан болгоруун.
2. тэнгэр халаар [4] хүн сонгож эзлүүлэх хэмээвээс.
3. тэнгэр өөрийн ор олон амьтныг зарчимлуулах болъюу.
4. Хүн амьтан дээр тэнгэрийн зоригийг хүндлэн даган ча-
5. даж. улсын үйлд егүүтгэл [5] үгүй нэгэн зоригоор
[2v] 1. хичээвээс. их ор барилдах хэмлэшгүй болъюу.
2. Хэрэв төрөөдөд [6] хичээгээд эцэст осолдож.
3. улсын үйлийг осолдоод иргэнийг хор ад
4. болговоос. тэнгэр халаар бусдаас сонгож
5. егүүтгэюү. эрт хоёр зуун оны урьд.
[3r] 1. монгол, хятад өвөрмөц харьтан бүхийд. өмнө умар
2. ялгууртан аж (= байж) бөгөөтөл. хэр маха [7] хятадын хаан
3. осолдож . монголын хаан бээр муу болсоор.
4. тэнгэр Да Юань монгол хааныг сонгож. монгол газраа
5. төрүүлж. олон харьтныг мохоож. өмнөд
[3v] 1. газдыг амирлуулаад. хойно хөвгүүн ач нар нь
2. тэнгэрийн зоригийг даган. өмнөд газдыг амирлуулаад.
3. өмнөд ба умард гүр улсыг нэгтгэж.
4. монгол ба хятад ялгалгүй нийт авай. Хойно улам барилдан
5. ирээд Тогоонтөмөр хаан болсонд . улсын үйлд
[4r] 1. осолдож зүг зүгээс булга [8] үүсгэсний тул.
2. тэндээс тэнгэр Да Юань монгол хааны заяаг егүүтгэж.
3. манийг Да Минг хамгийг мэдүүлэн заяажээ зэ.
4. Да Юань монголын хүчин омгоор цэнэвээс [9]. нэгдсэн дэлхий
5. агуу. цэргүүд нь хүчтэн хавтан бөгөөтөл.
[4v] 1. нэгэн өдөр тэнгэрийн заяан егүүтгэсэнд.
2. тэр мэт агуу газад нь зүг зүг хуваагдаад.
3. хүчтэн хавтан цэргүүд нь наадам мэт буснигдавай.
4.Үүгээр хэмээвээс тэнгэрийн заяанаас ангид хэн үйлдэн чада
5. Чи Ажаширитан . язгуур монгол хааны
[5r] 1. ураг бөгөөтөл. тэнгэрийн заяаг мэдэж.
2. чиний энэ ирэх хэмээвээс. мөн эртний Шан улсын

3. Вей-зы нэрт хөвгүүн тахилын савсаа аваад Жоу улст орсонд
4. адил. Энэ мэт тэнгэрийн уурыг[10] дагасаар
5. хэмээвээс, үл амирлах ёсон үгүй буй зэ.

|5v| 1. Тийн бөгөөс бээр ирэхүй чинь маш хялбар.
2. үүр(д) уртад сахихуй бэрх. Алтан чулуу мэт
3. чин чийрэг эс болвоос. тэнгэрийн зоригийг даган
4. хэр чадах. Энэ зоригоо үл үзүүлэн зуурамлаг[11]
5. егүүтгэвээс. өлзий унтуу [12] хүртэх мөн алга урвах

|6r| 1. мэт үтэр болыоу. Чи Ажаширитан.
2. энэ мэт чин үнэнээр элсэн ирсэнд.
3. халаар бус сэтгэл хаа болох. Урьд монгол хятад
4. нийт бүхийд. монгол хаан дэлхийг эзэлж бүлгээ.
5. Тэнгэрийн зориг егүүтгэж. ойрноос монгол хятад

|6v| 1. нийт хү болж.
2. Да Минг дэлхийг эзэлүүлсээр. халаар
3. егүүтгэл үгүй тэнгэрийн заяан болсон тэмдэг буй.
4. Чи миний зарлиг засгийг даган. хүртсэн зэрэгтээ
5. аж (=байж) өөрийн зоригоо сахиж. өвс ус даган

|7r| 1. тэнгэрийн төрүүлсэн мандуулснаар жаргаж.
2. нигүүлсэхүй сэтгэлээр олныг амирлуулаад.
3. иргэнээ ундарган өсгөж.
4. дээр тэнгэрийн зоригт адил болвоос.
5. үл үрсэх[13] үл сайжрах үгүй буй зэ.

2.
Тойн Иринчинсамбууд өгсөн зориг.

|8r| 2. Бурхан эн урд баруун этгээд төрж.
3. номын сургууль нь дотоод улст бээр хүрээд.
4. хойно дөрвөн зүгийн иргэнд хүртэл агууяа
5. дэлгэрч. бүгд уйтгаргүй хүндлэн тахьжээ.

|8v| 1. Гүнээ оноовоос. энэ ертөнцийн хүн амьтны
2. сэтгэл нь. арга зальтан маш олны тул.
3. хэдий ба яргуй[14] засгаар засваас бээр.
4. айлган үл чадан. таван зүйл төрөөр удирдваас
5. бээр. үл бишрэн. хүний сэтгэлийн бэрх.

|9r| 1. авирын хэцүү бүхийгээр. хэдий ба хан хүн
2. эдгүүлэх (=эдгээх, анагаах) үхүүлэх өх авах үйлст эрхэт бөгөөс
3. бээр. мөнхүү зарлиг засгаар явуулан ядан бөгөөтөл.
4. бурхан номын. нэр сонсоод цэцэн бээр мунхаг
5. баясан сүжиглэгчин хэдэн тоон бүхийг үл мэдэгдэн.

|9v| 1. эс бээр засваас сэтгэл дотроо өөрийгөө засагчин
2. тоо томшгүй болох. Эгнэгт амьтныг үл
3. алан эдгүүлэх (=анагаах) чин зоригийн бэлгэ нь энэ мэт

тэмдэг болон
4. ажуу. Ойр Да Юань монголын заяан эцэс
5. болж. хаан түшмэл харцас иргэн.

|10r| 1. ангижран дүрвэлдэж умард газраа явахуйд .
2. хүн тутам төмөд (=төмөр) хуягуудыг өмсч. бат нум барьж.
3. хурц сумуудаа шүүрч. өдөр шөнө үл
4. осолдон манан бэхлэлдвээс. сая биеэ
5. сахиад гэрээ төгөсгөн чадаж. он сар нөгчюү.

|10v| 1. Хэрвээ зэвгүй гар хоосон шийдэм[15] хувцсаар явж.
2. амгалангаар үүр(д) асугай (=байсугай) хэмээн эрвээс үл болон
3. ажуу. Эдүгээд тойн Иринжинсамбуу.
4. Шагмуний ёс дагаж. амьтныг үл алан эдгүүлэх (=анагаах)
5. энэрэх чин зоригийг баримталж. гар хоосон шийдэм

|11r| 1. хувцсаар. нигшиг (=нигшингэ) үнэрт идэштэнд аж (=байж).
2. мөнхүү тэдний[16] авирийг даган сүсэглэн чадаж.
3. Шагмунийн номын төрийг үл устган.
4. энэрхүй амь алдахуй гашуун зовлон хоосон огторгуй
5. аглагт одохуй хийгээдийг[17] (=зэргийг) номлож.

|11v| 1. хүн амьтны сэтгэлийг хөдөлгөн чадаж. хорь илүү
2. он[18] болтол бэрх хэрвэл[19] цагуудыг өнгөрсөөр (=өнгөрөөсөөр) хэмээвээс.
3. билигт тойн бус уу буй . Эдүгээ түүнийг[20]
4. мөн Тай-нин газрын Вань-шоу сүмийн жуци (=дэмч) болго
5. Шагмунийн номын сургуулийг дэлгэрүүлж.

|12r| 1. номхон сайдыг[21] ба өрүү (=сөргүү) хэцүүсийг номхтгон сурган атугай.
2. Хэд бээр (=хэн хэн нь ч болов) үзэж хүндлэн атугай.
3. Аливаа албан гувчуур үл аван бүү хутгалттугай (=түйвээтүгэй).
4. Түүгээр барьж агай (=байх) зарлиг өгөв.

3
Өргөмжлөл.

|13r| 2. Тэнгэр хамаг иргэнийг төрүүлж. халаар хаан хүнийг
3. заяаж эзлүүльюү. Тийн бээр бөгөөс хаан болсон.
4. халаар дээр тэнгэрийн зоригийг хүндлэн дагаж .
5. дор улсын үйлд хичээвээс .

|13v| 1. тэндээс дэлхийг ер хадгалан чадьюу. Тэнгэр газар
2. зуур. төрсөн хүн амьтан олон. хүн тутам
3. нижгээд сэтгэлтэн буй. Хэрвээ тэнгэр тэмдэгтэйеэ заяагдс
4. хаан хүнээс ангид .тэднийг чин үнэн сэтгэлээр
5. баясган бөхийлгөж .нэгээр болгон хэр чадах.

|14r| 1. Түүгээр тэнгэр газар түмэн зүйл амьтанд. үл өргөх

2. үл нэмэх үгүй буй. Хан хүн тэнгэрийн орноо олон амьтныг зарчимлан
3. бүхийд . халаар тэнгэр газрын сэтгэлийг сэтгэл болгон.
4. дэлхийн амьтныг алагчин үгүй нэгэн ёсоор энэрэн
5. асрах хэмээвээс. олон амьтныг энхээр амирлуулахын

|14v| 1. тул буй. зөвхөн[22] эл газар агуутгахын тул бус .
2. Чи Тавинтөмөр язгуур Да Юань монголын хааны ураг болоод.
3. урьд монгол хаанаа түшигдсэн буй. Тэнгэр Монголын заяаг
4. егүүтгэсэнд учирч. буцаж аглаг суугаад.
5. эдүгээд монгол хятад нийт болсонд.

|15r| 1. тэнгэрийн зоригийг даган. элсээр (=элсэхээр) ирсэнд .
2. би чин үнэн сэтгэлийг чинь зөвшөөж (=зөвшөөрч). зорин Тай-нин вэй байгуулаад.
3. чамайг Хуай-Юань жанжин мөн Вэйгийн жи-хуй тун--жи болгов.
4. Хөвгүүн ач нарт чинь хүртэл оршин ноёлтугай.
5. Чи нигүүлсэхүй аалиар олныг амирлуулаад.

|15v| 1. тэнгэрийн цагийг даган. газрын гарилаар[23] жаргаж.
2. амьтныг ундарган өсгөж. айн эмээн хүртсэн
3. зөрэгтээ аж (=байж). ирсэн чин үнэн зоригоо дүлэт[24] чин бат
4. болгож. эхлэхүйгээс эцэст хүртэл үл
5. егүүтгэн хатуужваас. тэнгэр баясан ивээгээд.

|16r| 1. өлзий хутаг ургийн ураг чинь хүртэж. хэв хэзээ
2. хүртэл гэмэргүй[25] (=зовлонгүй) болох. Айн эмээн хичээн хатууж
3. Нэн[26] хөнгөнөө бүү сэтгэ.

4.
Зарлигаар төрийн журганаас Йин Чан-Вэйд өгсөн бичиг.

|17r| 2. Тэнгэрийн ёсон тойромтуу[27] хэмээх буй. Одож үл ирэх
3. ёсон үгүй ажуу. Үрсэх цаг болвоос эл.
4. халаар эцлэх (=эцэслэх) өдөр бээр болъюу. Энэ бөгөөд
5. тойромтуугийн ёсон нь болой. Урьд Да Юань дэлхийг

|17v| 1. ерлөн[28] мэдсэнд. эрх хүч нь дэлхийд
2. дэлгэрч. газар дээр эл ахун (=байх,орших) иргэн.
3. бүгд мэдэлд нь орж. зарлиг засгийг нь
4. үл дагагчин үгүй ажуу зэ. Төрөн (=түрүүн) Жи-чэн[29] арван
5. нэгдүгээр оноос. улс иргэн засгаас нь үл айн.

|18r| 1. олон омогтон ард эхлэн самуурсанд.
2. хэдий ба урьд Да Юаний тэр мэт эрхт хүчит бүхийд бөгөөд.
3. хэнийг ба[30] юу ба хийн эс чадсаны тул.
4. дотоод газдыг зүг зүг эрхтэн хүчтэнээ эзлүүлдэж.

5. улс иргэн арван он илүү болтол цэргийн гашуун зовлонг

|18v| 1. үзэхүйгээс өрөхийн[31] тул. би да жанжин Жун Шань У-нин
2. ван, Кай-нин, Жун-Y вантныг зарж. морьтон ба явган
3. цэргүүдийг удиртгуулж. тэд олон омогтныг
4. төвшөөртгүүлээд[32]. дотоод газдыг арилгаж.
5. хойно ба Хун-Y[33] хорьдугаар он хорин нэгдүгээр онд.

|19r| 1. жанжин Сун-Гуо гүн Фэн-Шэн, Юн-Чан Хоу Лан-Юутныг.
2. хоёртаа үелэн цэргүүд удиртгуулж. монгол газраа гүнээ о
3. монгол ноёд ба улс иргэнийг. бүгдийг хумьж
4. амсдын (=амсаруудын) дотор ба гадна агуулсанд. үлсэн (=үлдсэн)
5. ихэс түшмэд нь. ханаа аваад умарш одвоос .

|19v| 1. Хорум[34] хүрэн өдийеэ (=хүрээгүйеэ). ухамсар[35] ад өдөж[36].
2. хаан нь харц түшмэлийн гарт хорогдвоос (=хороогдвоос).
3. гагц Нэхэлэй цэргүүдээр өөрөө бэхэлж.
4. дээр тэнгэрийн ёсыг харан. дор хүн амьтны
5. найрыг болгоож. хаандаа хор хүргэсэн

|20r| 1. хулгайг үл даган. муунлугаа нөхцсөн нэрд
2. үл орон. түүгээр олноо үл бутруулан удирдаад
3. өмнөш ирж. намаа (надад)
4. Да Минд элсэн ирсэний тул. Хун-Y хорин хоёрдугаар он
5. дөрвөн сарын нэгэн шинэд. ноёлох нэр ба

|20v| 1.тамгас өгч мөд ноёд цолстоо[37] явж үйл хадгалаад.
2. хэдэн сарс (саруул) болов. Тийн бөгөөтөл
3. олон ноёдоос чэн шян Ширэмүн. хэдэнтээ өвчин хэмээн
4. одсон элчинлүгээ эс үзэлдээд(=уулзаад).
5. өдгөө Ли бу-гээс бичиг илгээж. Нэхэлэйд

|21r| 1. мэдүүлтүгэй. Ширэмүнийг ирэх дурт болбоос.
2. энэ сэрүүний учрыг эрсэн (=эрж олох, тохиолдуулах). орж ирж
3. үзэлдтүгэй. Хэрвээ сааранги сэтгэж.
4. умарш одсугай хэмээвээс бээр. Нэхэлэй бүү төдөөтүгэй (=саатуултугай).
5. түүний зоргоор. умарш тавьж илгээ.

|21v| 1. явхуй учирт Ширэмүнлүгээ баралдтугай (=зөвлөтүгэй).
2. Умард газраа одож магад амах (=амрах) цэнэт (=санаа бодолт) бөгөөс.
3. чадахуйгаас үйл үйлдтүгэй. Хэрвээ бэрх зовлон
4. болж яван эс чадваас. жич бас харьж
5. ирсүгэй хэмээвээс бээр. түүний хү сэтгэлээр

|22r| 1. болготугай. Хэд бээр болж (=хэн хэн байлаа гэсэн) умарш одхуй дуртан
2. бөгөөс. энэ ёсоор болтугай. Эртнээс
3. эдүгээ хүртэл. тэнгэрийн ёсыг зөрчиж .
4. биеэ алагдаад гэрээ эцэлгэж (=эцэслүүлж).

5. нэр гаргасад буй. Тэнгэрийн зоригийг дагаж
|22v| 1. олонд ивээл болоод биеэ төгсгөж.
2. дэлхийг амирлуулдуулцсан бээр олон.
3. зориг нь хэдий ба өвөрмөц бөгөөс бээр. эдний
3. бичгүүдэд үзвээс. зөвхөн нэгэн хоёр хүний үйлдсэн
4. бус буй. Энэ бичгийг Ширэмүн үзэж.
|23r| 1. зоригоороо явтугай . Ирэхийг нь үл зэтгэх (=хориглох, саатуулах).
2. одохыг нь үл төдөөх (=саатуулах). Олон ард ухтугай, мэдтүгэй.

5

Зарлигаар төрийн журганаас Анда-Нагачуд өгсөн бичиг

|24r| 2. Урьд манай Да Сун хаан дэлхийн их үйл мэдээд.
3. гурван зуун арван он илүү болсонд.
4. хөвгүүн ач нар нь. олон улс иргэнийг үл хайрлахын
5. тул. тэнгэр заяаж Чингис хааны төрүүлж.
|24v| 1. монгол газраа бүх (=байх) харьсыг бүгдийг хамаад.
2. бас сартагчин газраа бүх (=байх) харьтныг хамжээ.
3. Хойно бас нэгэн нигүүлэсхүй авирт сайн ач хөвгүүн
4. төрж. манай дотор газраа ирж хаан болоод.
5. Сэцэн хаан хэмээн нэрийджээ.
|25r| 1. Мөн манай Сун улсын иргэнийг үл хайрлагч хааныг.
2. бүгдийг төвшөөрдөөд (=төвшитгөөд). дотрын улс ба гадаа
3. бүхүн аливаа зүйлтэн иргэнийг бүгдийг хамж гүр дэлхийг ер мэдээд.
4. зуун орчим[38] он болсны тул.
5. нигүүлэсхүй авирыг нь үл дурдагчин. тунхагсан засгийг
|25v| 1. нь үл айгчин үгүй ажуу зэ. Энэ мэт агуу тус хагархай[39]
2. засгийг нь. дал илүү он болтол дэлгэрч .
3. улс иргэн энхээр жаргавай. Хойно
4. Тогоонтөмөр хаан. хан болсон учирт.
5. улс иргэнийг маш эс хайрласны тул.
|26r| 1. түүгээр дэлхий дээр самуу(н) болоод. зөв бүр засан ядан.
2. гүр дээр эхэт (=тэргүүнт) олон болж. улс
3. иргэн нэгээр болон ядах учирт.
4. би дүрийн нэрээр ахуйд[40] . олон улс иргэн
5. амирлан ядахыг үзэж. түүгээр манай
|26v| 1. газарлигийн ураг тариг ба хөршис олон нөхөд хийгээд эетэлдэж.
2. цэрэг хурааж. дөрвөн
3. таван оны зуур тэд самуургсдыг бүгдийг төвшөөртөгсөөр (=төвшитгөсөөр).

5. олонхин умарш оджуу зэ. Хун-Ү хорьдугаар он
|27r| 1. хорин нэгдүгээр он. хоёртаа үелэн цэрэг явуулж.
2. монгол газраа хүрч. олон монгол улсыг
3. аваад хариулж ирүүлж амирлуулвай.
4. Хаан болсон Тогостөмөр (=Төгстөмөр). түм илүү ардыг
5. удирдаад. Есүдэрийн тэнд одож.
|27v| 1. Есүдэр мөн эцэг хөвгүүн хоёр барьсныг.
2. элчин ирж өгүүлрүүн тэднийг бүгдийг нөгцөөв хэмээмү.
3. Бүх (=байгаа) цэргүүдийг. дөтгөөр жи юань Нэхэлэй гүо Лауса чэн-сян Ширэмүнтэн.
4. тасас[41] удирдаад ирж элссэний тул.
5. тэднийг өвс усны зохимжоор адгуус тэжээлгээд
|28r| 1. тариалуулан (=тариа тариулж) суулгав. Бус ангид цэргү
2. явуулдах газар үгүйн тул. би эдүгээ дэлхийг
3. мэдсэн учирт. энэ найрыг чиян-юань Түмэдэр
4. фу-ши (=туслагч) (Х)алатныг зарж. умар газраа бүх (=б
5. Анда-Нагачу, чин-юаниа өгүүлтүгэй хэмээн зарав.
|28v| 1. мөн бас ямар сэтгэл бөгөөс.
2. одсон элчинлүгээ хүн зарж хамтаар ирж аливаа найраа
3. өгүүлмү зэ.

IIв

1

Самандашири нарын бичиг

|1r| 2. Суут хаанаа. боол Самандашири. Муда
3. Дарму (Х)ажи Сангирча Абачи Гэндүгбал
4. (Х)ара-Тобайт, Найра-Буха, Ганахбалтан. бичгээр
5. өчмү. Дээр тэнгэрийн заяагаар. дэлхий ертөнц.
|1v| 1. суут Да Мин хааных. болсноор. ба(=бид)[42] урьд На-
2. сурдинтныг.
3. суут хааны. алтан царайд . уулзуулан одвоос.
4. зарлиг болруун . Өдгөө чи даруйд үтэр харь.
5. тэндийн. ван ба улс иргэндээ. хэлэл (=хэл).
|2r| 1. язгуурын нутагтаа сууж. аймгийн ахлагсадаас.
2. иртүгэй хэмээн. зарлиг болсны тул. түүгээр.
3. ноднин. Муда, Найра-Буха, Болдтныг
4. агтсаар. уулзуулан илгээвээс.
5. суут хаан. соёрхож. манаа (=бидэнд) зорин элчин зараа
|2v| 1. зарлиг илгээрүүн. Гань су, Ша-жу хийгээд (=зэрэг) газда
2. өвс усны зохимжоор. суутугай хэмээсний тул.
3. ба (=бид) бээр Ша-жуд жи-хуй Гүчүклүгээ хамтаар болон.
4. суут Да Мин эзний. зарлиг засгийг харж. нэгэн зоригоор.
5. хүчин өгье. хэмээж суун аму. Ямраар соёрхохыг.

|3r| 1. зарлиг мэдэм.

2
Намуун хүргэний бичиг

|3v| 2. Дээр Да Мин хаанаа. Намун хүргэн . Энх-Тура баатар.
3. өчил маань. Язгуур улс эзэн. Чингис хааны зар-
4. лигаар. эзэн Цагаадай хаанаа. даган салгагдсан.
5. монгол улсыг зарчимлаж. урьдаст маань.
|4r| 1. түшиж мэдүүлж билээ. Тэр цагаас наашид.
2. тэнгэрт ивээгдэж. мэнд эл. урьд ёсоор.
3. түшигдэж аму. Эдүгээ соёрхвоос. их улсын
4. байрьхай[43]. өдий өдий дээр барилдхуйд. элчин
5. хэлчнээ. ёсоор явуулж . бэжиргэд ортогуудаа[44].
|4v| 1. мөр тэргүүр[45] нүүлгэн. Гунашири ванг. Хамилаар явхуй
2. их улсын байрьхайг. эрэн зарчимлахуйг.
3. хааны зарлиг мэдтүгэй. Өчил маань. луу жил өвлийн.
4. эхэ(н) сарын. найман шинэд. Хар-дэлээ бүхийд бичвэй.

3
Торгочарын бичиг

|5r| 2. Дянь-шя[46] эзнээ. Боол Торгочар. бичгээр ухуул-
3. му. Эдүгэдэд. ба (=бид) Урианхан оюутгай (=ойн)[47] иргэн.
4. улсын эзэн. суут Чингис хааны. цагаас наа-
5. шид. Эх-дөөн өндөр. Цөл мөрөн хийгээд (=зэрэг).
|5v| 1. газар уснаасаа. эдүгээ эс хагацсаар.
2. улам хаад хаадын цагт. язгуурын даран агсан.
3. үүдийн[48] (=үүрнүүдийн) шувууд. шилүүс хийгээд
багуулмадыг[49]. он бүр
4. олон цөөн. ологсодын цэнээр (=хэрээр). Да-ду-д даран[50]
бүлгээ.
5. Өдгөө
|6r| 1. суут хааны. их төрийг сэтгэн. орсо-
2. ноос. хүртэх. албыг. жич Ляо-Яң дайран явж.
3. дээр хүргэе хэмээвээс. газар алцааны[51] тул.
4. ирэн одон. он тойрхуйгаар. яданги улсаа.
5. зовлон болох уу. Түүгээр. ба (=бид) урианханы.
|6v| 1. олон түшмэд ба. иргэний сэтгэл. бүгдийн.
2. зориг дөт.
3. Дянь-шя эзнээ. мэдүүлж. аливаа албан болбоос.
4. газрын илүбдэ (=ая , ташрам) даган. Бэ-пинээ
даруулан аваас.
5. ханлигийн ба. улсын үйлд. дөхөм болму зэ.
|7r| 1. Соёрхвоос. улам

2. хаанаа өчихийг.
3. Дянь-шя эзний. суу хутаг мэдтүгэй.

4
Ширэмүний бичиг

|7v| 2. Жи-хуй сиян-гүн-гийн гэгээн зоригт. Ширэмүн зоригоо.
3. ухуулж илгээмү. Ширэмүний хуучин өвчит.
4. бүхийг. жи-хуй сиян-гүн мэдэн бөлгөө [:] Ноднин оноос.
5. өвчин нэмэнгэ болж. яван ядах шалтгаанаа.
|8r| 1. өчигдөр бээр.
2. дээр. өчүүлж илгээлээ. Энэ таван сарын.
3. арван тавнаа.
4. дээр. зарагдсан. Мажартайтан элчин.
5. харьж ирж. Ширэмүнээ.
|8v| 1. зарлиг хүргэрүүн. Ширэмүнийг. Да-нинаа хүрч. Нангиа
2. жи-хуйлугаа үзэлдэж (=уулзаж).
3. дээр. ирэхийг дуралваас. намар сэрүүн болгон.
4. алгуур зохион. иртүгэй хэмээн.
5. зарлиг хүргээд. Ли-бу-гаас ирсэн.
|9r| 1.жа-фу бичиг бэ[52]. манаа (=бидэд) туулав (=даалгав,
гардуулав). Ширэмүн
2. зарлигийн ёсоор. даруйд. Да-нинээ хүрч.
3. жи-хуй сиян-гунгийн царайд. золгон үзэлдсүгэй(=уулзсугай)
хэмээвээс.
4. өвчнөө даагдаж (=дийлдэж). хүчээ шувтарч (=барж). хөдлө
5. ядах дээр. дөрвөн сарын. хуучнаас.
|9v| 1. эхдээ (=толгойдоо). нэгэн нао-жиу (=толгойд гарсан хатиг)
хэмээх. муу гэжүүн (хижиг) гартаж (=гарагдаж=гарч).
2. үх(хэн) алдаад. эдүүгээд . илаарь эс болсноор.
3. даруйд хүрэн ядаж. өвчнөө сувилж.
4. илаарь болтол. үг үгүй. хэр ах (=байх) хэмээн.
5. урагшлан. жиэн-чэн Зээн-Бухатнаар.
|10r| 1. хэлчлэн илгээв. Өдгөө хэр бээр. Ширэмүнийг.
2. өвчин илаарь болж. ир хэмээхийг ба. өвчин
3.бас[53] (=мөн) бөгөөс. даруйд ир хэмээн. ямраар.
4. дуу бариулж ирэхийг. жи-хуй сиян-гүн-гийн. гэгээн.
5. мэдмү зэ.

5
Нэхэлэйн бичиг

|11r| 2. Да Мин хааны сууд. Нэхэлэйн өчиг. Ба (=бид) харцас.
3. Тэнгэрийн заяагаар. монгол хааны. улст төрж.
4. урьдсынхаа цагаас. өөрсдийн биест хүртэл.

5. үе үе. соёрхогдсон ачийг сэтгэн.
|11v| 1. хэдий ба цагийн хэрвэл (=бэрх). учирваас бээр. сэтгэлээ үл
2. алгасан. тус хаанаа. үзүүлэн дагаж.
3. чадах чинээгээрээ. хүчин өгье хэмээн. явтал.
4. Ариг-Бөхийн ургийн хөвгүүн. Есүдэртэн. Ойрад-
5. лугаа болон дайжиж[54]. хааныг маань.гүжирлэн[55] өнгөрүүлээд.
|12r| 1. их тамгыг авч. иргэн оргоныг. эцэтгэн (=эцэслүүлэн) бү-
2. рэлгэхийн тул. ба (=бид) Нэхэлэйтэн.түшмэд ба цэрэг улсаар.
3. бүрэн эетэлдэж. ийм гүжир муунаа.
4. улс иргэнийг. үзээд хэр бүрэлгүүлэх хэмээн.
5. будангаас буруудан зайлж. гэгээнд.
|12v| 1. хэвлэн (=хэлбийн, хэлбэрэн) шүтэх хэмээввэс. эрт өдрөөс.
болоод
2. ирсэн. төр бүхийн шалгаанаар.
3. Да Мин хаан. тэнгэрийн заяагаар. дэлхийн улсыг.
4. хөвгүүн шувуун[56] мэт. алагчин үгүй. энэрэн хайрлах.
5. агуу дэлгэр зориг. бүхүйн тул.
|13r| 1. тэнгэрийн хү. зоригийг даган. хүчдээ өгсүгэй хэмээн.
2. өмнөш нүүгээд. оны хүйтэн. учирсаар.
3. цөл хүрч. өвс гэлзэн[57] төрдөөд (=саатаад). (Х)Орхуй
Илахатан.
4. элчнээр. есөн агтсаар. уулзран[58] үзүү-
5. лээд. зоригуудаа. өчүүлж илгээмү.
|13v| 1. Соёрхохыг.
2. зарлиг мэдмү зэ.

6
Нэхэлэйн бичиг

|14r| 2. Хааны сууд. Нэхэлэйн өчиг. Өчигдөр жи-хуй
3. Дармаширитан элчин. ирсний хойно. ба (=бид)
4. зарлигийн ёсоор. Ин-Чан-гийн өмнө Да. нэрт газраа
5. сууж атал. энэ могой жил. гурван сарын.
|14v| 1. арван долоноо.
2. Янь ван эзэн. ургашид манийг. их үлст.
3. нэмээс[59] болгоё хэмээн. иргэний амь. аврахын тул
4. урагшлан. үр ба сан хүнс. анхиснууд соёрхоод.
5. цэрэг улсын. өргөн тоог. өгч иртүгэй.
|15r| 1. хэмээсний тул .
2. лин-жи-ийн ёсоор. ноёлогууд ба цэрэг иргэний. өргөн
3. тоон хийгээдийг (=зэргийг) ба. бас бүрээр эетэлдэж. үр даган
4. тариалая хэмээн. өвөр орон. Аран мөрнөө нутагла-
5. хыг.
|15v| 1. Ян-ван эзнээс зарагдсан. Ван бай-ху-тан элчнээр.
2. өчүүлж илгээж бүлгээ. Хойно бас өмнөш. нүүс-

3. нийг ба. Есүдэр зүг дайжсан. Мангиа Зээн-
4. Бухатны шалтгааныг. Баттанаар. өчүүлж
5. илгээгээд. даруйд урагш нүүж.
|16r| 1. Аран нэрт мөрөнд. хүрч ирвээс. энэ дөрвөн
2. сарын. гурван шинэд.
3. дээрээс. сиу-бан Гүлигөтөн элчин. ху-фу-гаас ир-
4. сэн бичиг. аваад ирж. манаа(=бидэнд)
5. зарлиг хүргэрүүн. энэ он. зун ба өвлийн хүнс[.]
|16v| 1. ирэх зуны хүнс. өгье мөн. хөлөг ба тэр-
2. гүүд гаргаж . зам байгуулж. зөөлгөтүгэй. бас
3. цэргийн их өчүүхний чин тоогоор. бичиг иртүгэй. Ба(=б
4. хагархайяа (=тодорхойёо) болгоож. бөс ба ёнход[60]. со
5. хож илгээмү зэ хэмээн.
|17r| 1. зарлиг хүргэсний тул.
2. суут хаан. эгнэгт. ба (=бид) харцас боолуудыг.
3. энэрэн. сан хүнс ба хувцад. соёрхож
4. бөгөөтөл. бас хотоос . сан зөөлгөм хэмээ-
5. сү. цэрэг иргэнийг зовлон болуузай хэмээн. ба бүрэн
(=бид бүгд)
|17v| 1. эетэлдэж. Аран мөрөн хүртэл нүүж. ойр
2. болсноор. огоот Да-нин хотоос. хүнс
3. өөрийн хүчээр. зөөлгүүлэхийг ба . бас их өчүүхэн
4. таван зуун нэгэн ноёлогуудлугаа. хоёр мянга. долоон
5. зуун есөн. цэргүүд дотор. эх тоотон.
|18r| 1. таван зуун гучин нэгэн. өсвөрүүд[61]. хоёр мянга.
2. нэг зуун далан найман. цэргүүдийн хатад ард . гурван
3. мянга. нэг зуун. арван нэгэн. өчүүхэн нуган хөвгүүд
4. нэг мянган. есөн зуун. дөчин таван. өчүүхэн охин хүүх
5. нэг мянга. найман зуун таван. эх тоотон ба.
|18v| 1. өсвөр цэргүүд. хатад ард. өчүүхэн нуган охин
2. хөвгүүд хийгээд (=зэрэг). ер есөн мянга. таван зуун.
3. жаран нэгэн амьд. бас. нутагласан.
4. шалтгаан хийгээдийг (=зэргийг). Далан-Бухатнаар.
5. өчүүлмү. Соёрхохыг .
|19r| 1. зарлиг мэдмү зэ.

7
Мянганы ноён Нангиасын заргын бичиг.

|19v| 2. Мянган мэдэх Нангиас Хадайтан. Ноднин он аян дай-
хийхэд[62].
3. арван сарын. арван тавнаа. Тао-Юаньд хүрвээс.
4. явган цэргүүд хадгалсан. мянган мэдэх Нангиас.
5. морьтон цэргүүд хадгалсан. мянган мэдэх Хадайтан.
|20r| 1. Хар жи-хуйд одож өгүүлрүүн. Өдгөө Нангиас

2. урагш явж. миний явган цэргүүдийг. гүйцээр
(=гүйцэхээр) од-
3. сугай хэмээн. арван газар явж. зууны ноён Сэүтийг
4. золгож хэлрүүн. Дэнжүгийн дүү Аругту (=Х)Улухун
5. Жангиа Нагачар Хуту-Буха бас. гурван
|20v| 1. түмний. зүрчид хийгээд (=зэрэг). эе нэгдэж.
2. жи-хуйг ба гурван мянгат хийгээдийг (=зэргийг). бариад. бас.
3. олон цэргүүдийг хучиж (=бүсэлж). өөрийн. газдад.
4. харим хэмээмү. Нагачар Хуту-Буха
5. цэргүүдээр дайжив. Тао-Юаньд бүх (=байх). морьтон цэрэг.
|21r| 1. Аругту (Х)Улухун Жангиатанлугаа хамт болон
2. хэдэн хүнийг алав. Эдүгээ жи-хуйд зааараа (=заахаар) ирэв
3. хэмээвээс. жи-хуй Хара мянган мэдэх Нангиас Хадай
4. Найрахутан. хамт эетэлдэж. өдгөө бид.
5. сууг хаанаа. соёрхогдсон. ач үгүй болов.
|21v| 1. хэр эд муун ардад. хучигдаж (=бүслэгдэж) одох хэмээн.
2. даруйд. Шу жи-хуй, Гу чян-ху-д зааваас.
3. мөн ноёд. зууны ноён Цагаан-Буха арват Үлдэч-
4. тэнийг зарж. болгоохоор одох зуур. Аругту
5. (Х)Улухун, Жангиа, Нагачар, Хуту-Бухатан.
|22r| 1. цэргүүд хуяглаж. нум сум бариад ирж.
2. бидний мөнгөн бүс морьд ачаа. тасас олзолж[63] аваад.
3. бас Хара жи-хуйг. мөрний хязгаараа шахаж . бусад
4. цэргүүдийг. эрхэд үл мэдүүлэн. хучиж (=бүсэлж) одсоны
5. тул. гучин морьтон цэргүүд хурааж. мөн шөнө арван
|22v| 1. газар явж гүйцэв. Орж хатгалдъя хэмээвээс.
2. биднийг даган одсон цэргүүд цөөн. мөн хулгай[64].
3. харин манийг дарж. таван хүнийг алаад. арван нэгэн
4. хүнийг шархадуулж[65]. ба (=бид) мөн өдөр харьж. Тао-Юаньд
хүрэв [.]
5. Нөгөө[66] өдөр. бас нэхэхээр одъё хэмээвээс.
|23r| 1. биднийг эс итгэж. хуяг зэр зэвийг. хурааж .
2. эс илгээв. Хойно. зарлигаар. Жин-нин Хау-г.
3. цэргүүдээр. Юнь-Нань зүг явтугай хэмээн. Гуй-Жуд
4. хүрвээс. хятад дайжив хэмээн. жун бин-гуаниас бичиг
5. ирвээс. жи-хуй Хара мянган мэдэх Нангиас Хадай
|23v| 1. зууны ноён Хутугтан. долоон зуун цэргүүдийг аваад.
2. Гуй-жу Пин-Юай, Да-Гуай-си, Шяо Гуай-си, Чин-шуй жиянд
хүрч.
3. хятад лугаа хатгалдаж харив. Муун хүний гай зовлонд[67].
4. үхэх хүн бөлгөө. эс үхүүлэв. Бас
5. их шан соёрхол өгөв. Мөн хойно[68].
|24r| 1. энэ амь биеэ тэвчиж. алтан хотонд сууж .
2. урагшид хичээн.
3. эзнээ хүчин өгсүгэй.

“ХУА-И И-ЮЙ” толий доод дэвтрийн зарим хэллэгийн товч тайлбар

Зарим үг хэллэгийн товч тайлбар

1. ötögen-e IIa 1,1r 2. Дундад үеийн монгол хэлний дурсгалууд болон монгол бичгийн дурсгалд ч олонтаа тохиолддог "газар дэлхий" гэсэн утгатай үг.

2. ma'un-a IIa1 , 1v 5. "муу" хэмээх үгийн хам олныг заасан хэлбэр.

3. ejiyė IIa1,1v 5. "одоо эдүгээ" гэсэн утга бүхий эртний монгол үг. Ene,ejiye,edüge,edö'e цөм нэг язгууртай. Түүнчлэн tejiye, tere гэх мэт үг буй.

4. qala'ar IIa1, 2r 2. "лав, зайлшгүй, эрхгүй, заавал, эрхбиш" гэх зэрэг утгатай хуучин үг. "Монголын Нууц Товчоон "-д энэ үг ганцхан удаа (§248) тохиолддог.

5. ye'ütkel , ye'ütegü IIa1, 2r 5. "егүүтгэл, егүүтгэх" хэмээх энэ үг орчин цагийн монгол хэлнээ утга нь жаахан хувирч "устгах" гэсэн санаатай ойлгогдох болжээ. Харин дундад үеийн монгол хэлнээ "халах солих" гэсэн утга илэрхийлж байжээ.

6.törü'et-tür IIa1, 2v 2. Энэ үгийн утга нэлээд бүрхэг байна. Хятад хадмал орчуулгынх нь утга болон урьд, хойтох үгийнх нь утгаас таамаглавал "эхэнд нь, түрүүнд нь" гэсэн үг байж магад.

7. ker maqa IIa1, 3r 2. Энэ үгийг тайлбарлахад нэлээд түвэгтэй. "ker" гэдэг бол "хэрхэн, яаж" гэсэн утгатай болох нь илэрхий. Харин "maqa" хэмээх үг "Монголын Нууц Товчоон"-д олонтаа тохиолддог боловч илэрхийлэх утга нь олон янз байдаг. Ямар ч байсан "maqat (магад)" гэдэг үгтэй нэг язгууртай бололтой. Энэ хэсэгт тохиолдож буй "ker maqa" хэмээх үг нь "харин ч" гэсэн утгатай мэт санагдана.

8. bulqa IIa 1, 4r 1. Энэ үг "Нууц товчоон" болон бусад дурсгалд, эртний түрэг хэлэнд ч олонтаа тохиолддог "үймээн, самуун, будилаан, тулалдаан" гэсэн утгатай үг болно.

9. čenebesü IIa 1, 4r 4. Энэ үг хэдийгээр "Нууц товчоон"-д байдаггүй ч гэсэн орчин цагийн халхын зарим аман аялгуунд хэрэглэгддэг бөгөөд "хянах, бодолхийлэх, барагцаалах, төсөөлөх" гэх зэрэг утгатай болой.

10. a'ur–i IIa 1, 5r 4. "уур" гэдэг нь "тэнгэрийн уур амьсгал", "тэнгэрийн таалал", "тэнгэрийн байдал" гэсэн утга илэрхийлнэ. "цаг уур" гэдгийн "уур" мөн.

11. ja'urmaliq IIa 1, 5v 4. "дутуу дулимаг, цаг нь болоогүй" гэсэн утгатай. "зуурам хагацах, зуурам хоцрох" гэх мэт. Зам зуур, зуурд зэрэг үгтэй нэг язгууртай.

12. hunta'u IIa 1, 5v 5. Энэ нь өмнөх "өлзий" гэдгийнхээ эсрэг утгатай үг. Өөрөөр хэлбэл "өлзий унтуу" гэдэг нь "халуун хүйтэн, өндөр нам, хар цагаан" гэдэгтэй адил утгатай. Энэ нь "аюул занал, гай зовлон, хор хөнөөл" гэсэн санаатай үг ажээ. "Нууц товчоон"-ы 111-р зүйлд уул үг 2 удаа гарна. Хадмал орчуулга нь ч хоёр дурсгалд адилхан 祸 (huo "аюул зовлон, хор хөнөөл") гэж буй.

13. ürisgü IIa 1, 7r 5. IIa 4,17r 3. Уул үг "Нууц товчоон"-д байдаггүй бөгөөд энэ зарлигийг бичигт 兴 (xing "мандах, хөгжих, бадрах, дэгжих, цэцэглэх") хэмээн хадаж орчуулсан байна.

Бид хэдийгээр энэ үгийн утгыг баттай мэдэхгүй ч гэсэн хам сэдвээс нь үзвэл хадмал орчуулга зөв бололтой.

14. hirүui IIa 2, 8v 3. Энэ үг "Нууц товчоон" болон тэр үеийн бусад сурвалжид тохиолдохгүй байна. Хадмал орчуулгыг үзвэл 严 (yan "хатуу, чанга, сүрхий") гэж буй нь хойд урьдах үгийнхээ утгатай авцалдаж байх мэт. Өөрөөр хэлбэл энэхүү "...hirүui jasag-iyar jasabasu-ber ayu'ulun ülü čidan" гэдэг нь " ...хатуу ширүүн хууль ёсоор засаглавч айлган үл чадан " гэсэн санаа болно.

15. ši'idam IIa 2, 10v 1, 10v 5. Энэ үг "Нууц товчоон" хийгээд бусад дурсгалд үл тохиолдоно. "Хуа-и И-юй" толины дээд дэвтэрт нангиад хэлний 素 (su "цагаан, уг өнгө, дан өнгө") гэсэн үгийг энэ үгээр орчуулжээ. Үүнээс үзвэл энэ нь "цулгуй, дан" гэсэн үг бололтой.

16. anu II a 2, 11r 2. Эртний монгол хэлнээ 3-р биеийн ганц тоот төлөөний үг. "i" олон тоот нь "a" гэж байсан. Тухайлбал: i , inu, ini, imadur, imayi, a, anu, andur, ani гэх мэт. Энэ нь одоогийн тэр, түүний, түүнд, тэд, тэдний, тэдэнд гэдэгтэй дүйх юм.

17. ki'ed-i IIa 2, 11r 5... "хийгээд" хэмээх энэ үг одоо "ба, бөгөөд, болон" зэрэг үгийн адил өгүүлбэрийн гишүүдийг зэрэгцүүлэн холбох үг билээ. Гэтэл дундад үеийн монгол хэлнээ өгүүлбэрийн зэрэгцсэн гишүүдийн (голдуу нэр үгийн) дараа орж ерөнхийлэх юм уу, хураах дагавар үгийн үүрэг гүйцэтгэж байжээ. Иймээс орчин цагийн монгол хэлний "зэрэг" хэмээх дагавар үгтэй адил үүрэг гүйцэтгэж байна.

18. hot IIa 2, 11v 2. Энэ нь "hon" буюу одоогийн "он" (он жил) гэдэг үгийн олон тоо болой.

19. kerbel IIa 2, 11v 2. IIв 5,11v 1. Энэ үг мөн л "Нууц товчоон" болон бусад сурвалжуудад тохиолдохгүй байна. Хадмал орчуулгад

нь 饥俭(ji jian "өлсөх, гачигдах"), 艰难(jian nan "хүнд бэрх") хэ орчуулсан байна. Иймээс "хүнд бэрх, хатуу хөтүү" гэсэн үг болол

20. imayi IIa 2, 11v 3. 16-р тайлбараас үзнэ үү.

21. sayid-i IIa 2, 12r 1... "сайн" гэдэг үгийн олон тоо.

22. ütü IIa 3, 14v 1, IIa 4, 22v 4. Энэ үг "Нууц товчоон"-ы 1 зүйлд ганц удаа гарна. Хадмал орчуулгаас үзвэл 只(zhi "гагц" "зөвхөн, л, гагцхүү") "зөвхөн, гагцхүү" гэсэн утгатай ажээ.

23. qarli-bar IIa 3, 15v 1. Энэ үг "Ачлалт ном"-ын мо орчуулгад (XIY зуун) мөн тохиолддог. Тухайлбал: <<...tngr gegegen [11в 2]-iyer үajar-un үarli-bar >> (Х.Лувсанбалдан, Ачл номын тухай, УБ.1961, 9,11в тал). "Ачлалт ном"-ын нангиад э үзвэл "地之利" (di-zhi-li "газрын ашиг шим") гэсэн үгийг ийн орчуул

Бидний энд авч үзэж буй дурсгалд дээрхи үгийг [出产] (chucl "гаралт бүтээгдэхүүн" гэж орчуулжээ. Энэ үгийг бүтцээр нь задал "үar-" гэсэн үйл язгуурт үйлээс нэр үг бүтээх –li дагавар залгаж "sa sačuli" зэрэг үгийн адил бүтжээ. Өөрөөр хэлбэл, "газрын гарц газрын үржил шимээр жаргаж... " гэсэн үг байна.

24. dülete IIa 3, 15v 3. Энэ нь "эгнэгт, эрхбиш, харин ч, маш" гэсэн утга бүхий "дүлд" буюу монгол бичгээр "düledte" хэм бичдэг үг (Я.Цэвэл Монгол хэлний товч тайлбар толь.УБ.1966, 21 Монголын дөрвөлжин үсгээр буй Субашидийн тасархай дотор эн нэг удаа "düledte" гэж гардаг (1:140-141).

25. gemür ügei IIa 3, 16r 2. Энэ нь "энэлэн шаналангүй, са зовох зүйлгүй" гэсэн үг. Уул үг дөрвөлжин үсгийн дурсгалд яг "gen гэсэн хэлбэртэй тохиолддог (1:127-128).

26. nai IIa 3, 16r 3. Энэ үг "Нууц товчоон"-ы 126-р зүйл ганц удаа тохиолдох бөгөөд нангиадаар 好生 (haosheng "их, маш, н тун") хэмээн орчуулсан бол манай энэ бичигт 至 (zhi "маш, нэн, т гэжээ. Тиймээс бид "нэн" хэмээн хөрвүүлж байна.

27. to'orimta'u IIa 4, 17r 1. Энэ нь мөн л сурвалж бич тааралддаггүй үг ажаам. Хадмал орчуулга нь [还好] (huanhao "бу дуртай, буцамтгай, харимхай") гэжээ. Бид үүнийг тун оновч орчуулж хэмээн үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл одоогийн хэлээр "тойромтгой" гэсэн үг бололтой. Иймээс уул үг "to'ori- "хэмээн язгуурт, тэмдэг нэр бүтээх "-mta'u" гэсэн өвөрмөц ховор дага залгаж бүтжээ.

Энэ үг хам сэдвийнхээ утга санаанд ч яв цав нийцэж бай Харин Өвөр монголын эрдэмтэн Ө.Мандах уул үгийг "to'orim+ta гэсэн хоёр үг нийлж бүтсэн, сүүлчийнх нь мал туухын "tayu-" гэсэн хэмээн тайлбарлсан нь үнэмшил муутай санагдана(11:182). "Ачла ном"-ын нөгөө нэр болох "Тахимдуу бичиг" гэдгийн "тахимдуу" хэм

үгийг задалвал "taqi+mdayu" болох бөгөөд – mdayu хэмээх нь энэ "to'orimta'u" гэдэг үгийн mta'u дагавар мөн шиг байна.

28. yerülen IIa 4, 17v 1. Үүний хадмал орчуулга нь 总 (zong "багцлах, ерөнхийлөх, хураангуйлах, нийцүүлэх") гэж буй нь мөн л оновчтой болжээ. Энэ нь "ерөнхийлэх" буюу "ерөнхийд нь мэдэх, захирах" гэсэн санаа болно.

29. Tcheu-tcheng 至正 IIa4, 17v 4. Энэхүү zhi zheng гэдэг нь Тогоонтөмөр хааны оны цол бөгөөд "жи-чэн арван нэгдүгээр он" гэдэг нь даруй 1351 он болно.

30. ba IIa 4, 18r 3... Энэ нь одоогийн "ч"-тэй адил үүрэг бүхий хүч нэмэгдүүлэх сул үг юм. Дундад үеийн монгол хэлний дурсгалуудад гурван зүйл "ba" тохиолддог. Үүнд;

а/ ba. "Бид" гэсэн утга бүхий нэгдүгээр биеийн олон тооны төлөөний үг бөгөөд яригч этгээд сонсогчийг үл багтаасан хэлбэр болно.

в/ ba. Холбоос үг. Одооны "ба"-тай адил

с/ ba. Сая өгүүлсэн хүч нэмэгдүүлэх сул үг. Энд "...хэнийг ба юу ба хийн эс чадсаны тул" гэж буй нь "...хэнийг ч юуг ч хийн эс чадсаны тул" гэсэн үг болох юм.

Орчин цагийн монгол хэлнээ энэ сул үг "аливаа, ямарваа" зэрэг үгнээ хадгалагдаж байгаа билээ. Өөрөөр хэлбэл "аливаа" гэдэг нь "аль ч", "ямарваа" гэвэл "ямар ч" хэмээх утга заах ажээ.

31. hörügü-yin IIa 4,18v 1. Энэ нь мөн л дурсгалт бичгүүдэд тохиолддоггүй үг. Хадмал орчуулыг үзвэл 优 (yuo "зовох, зовних, зовлон зүдгүүр") гэсэн утгатай бөгөөд хам сэдвээс нь харсан ч "энэлэн шаналах" гэсэн санаа гарч байна.

32. tübši'eritge'ülü'et IIa 4,18v 4. Энэ бол "төвшитгөх, номхотгох, тохинуулах" гэсэн утгатай үг болно. Үгийн бүтцээр задлахад жаахан будилаантай юм.

Tübši(n)+e+ri+d+ge+ül+ed байж магад.

33. Houng-ou 洪武 IIa 4,18v 5. Hongwu. Энэ бол Хятадын Мин улсын анхны хааны оны цол юм. Хүн-ү-гийн хорь, хорин нэгдүгээр он бол аргын тооллын 1387, 1388 он болой.

34. Qorum IIa 4, 19v 1. "Хорум" гэж Монголын эзэнт гүрний нийслэл Хархорум (Хар хорин) хотыг хэлж байна.

35. uqamsar IIa 4,19v 1. Энэ нь одоогийн бидний ойлгодог "ухамсар" гэсэн үг бус, харин ч бүр эсрэг утгатай "ухамсаргүй, санамсаргүй, гэнэт" гэсэн санааг илтгэнэ.

Эртний монгол ба түрэг хэлнээ үйл язгуурт залгаж үгүйсгэх утга илтгэдэг -msar[2] гэдэг дагавар байжээ. "uqamsar" хэмээх энэ үг "Нууц товчоон"-ы 240-р зүйлд ганцхан удаа "...uqamsar berke hoi-dur" ("ухахуйяа бэрх ойд") гэж гардаг билээ. Энэхүү "-msar" дагаварын тухай профессор М. Левицки(M.Lewicki)-ийн <<Turcica et

Mongolica>> (RO.t.XY.1949, pp.239-267.esp.259-267) өгүүл лавшруулан үзнэ үү.

36. ada edüjü IIa 4, 19v 1. "ад өдөж" гэдэг нь "ад зэтгэр к муу юм үүсч, гарч, бий болж " гэсэн утгатай болой.

37. čolos-tur-iyan IIa 4, 20v 1. Энэ үгийг нангиадаар 缺(que тоо, орон байр") гэж орчуулсан тул судлаачид "албан байр, а газар" хэмээн ухааран тайлбарласаар ирсэн нь зөв буй за. Х энэ үг "Нууц товчоон"-ы 240-р зүйлд хоёр удаа гардаг čölö (~ 1312 оны Бодичарияавадрагийн тайлбарын тасархайд тохио <<... basa minu ene buyan-iyar qamuy amitan naiman čole(~čola) orod-ača tonilju >> гэдгийг čolo ~čölo~ čölö ~čolo зэрэгтэй адил н болов уу хэмээн санана.

38. ilaši IIa 5, 25r 4. Энэ үг мөн л дурсгалт бичгүүдэд байд бололтой. Хадмал орчуулгад нь 近(jin "ойр, орчим, орчин, ша, хэмээсэн нь хам сэдвийнхээ утгад сайхан тохирч байна. Өө хэлбэл, <<...ja'un ilaši hont boluqsan-u tula>> гэдэг нь "...зуу орчи болсны тул" гэсэн санаа мөн.

Уул үгийн гарлын талаар бидэнд одоохондоо хэлэх ба байхгүй боловч "inayši, inaru, inay" зэрэг үгстэй нэг язгууртай болох юм хэмээн таамаглаж байна. Монгол хэлнээ l,n авиа сэлг način~lačin гэх мэт.

-ši бүтээвэр qoyisi, uruysi, degegsi зэрэг үгнээ тохиолдох, зү заах утга бүхий –si(-ši) байж болох юм.

39. qaqarqai IIa 5, 25v 1. Энэ үг хэдийгээр "Нууц товчо байдаггүй ч гэсэн дөрвөлжин үсгийн дурсгал (1:32-34) б сонгодог бичгийн өмнөх дурсгалуудад тохиолддог "яруу тодо илэрхий " гэсэн утгатай үг юм.

40. düri-yin nere-ber aqui-tur IIa 5, 26r 4. Энэ хэсгийн düri хэ үг "Нууц товчоо"-ны 191-р зүйлд "dürü-yin", 224-р зүйлд "dür гэсэн хэлбэртэй тохиолдох бөгөөд хоёуланг нь 白身(bai shen хүн, хар иргэл, үтэл ард, жирийн хүн") гэж нангиадаар орчуулжэ

Бидний энэ дурсгалд 闲(xian "сул, чөлөөтэй, хамаагүй") г байна. Иймээс "дүрийн нэрээр ахуйд "гэдэг нь "эгэл ард бай гэсэн утгатай ажээ. Үүний бас нэг баримт гэвэл "Субашид" хамгийн анхны монгол орчуулга буюу Соном Гараагийн орчуул <<...307b. [VIII,2b] tegüs erdem-tü aran-luya nököčegdeküi:

es-e bögesü düri-yin kümün nököčegdeküy-e kilbar:

qumqan-i usubar dügürgejü be:

es-e bögesü qoyosun büged ergüküy-e kilbar:>>(L.Li Trésor des sentences Subhāsitaratnanidhi de Sa-skya pa traduction de Sonom Gara. MLMC.IV.Budapest,1973. p.102)

буй бөгөөд "düri-yin kümün" хэмээх нь "ерийн хүн" гэсэн утгатай болох нь тодорхой байна.

41. tasus IIa 5, 27r 4, IIb 7, 22r 2. Энэ үг tasu- (таслах, огтлох) гэсэн язгуурт –s дагавар залгаж бүтээжээ. Ийн бүтсэн үг "Нууц товчоон"-д ke'üs (§139), kinggüs (§105), qangqas (§50,131) гэхчлэн нэлээд хэд тохиолддог бөгөөд "-s" дагавар нь үйл явдал хоромхон зуур, бүрэн төгс болсоныг заадаг шиг бодогдоно.

Энэ tasus хэмээх үгийг 尽(jin.1. гарах, дуусгах, төгсгөх 2. маш, туйлын 3. бүр, цөм, бүгд) гэж орчуулснаас үзсэн ч "бүрэн төгс", "тасархай" гэсэн санаа бололтой.

42. ba IIb 1,1v 1... Энэ бол сонсогчийг эс баттаасан нэгдүгээр биеийн олон тоо заах "бид" гэсэн үг юм. Энэ талаар 30-р тайлбараас лавлана уу.

43. bairiqai IIb 2, 4r 4; IIb 2, 4v 2. Энэ үг бусад сурвалж бичгүүдэд тохиолдохгүй байна. Нангиад хадмал орчуулга нь 基址 (jizhi "байр суурь, суурь, уг үндэс") хэмээжээ. Үгийн бүтцийн хувьд bayi (оршин байх) +ri +qai гэж задалж болох юм.

44. bedzirget orto'ud-iyen IIb 2, 4r 5. Үүнийг нангиадаар 商贾 (shang gu "худалдаачин, арилжаачин") гэжээ. bedzirget нь bedzirgen-ий олон тоо бөгөөд bazargan буюу "наймаачин, худалдаачин" гэсэн утгатай перс үг, "orto'ud" гэдэг нь "ortoγ" гэдгийн олон тоо бөгөөд "ortag" буюу "хоршигч, хамтрагч" гэсэн перс үг болно.

45. terge'ür IIb 2, 4v 1. Энэ үг "Нууц товчоон"-д terge'ür (§124), terge'ür-iyer (§121) хэмээн хоёр удаа гарах бөгөөд 车路 (che lu "тэргэн зам") гэж орчуулжээ. "тэргүүр" гэж их засмал замыг хэлдэг байна. Монгол бичгийн дурсгалуудад ч энэ үг тохиолддог юм.

46. Tien hia IIb 3, 5r 2, 6v 3, 7r 3. 殿下 (dianxia "ноёнтон"). Хаанаас доогуур албан тушаалтныг хүндэтгэсэн үг болно.

47. hoyuqtai IIb 3, 5r 3. Энэ нь сурвалж бичигт мөн л тохиолддоггүй үг. Утга нь "ойн иргэн" болно.
hoi(ой мод) +q +tai гэсэн бүтэцтэй үг аж.

48. he'üd-ün IIb 3, 5v 3. he'ür (шувууны үүр) хэмээх үгийн олон тоо, харъяалахын тийн ялгалын хэлбэр; he'ür+d+üd. нөхөр-нөхөд гэдэг шиг үгийн төгсгөлийн "r" авиа гээгджээ.

49. ba'ulmad-i IIb 3, 5v 3. Мөн л бусад сурвалж бичигт тохиолддоггүй хуучирсан үг. 皮货(pihuo "арьс ширэн эдлэл, бараа") гэж орчуулснаас үзвэл арьсан эдлэлийг хэлдэг байсан бололтой.

50. darun IIb 3, 5v 4. Энэ нь "дарах, доошлуулах" гэдгээс гадна тэр үед "дээш өргөн барих, бэлэглэх" гэсэн утгатай байжээ.

Тухайлбал, Хан хөвгүүн Хайшаны 1305 оны дөрвөлжин бичгийн зарлигт ; <<...ju-la$_o$ ši-t'-qu t'osun da$_o$-run "-t'u-qa$_o$yi..>>(...зул шатаах тос өргөн атугай...) (1:45) гэж буй.

51. alči'an-u IIb 3, 6r 3. Энэ үгийг нангиадаар 宽远(kuany "алс, хол") гэж орчуулжээ. Үгийн утгаас бодвол "тойруу хол", " тойруу" гэсэн санаа бололтой.

52. be IIa 1, 3v 3; IIb 4, 9r 1. Энэ нь "ba"-ийн нэг хувилбар (: тайлбарыг үзнэ үү) бөгөөд "ба, болох", "мөн, бас, ч" зэрэг : илтгэнэ.

53. taki IIb 4, 10r 3. Энэ нь "мөн, бас, ч, түүнчлэн" гэсэн утга бөгөөд "Нууц товчоон"-д 3 удаа (§55, 190, 197) тохиолдох бөг бидний энэ дурсгалын нэгэн адил цөмийг нь 也(уе "мөн, бас") нангиадаар орчуулжээ.

54. dayijiju IIb 5, 11v 5.... Энэ нь одоогийн "оргох, зугатах" гэ утгатай "дайжих" гэдэг үгээс утга баахан өөр, харин "тэмцэж бо дайн самуун дэгдээх" гэсэн санаатай юм. dayin (дайн байлдаан)-нэг гаралтай үг болно.

55. güjilen IIb 5, 11v 5; güjir IIb 5, 12r 3. "Гүжлэн (гүжирл: гүжир" хэмээх үг одоогийн "гүжирдэх, гөрдөх" гэдгээс арай е "хорлох, хор хүргэх" гэсэн утгатай байжээ. Хадмал орчуулга нь ч 害(duhai "хорлох, хордуулах") гэж байна.

56. kö'ün šiba'un IIb 5, 12v 4. Энэ хоршоо үг сонгодог бичг өмнөх дурсгалд хаяа тохиолдох бөгөөд эдүгээ халхын зарим ам аялгуунд "хүүхэд, шуухад" гэж хэлдэг нь мөнхүү "хөвгүүн шуу гэсэн үг байж болох юм. Жишээлбэл, 1362 оны Индү вангийн гэр хөшөөний монгол бичээст; <<[29]...irgen-i öber-ün köbegün siba metü tayalaju yabubasu...>> (F.W.Cleaves, The Sino-Mongol Inscription of 1362 in Memory of Prince Hindu, HJAS, t.XII, 1949, p. гэжээ.

57. geljen IIb 5, 13r 3. Энэ нь бусад сурвалж бичигт мөн л тохиолдоно. Нангиад хадмал орчуулга нь 趁(chen завдахаар амжихаар нь, шамдахаар нь) гэжээ. Үүнээс үзвэл "далимдуул ташрамд, далиманд нь" гэсэн санаатай үг болов уу хэм таамаглаж байна.

58. a'uljarin IIb 5, 13r 4. Энэ үгийн утга нь "уулзах, уулза уулзар" зэрэг үгстэй холбоотой нь илэрхий. Бүтцээр нь задале a'ulja-(үйл язгуур) +ri(үйлээс нэр үг бүтээх дагавар) +n(олон тоо нөхцөл) болно.

Нангиадаар 拜见的物(baijian de wu "уулзалтын эд бодос" юм "уулзаж золгосны бэлэг") гэж орчуулсан нь тун оносон мэт санагда

59. neme'esün IIb 6, 14v 3. Энэ нь нэмэлт, нэмэлт хүч гэс утгатай үг болно.

60. yongqot IIb 6, 16v 4. Энэ бол "yongqor"-ын олон тоот хэлбэ Эдүгээ "боловсруулсан мяндас", "боловсруулсан мяндсан утас"-ынхор гэдэг байна(Я.Цэвэл Монгол хэлний товч тайлб

толь.УБ.1966, т.236). Гэтэл эрт үед хятадаар 生绢(sheng juan одоо үүнийг "түүхий шүү" гэдэг ажээ) гэж нэрлэдэг нэгэн зүйл хятад торго дурданг хэлдэг ажээ.

61. ösbürin IIb 6, 18r 1, IIb 6, 18v 1. "ösbüri" гэдгийн хам олны хэлбэр бололтой. Цэргийн насанд хүрсэн залуусыг заах утгатай үг ажээ.

62. ča'uraqui-tur IIb 7, 19v 2. "Аян дайнд мордох"-ыг ийн нэрлэдэг байжээ. Энэ үг "Нууц товчоон"-ы 199, 254, 255 зэрэг зүйлд гардаг.

63. da'uliju IIb 7, 22r 2. Энэ нь "булаан эзлэх, олзлох, байлдан дагуулах" гэсэн утгатай үг. Жишээлбэл; "Нууц Товчоон"-ы 109, 154, 264-р зүйлд гардаг. Мөн 1224-1225 оны "Чингисийн чулууны бичиг"-т <<...Sartaγul irge dauliju baγuju...>> гэхчлэн гарна.

64. qulaqan IIb 7, 22v 2. "qulaqai" хэмээхийн олон тоот хэлбэр. Гэхдээ одоогийн "хулгайч" гэсэн лүгээ адил утга.

65. yaraqaqdaju IIb 7, 22v 4. "шархтаж" гэсэн утгатай үг. "яр шарх" гэдэг хоршоо үгийн бүрэлдэхүүнд оржээ. "Нууц товчоон"-д yaratu (§73,171), yaras-iyan(§175) гэж "шархат, шархаа" гэсэн утгаар тохиолддог юм.

66. nökö'e IIb 7, 22v 5. Энэ үг одоогийн "нөгөө" гэдгээс өөр, харин "хоёр дахь, хоёрдугаар" гэсэн утгатай байжээ. Дөрвөлжин үсгийн монгол дурсгалд ч ийм утгаар гардаг билээ(1: 93-94,140-141).

67. jonturuq-tur IIb 7, 23b 3.Нангиад хадмал орчуулга нь 祸 ("аюул, зовлон, гай зовлон, хөнөөл, хохирол") гэж байгаа нь оновчтой орчуулга бололтой. Учир нь "Субашид" эртний монгол (Соном Гараагийн) орчуулгад;

<<...mayun aran-luγa nökökčebesü:
mayun jonturuγ kürten bui:
tataγal-un usun-tur sinuγsan jiγan
tariyan-u γajar-tur butaraγsan-i üje>> (L.Ligeti, Trésor des sentences Subhāsitaratnanidhi de Sa-skya pandita traduction de Sonom Gara. MLMC.IV.Budapest,1973, p.192).

<<...sayin kümün mayui-luγ-a nökökčebesü:
mayuy-yin jonturuγ inu kürümüi:
amtatu Gangga müren-ü usun ber:
dalai-tur neyilebesü qujir-tu boluyu>>(L.Ligeti, Trésor des sentences Subhāsitaratnanidhi de Sa-skya pandita traduction de Sonom Gara. MLMC.IV.Budapest,1973, p.60) гэх мэт гардаг.

68. Mono qoyina IIb 7, 23v 5. Энэ хэллэг "Нууц товчоон" болон сонгодог бичгийн өмнөх дурсгалууд, дөрвөлжин бичгийн дурсгал зэрэгт олон удаа тохиолддог бөгөөд "ирээдүйд, хожим нь" гэсэн утгатай юм. Үгчилбэл, "үүнээс хойш" гэсэн үг билээ.

Ном зүй

Ном зүй

1. **Ё Жанчив**, Дөрвөлжин бичгийн монгол дурсгал, УБ. 2002.
2. **Ж.Надмид**, Монгол хэл, түүний бичгийн түүхэн хөгжлийн тов тойм, УБ. 1967, 71-78.
3. **Д.Төмөртогоо**, Монгол хэлний түүхэн хэл зүй, УБ. 1992.
4. **Д .Төмөртогоо** , Араб үсгийн дурасхалын судалгаа, УБ. 2002
5. **Д.Төмөртогоо**, Монгол дөрвөлжин үсгийн дурасхалын судал УБ. 2002.
6. **Д.Цэрэнпил, Б.Сэржав**, Монголын нууц товчооны ном зүй, судлалын тойм, УБ. 1990.
7. **Ц.Шагдарсүрэн**, Монгол хэлний эртний үе, түүнийг судалсан "Эртний монгол хэлний судлал", Эрхилэн нийтлүүлсэн Ц.Шагдарсүрэн, УБ. 1999. 65-126.
8. **Kesigtoytaqu**, "Mongyol-un niyuča tobčiyan"-u bar keblel-ün tob teüke, Čo. Kesigtoytaqu, "Mongyol-un erten-ü udq-a jokiyal-un sudulul ", ÖMSKKQ, 1988. 488 q.
9. **Qu. Lubsangbaldan, A. Bousiyang**, " Quva l l iui " toli bičig-ün jarim keseg, "Mongol kele jokiyal teüke" ,1959. №7, 17-27, №
10. **Ö.Manduqu**, Mongol l iui toli bičig, "Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a", 1995.
11. **Ö.Manduqu**, Quva l l iui, "Öbür mongyol-un soyol-un keblel-ün qoriy-a", 1998.
12. **Šongqur**, Erten-ü mongyol kelen-ü sudulul, "Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a", 1996.

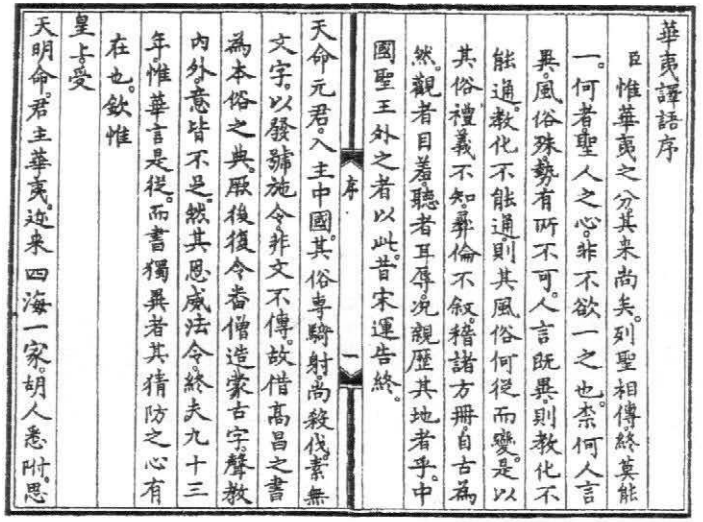
13. **J.Chmielewski**, Marian Lewicki, La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVe siècle. Le Houa-yi yi-yu de 1389.II.Vocabulaire-Index. Wrocław, 1959. pp.91.
14. **E.Haenisch**, Sino-mongolische Dokumente von Ende des 14. Jahrhunderts, Berlin, 1952.
15. **E.Haenisch**, Sinomongolische Glossare : I. Das Hua-I ih-yü, Berlin ,1957.
16. **W.Hung**, The Transmission of the Book Known as The Secret History of the Mongols, HJAS, vol.14, 433-492.
17. **G.Kara,** Zhiyuan yi yu. Index alphabetique des mots mongole. AOH. t. XLIV, f.3. Budapest, 1990, 279-344.
18. **M.Lewicki**, La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVe siècle. Le Houa-yi yi-yu de 1389. Wrocław, 1949.
19. **M.Lewicki**, La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVe siècle. Le Houa-yi yi-yu de 1389 II. Vocabulaire-Index.Wrocław, 1959.
20. **L.Ligeti**, Monuments en écriture 'phags-pa. Piecès de chancellerie en transcription chinoise, MLMC III. Budapest ,1972, 129-166.
21. **L.Ligeti**, Monuments en écriture 'phags-pa. Pièces de chancellerie en transcription chinoise, IVLMMT.III, 1973, 243 pp. (esp.pp.113-242).
22. **L. Ligeti**, Un vocabulaire sino-mongole des Yuan, Le Tche-yuan yi-yu, Édité par G.Kara, AOH. t. XLIV. f.3, Budapest, 1990, 259-277.
23. **A.Mostaert**, Le matérial mongol du Houa I I lu 華夷譯 語 de Houng-ou (1389) I, Édité par Igor de Rachewiltz, Bruxelles, 1977.
24. **A.Mostaert**, Le material mongol du Houa I I lu 華夷譯 語 de Houng-ou (1389) II, Commentaires par A.Mostaert et I. de Rachewiltz, Bruxelles, 1995.
25. **N.Poppe**, Introduction to Mongolian Comparative Studies, Helsinki,1950

26. 清格儿泰.., 契丹小字研究, 北京,1985, 899x.
27. 華夷譯 語 ， 商务 印书馆, 1918 （фото хуулбар）.
28. 元朝秘史三种，中文出版社, 1975.
29. **栗林 均編** 華夷譯語(甲種本) モソゴル語全単語. 語尾索引 Sendai 2

Хавсралт

Хавсралт 1. Лю-Синь-Y-гийн бичсэн “Оршил” (1389)

序-1

華夷譯語序

臣惟華夷之分其來尚矣。列聖相傳終莫能一。何者聖人之心。非不欲一之也。柰何人言異。風俗殊勢有所不可。人言既異則教化不能通。教化不能通則其風俗何從而變。是以其俗禮義不知。彝倫不叙。稽諸方冊自古爲然。觀者目羞聽者耳辱。況親歷其地者乎。中國聖王外之者以此。昔宋運告終。

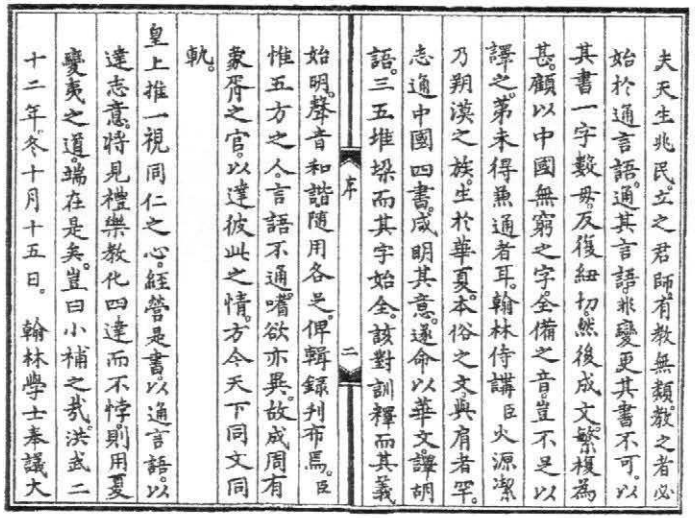
序 一

天命元君。入主中國。其俗專騎射尚殺伐。素無文字。以發號施令。非文不傳。故借高昌之書爲本。俗之典厥後復令西僧造蒙古字。聲教內外。意皆不足。然其恩威法令。終夫九十三年。惟華言是從。而書獨異者其猜防之心有在也。欽惟

皇上受

天明命。君主華夷。遠來四海一家。胡人悉附。思

序-2

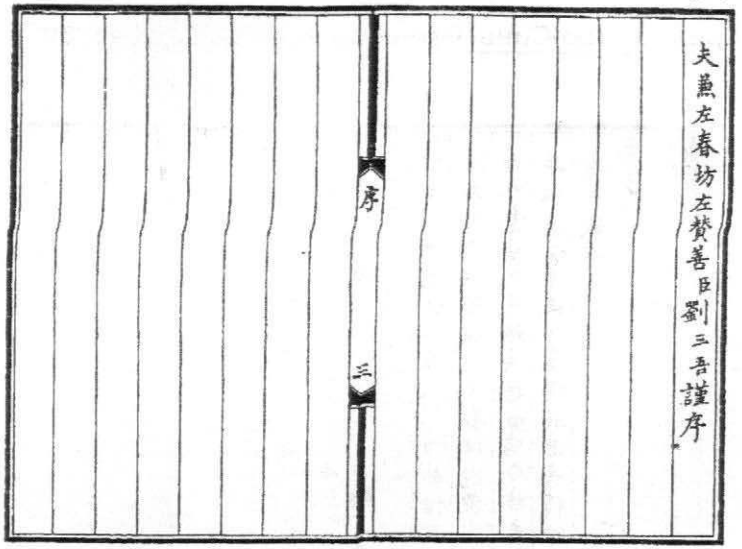

夫天生兆民立之君師。有教無類。教之者必始於通言語。通其言語非變更其書不可。以其書一字數母反復紐切。然後成文。繁複爲甚。顧以中國無窮之字。全備之音。豈不足以譯之。第未得兼通者耳。翰林侍講臣火源潔乃朔漠之族。生於華夏。本俗之文。與肩者罕。志通中國四書成。明其意。遂命以華文譯胡語。三五堆垛而其字始全。該對訓釋而其義

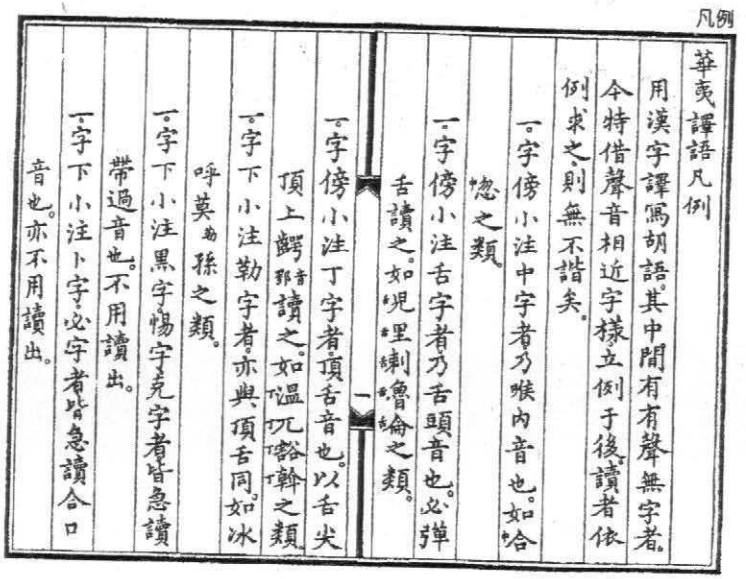
序 二

始明。聲音和諧。隨用各足。俾輯錄刊布焉。臣惟五方之人。言語不通。嗜欲亦異。故成周有象胥之官。以達彼此之情。方今天下同文同軌。

皇上推一視同仁之心。經營是書。以通言語。以達志意。特見禮樂教化四達而不悖。則用夏變夷之道。端在是矣。豈曰小補之哉。洪武二十二年冬十月十五日。翰林學士奉議大

夫蕪左春坊左贊善臣劉三吾謹序

Хавсралт 2. “Хуа-и И-юй” толийн “Тайлбар жишээ”

華夷譯語凡例

用漢字譯寫胡語。其中間有有聲無字者。今特借聲音相近字樣立例于後。讀者依例求之。則無不諧矣。

一字傍小注中字者乃喉内音也。如哈嗯之類。

一字傍小注舌字者乃舌頭音也。必弹舌讀之。如㗚哩喇魯倫之類。

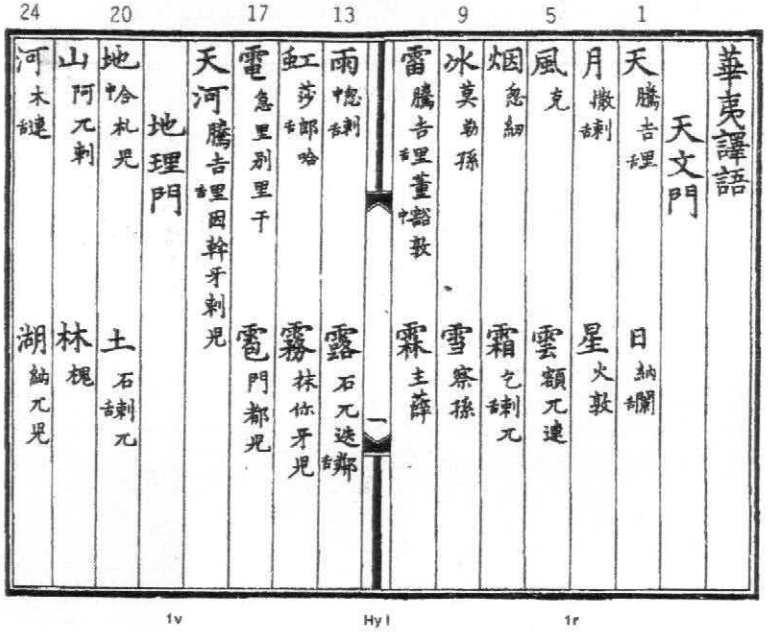
一字傍小注丁字者頂舌音也。以舌尖頂上齶(音鄂)讀之。如搵叱(音斡)之類。

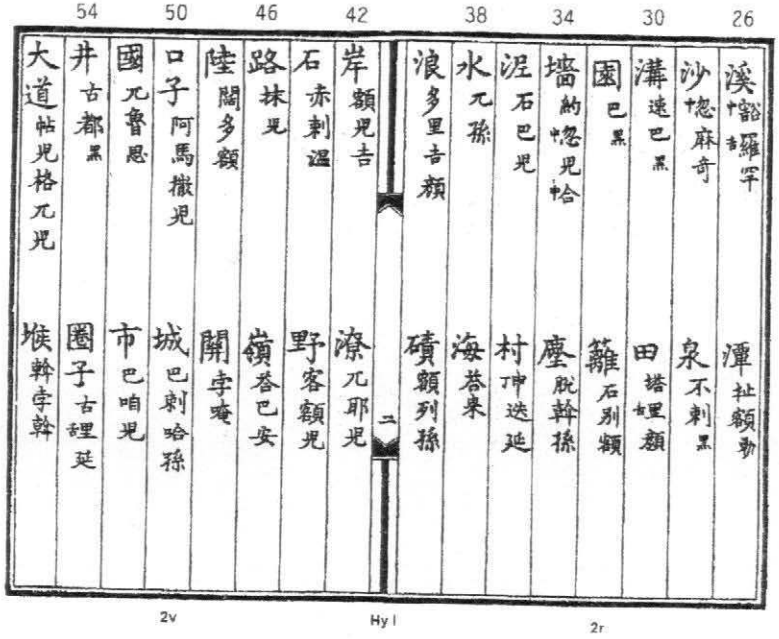
一字下小注勒字者亦與頂舌同。如冰呼莫(音孫)之類。

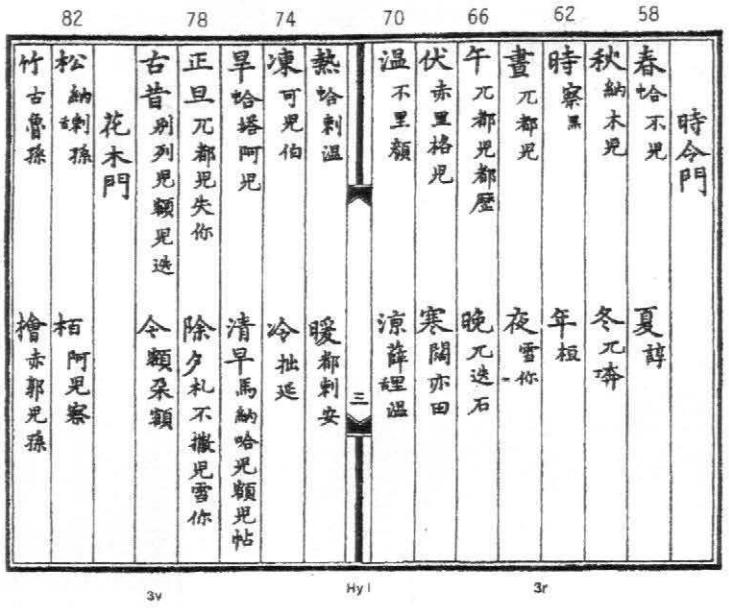
一字下小注黑字惕字克字者皆急讀帶過音也。不用讀出。

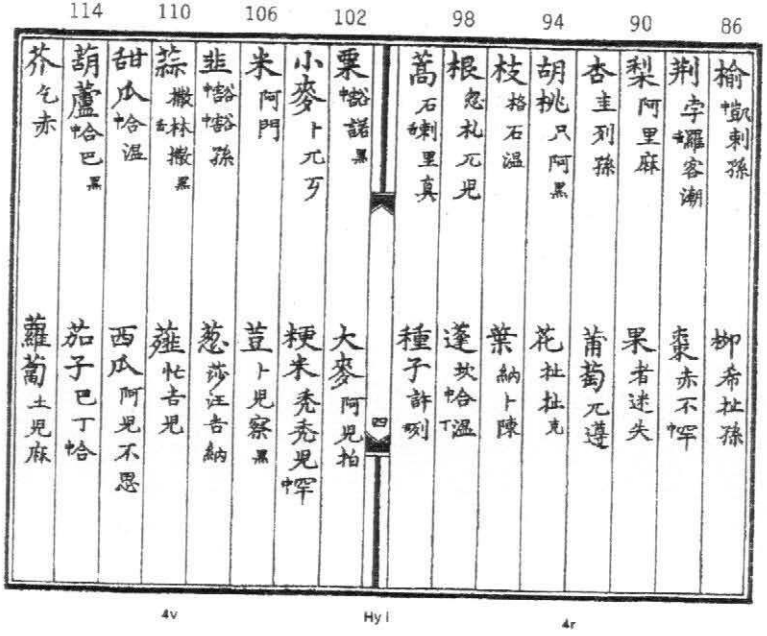
一字下小注卜字必字者皆急讀合口音也。亦不用讀出。

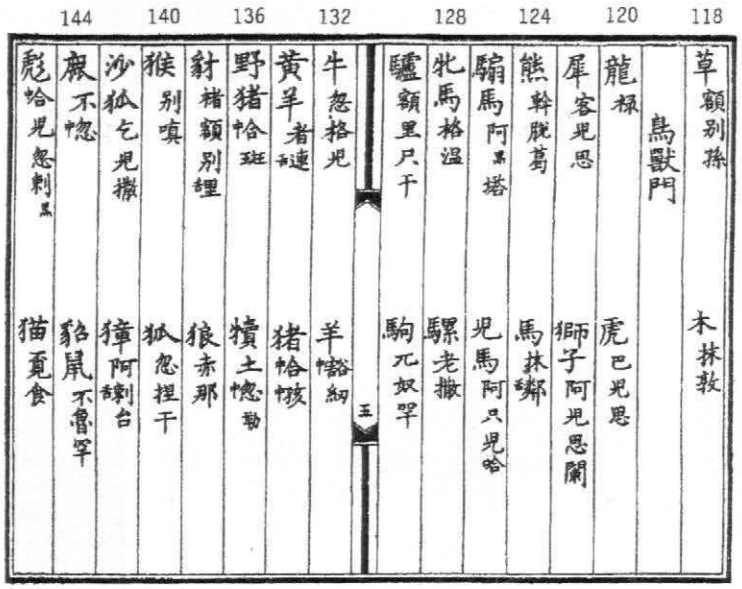
Гавсралт 3. “Хуа-и И-юй” толийн дээд дэвтэр

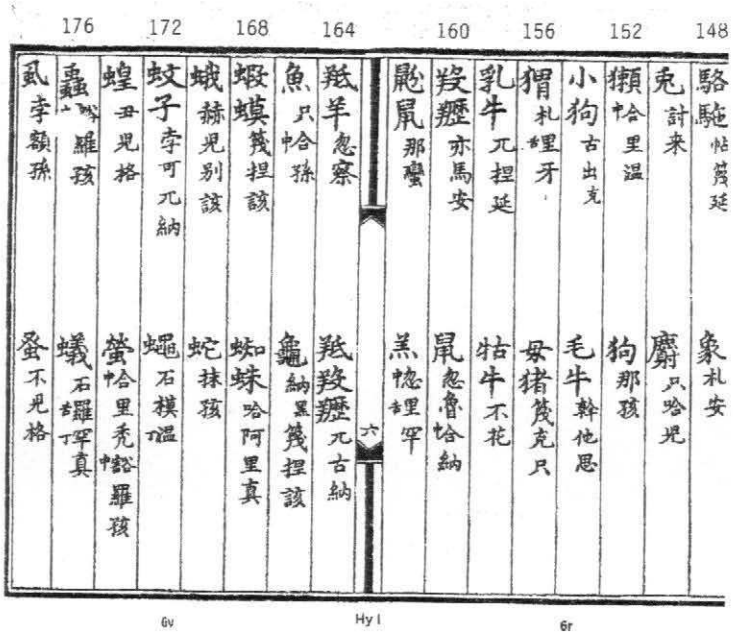

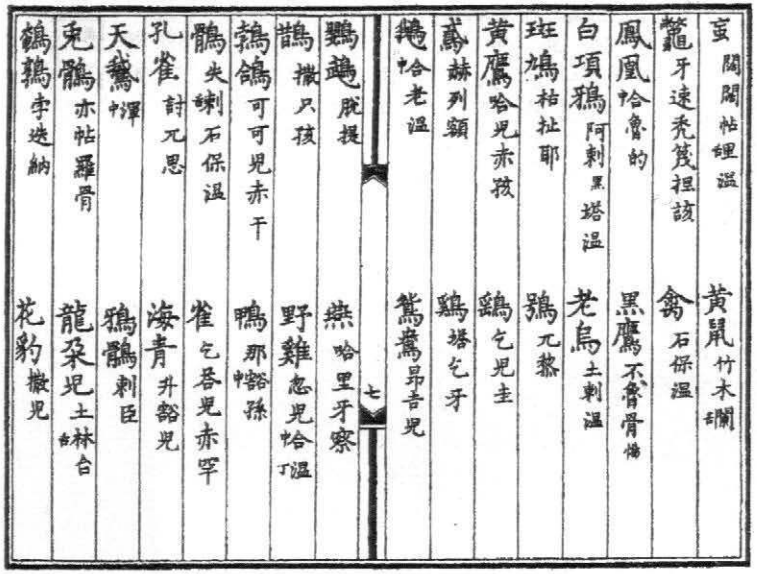

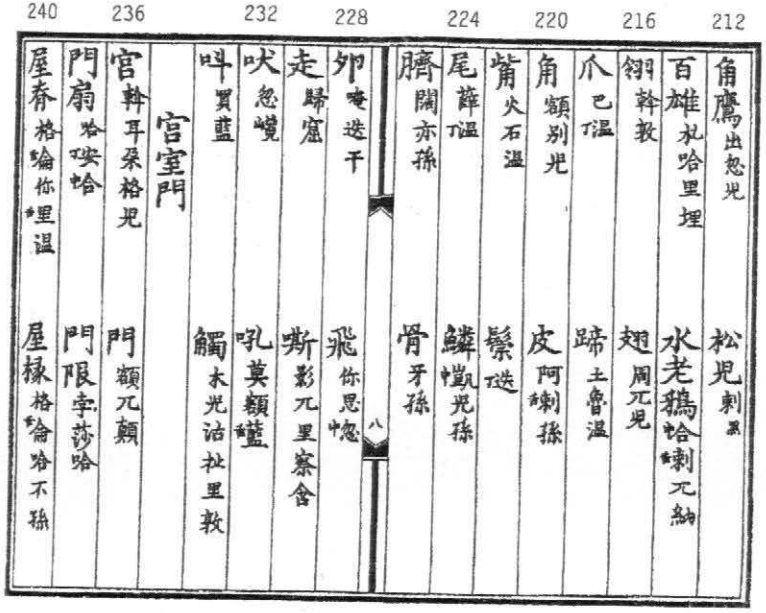

82
78
74
70
66
62
58
時令門
春 哈不兒 夏 諤
秋 納木兒 冬 兀嗱
時 察黑 年 祖
晝 兀都兒 夜 雪你一
午 兀都兒都歷 晚 兀迭石
伏 赤里格兒 寒 闊亦田
温 不里顏 涼 薛哩温
熱 哈剌温 暖 都剌安
凍 可兒伯 冷 扯延
早 哈塔阿兒 清早 馬納哈兒顏兒帖
正旦 兀都兒失你 除夕 札不撒兒雪你
古昔 剌列兒顏兒迭 令 顏朶顏
花木門
松 納剌孫 栢 阿兒察
竹 古魯孫 檜 赤郭兒孫
三
3v
Hy I
3r

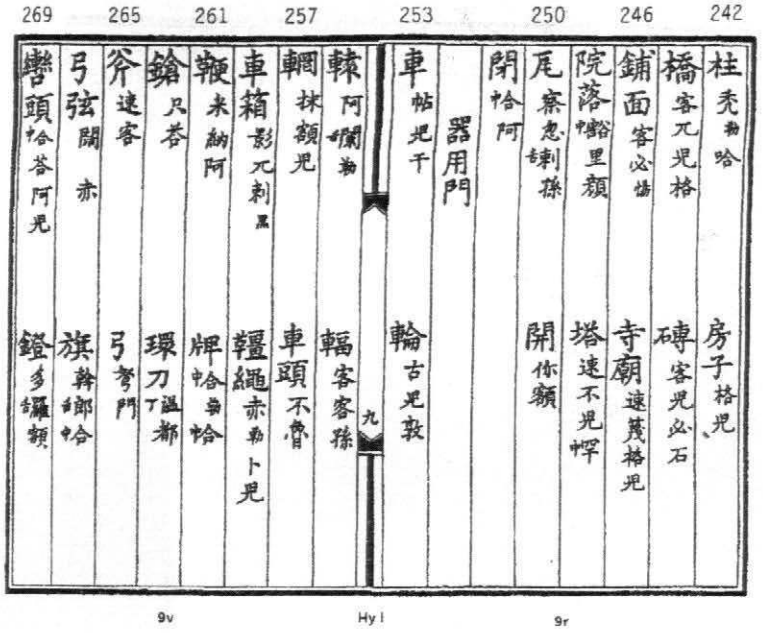

114
110
106
102
98
94
90
86
榆 忽剌孫 柳 希扯孫
荆 孛羅容潮 棗 赤不悭
梨 阿里麻 果 者迷失
杏 圭列孫 莆萄 兀遵
胡桃 只阿黑 花 扯扯克
枝 格石温 葉 納卜陳
根 忽札兀兒 蓬 坎哈温丁
葛 石剌里真 種子 許咧
粟 嘶諾黑 大麥 阿兒拍
小麥 卜兀歹 粳米 禿禿兒悭
米 阿門 豆 卜兒察黑
韭 嘶嘶孫 葱 莎江吉納
蒜 撒林撒黑 薤 忙吉兒
甜瓜 哈温 西瓜 阿兒不思
葫蘆 哈巴黑 茄子 巴丁哈
芥 乞赤 蘿蔔 土兒麻
四
4v
Hy I
4r

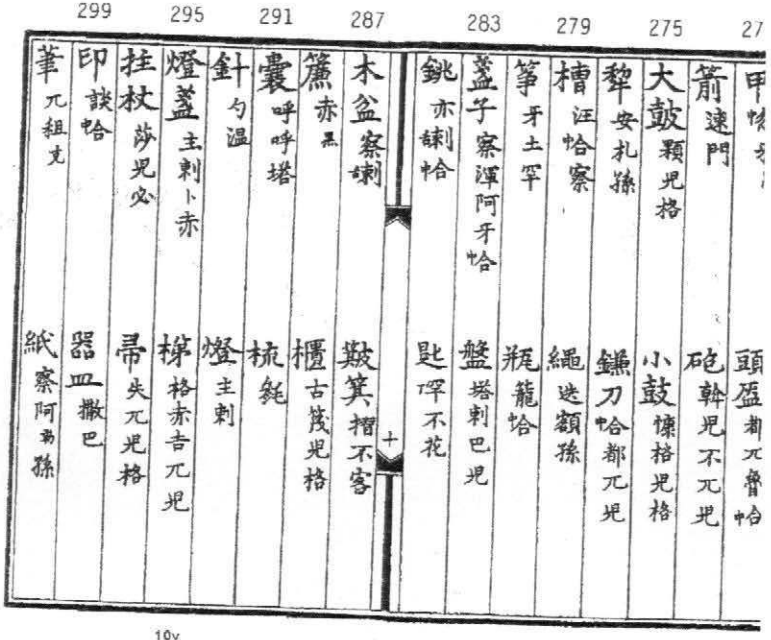

144 140 136 132 128 124 120 118
草額別孫 木林敦
鳥獸門
龍禄 虎巳兒恩
犀客兒恩 獅子阿兒恩蘭
熊斡脫葛 馬林鄉
騆馬阿黑塔 兒馬阿只兒哈
牝馬格温 騾老撒
驢額里只干 駒兀奴罕
牛忽格兒 羊憐納
黄羊者連 猪恰赦
野猪恰斑 獭土憁勒
豺褚額別哩 狼赤那
猴別嗔 狐忽捏干
沙狐乞兒撒 獐阿剌台
麂不憁 貂鼠不魯罕
彪恰兒忽剌黑 猫覓食
玉
5v Hy I 5r

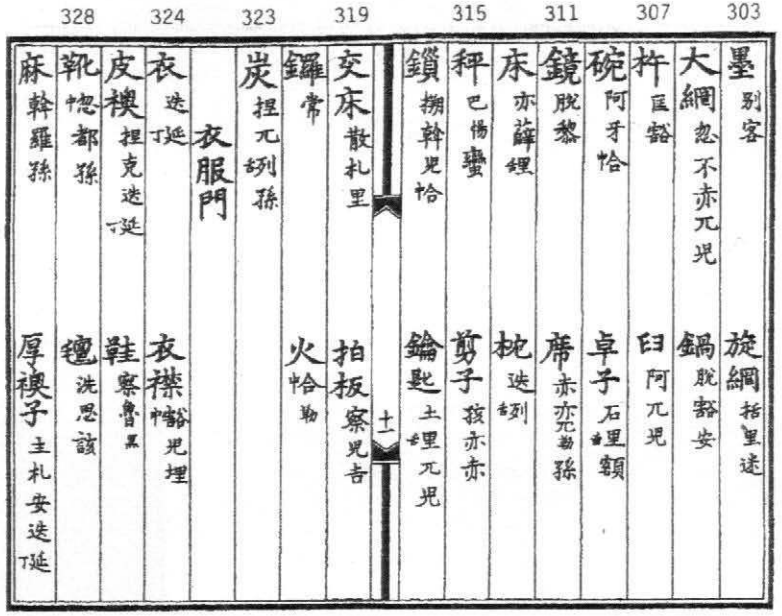

176 172 168 164 160 156 152 148
駱駝帖篤延 象札安
兎討来 麝只哈兒
獺恰里温 狗那孩
小狗古出克 毛牛幹他恩
猬札哩牙 母猪篾克只
乳牛兀捏延 牯牛不花
羖攩亦馬安 鼠忽魯恰納
鼷鼠那麼 黑憁哩罕
羝羊忽察 羝羖攩兀古納
蚊子孛可兀納 蠅石模温
蝗母兒格 螢恰里禿憁羅孩
蠶羅孩 蟻石羅罕真
虱孛額孫 蚤不兒格
六
6v Hy I 6r

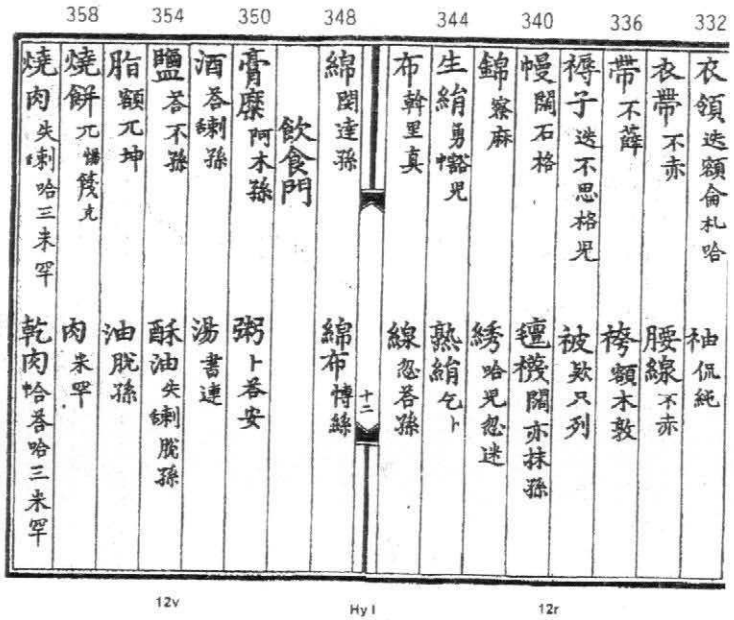

180 184 188 192 196 200 204 208
黃鼠 竹木 ᠴᠣᠭᠣᠯᠠᠢ
禽 石保溫
黑鷹 不魯骨 ᠪᠣᠭᠤ
老烏 土剌溫
鴉 兀黎
鵝 兀吾兒 赤罕
鵝 兀兒主
鵝 塔乞牙
鷲 昂吉兒
鵝 脫提
燕 哈里牙察
野雞 忽兒哈丁溫
鴨 那懷孫
雀 乞吾兒 赤罕
海青 升豁兒
鵝鷹 土林台 ᠪᠣᠭᠤ
龍朶兒 土林台
花豹 撒兒
七
Hy I
7v
7r

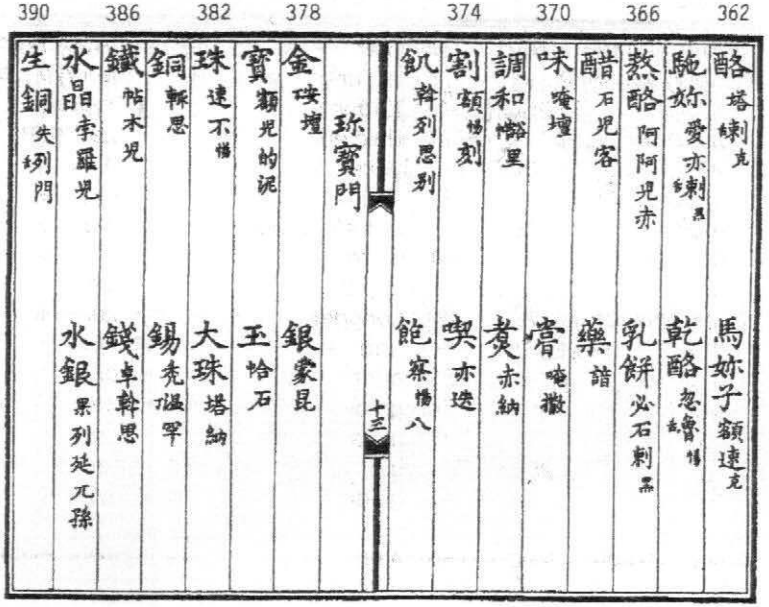

212 216 220 224 228 232 236 240
松兒剌 黑
水老鵰 哈剌兀納
翅 周兀兒
蹄 土魯溫
皮 阿剌孫
鱗 甲兒孫
骨 牙孫
飛 你忽憐
斯影兀里察舍
吼 莫顏 ᠯᠠᠭᠠᠨ
鬬木光沽扯里敦
門額兀顏
門限宰莎哈
屋椽 格倫 ᠭᠠᠭᠠᠨ 不孫
八
Hy I
8v
8r

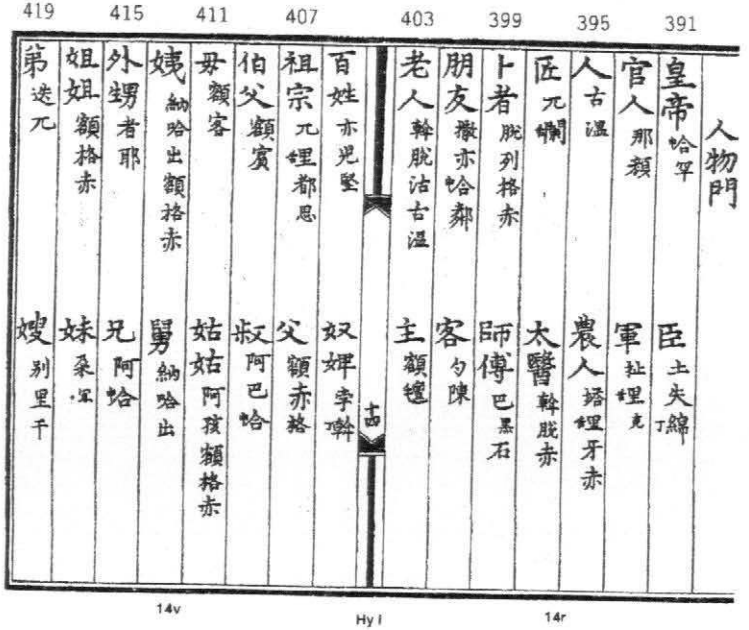

269 265 261 257 253 250 246 242
柱 禿 哈
房子 格 兒
橋 客 兀 兒 格
磚 客 兒 必 石
鋪面 客 必 恰
寺廟 速 篤 格 兒
院落 蟠 里 顏
塔 速 不 兒 憚
尾 察 忽 剌 孫
開 你 顏
閉 恰 阿
器用門
車 帖 兒 干
輪 古 兒 敦
轆 阿 欄 勒
轆 客 客 孫
九
輞 抹 顏 兒
車 頭 不 曾
車箱 影 兀 剌 孟
轃 繩 赤 勒 卜 兒
鞭 禾 納 阿
牌 恰 魯 恰
鎗 只 苔
環 刀 溫 都 丁
斧 速 客
弓 弩 門
弓弦 闊 赤
旗 幹 郎 恰
轡頭 恰 苔 阿 兒
鐙 多 羅 顏
9v
Hy I
9r

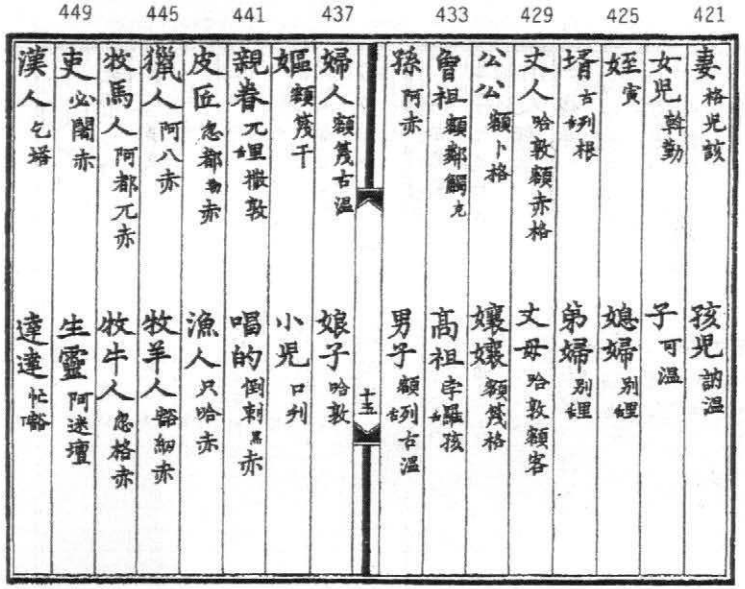

299 295 291 287 283 279 275 27
甲 帳 房
頭盔 都 兀 魯 恰
箭 速 門
砲 斡 兒 不 兀 兒
大鼓 顆 兒 格
小鼓 慷 格 兒 格
犛 安 扎 孫
鑷 刀 恰 都 兀 兒
槽 江 恰 察
繩 迭 額 孫
箏 牙 土 罕
瓶 籠 恰
盞 孛 察 渾 阿 牙 恰
盤 塔 剌 巴 兒
銚 亦 剌 恰
匙 哩 不 花
針 勺 溫
燈 主 剌
燈 盞 主 剌 卜 赤
掉 格 赤 吉 兀 兒
拄 杖 莎 兒 必
帚 失 兀 兒 格
印 談 哈
器 皿 撒 巴
筆 兀 組 克
紙 察 阿 勒 孫
十
本 盆 察 剌
鼓 箕 撚 不 客
簫 赤 黑
櫃 古 篾 兒 格
囊 呼 呼 塔
梳 銳
10v
Hy I
10r

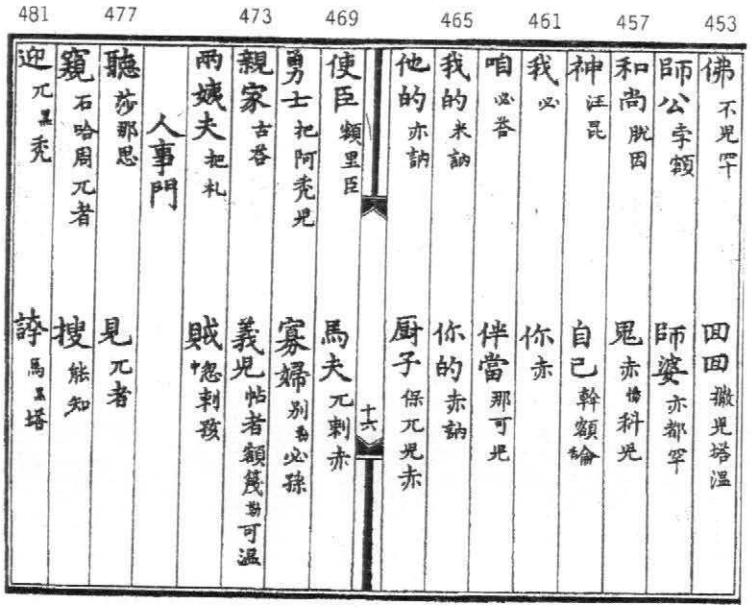

328 324 323 319 315 311 307 303
墨 別客
旋 綱 格里迭
大 綱 忽 不赤兀兒
鍋 脫都安
杵 臣都
臼 阿兀兒
碗 阿牙恰
卓子 石里頭
鏡 脫黎
席 赤亦兒勒孫
床 亦薛裡
杪 迭列
秤 巴陽蠻
剪子 按亦赤
鑽 搠幹兒恰
鑰匙 土里兀兒
十一
交床 散札里
拍板 察兒吉
鑼 常
火 恰勒
炭 捏兀列孫
衣服門
衣 迭延丁
衣襟 幡兒埋
皮襖 捏克迭延丁
鞋 察魯木
靴 恰都孫
氈 洗思該
麻幹羅孫
厚襖子 主札安迭延丁
11v Hy I 11r

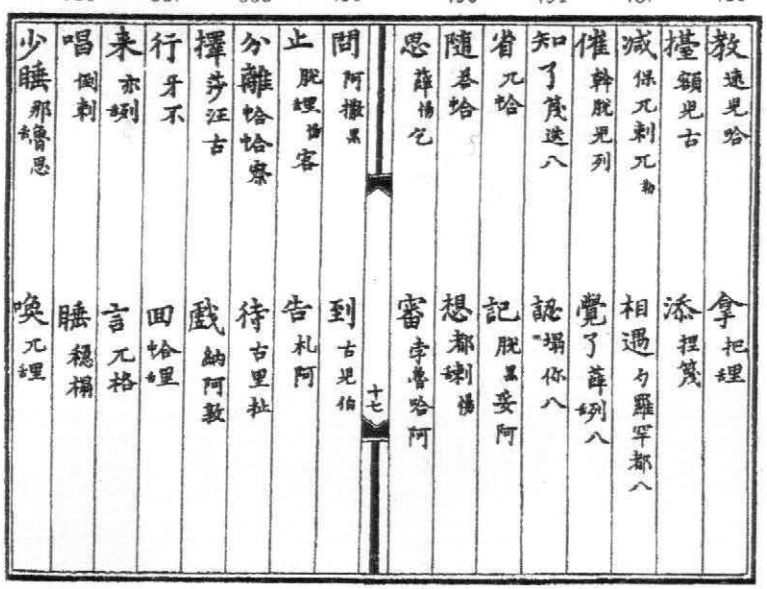

358 354 350 348 344 340 336 332
衣領迭頭倫札哈
袖佩紐
衣帶不赤
腰線不赤
帶不薛
褲子迭不思格兒
被歹只列
幔闊石格
氈機闊亦抹孫
錦察麻
繡哈兒忽迷
生絹勇幡兒
熟絹兀卜
布幹里真
線忽荅孫
酒荅剌孫
湯書連
鹽荅不孫
酥油失剌脫孫
脂頭兀坤
油脫孫
燒餅兀惕孫克
肉米罕
燒肉失剌哈三米罕
乾肉恰荅哈三米罕
飲食門
綿闊達孫
綿布博綠
十二
粥卜荅安
膏糜阿木孫
12v Hy I 12r

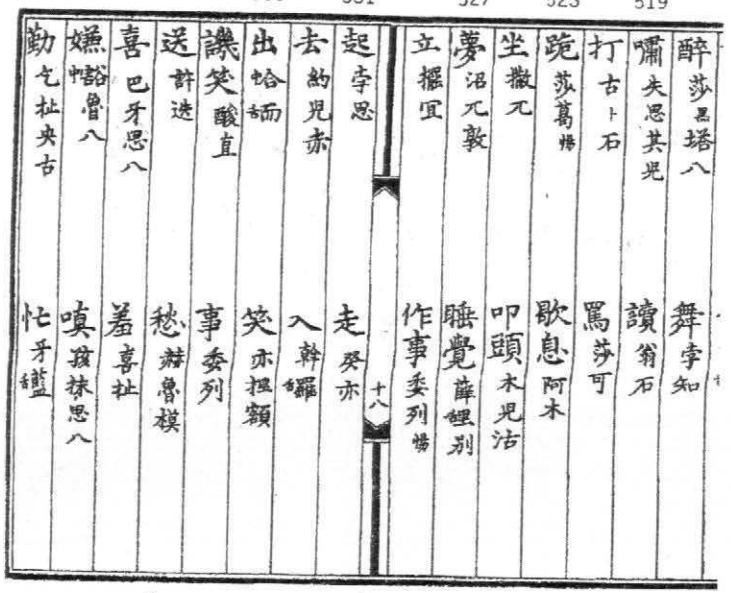

390 386 382 378 374 370 366 362
酪 塔剌克
馳妳愛亦剌黑
熬酪 阿阿兒赤
醋石兒客
味噶壇
調和懶里
割額楊刻
飢斡列思列
飽寨楊八
喫亦迭
煮赤納
乾酪忽魯楊
乳餅必石剌黑
藥譜
馬妳子額連克
珠連不楊
銅輒思
鐵帖木兒
寶額兒的泥
金哦壇
銀豪昆
玉恰石
大珠塔納
錫禿溫罕
錢卓斡思
珠寶門 十三
水昌李羅兒
生銅失列門
水銀果列延兀孫
13v Hy I 13r

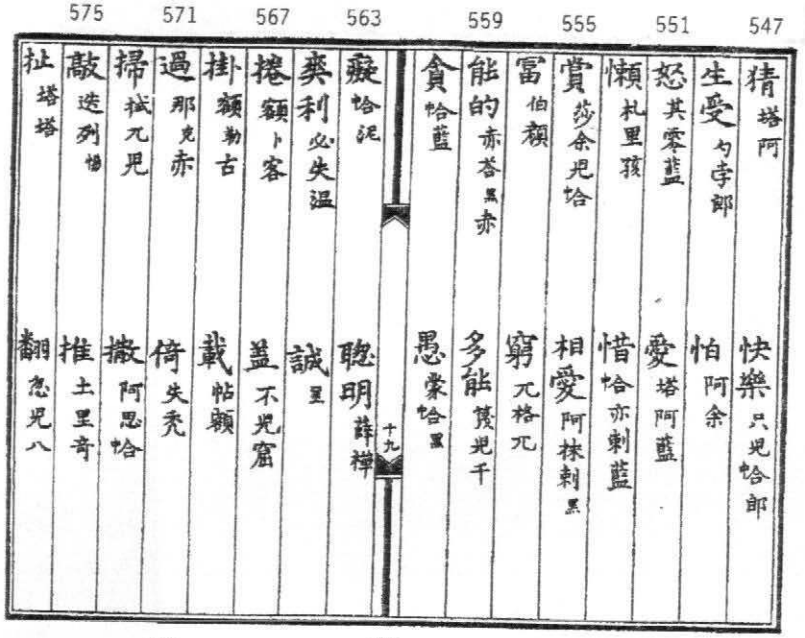

419 415 411 407 403 399 395 391
人物門
皇帝哈罕
臣土夫綿丁
官人那顏
軍社哩克
人古溫
農人塔哩牙赤
匠兀孫
太醫斡脫赤
卜者脫列格赤
師傅巴黑石
朋友撒亦哈鄰
客勺陳
老人斡脫沽古溫
主額嗯 十四
百姓亦兒堅
奴婢孛斡
祖宗兀哩都思
父額赤格
伯父額賓
叔阿巴哈
母額客
姑姑阿孩額格赤
姨納哈出額格赤
舅納哈出
外甥者耶
兄阿哈
姐姐額格赤
妹桑古
第迭兀
嫂列里干
14v Hy I 14r

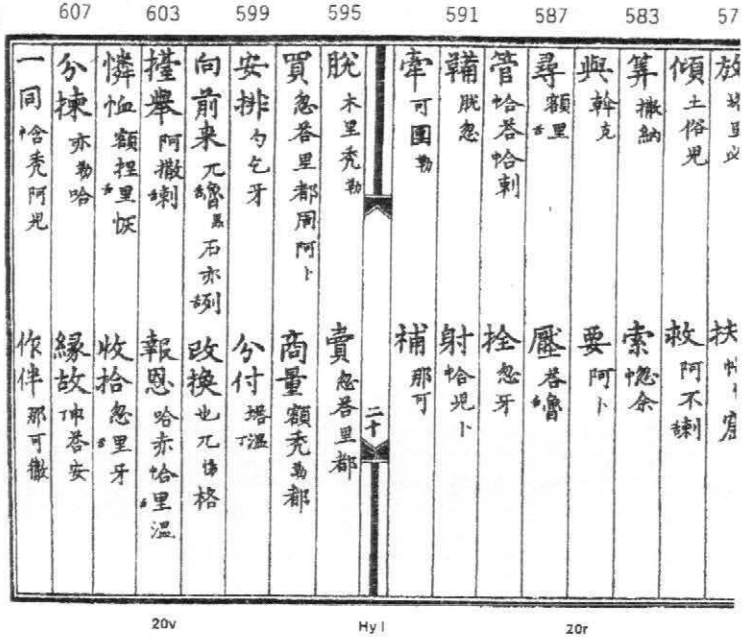

449 445 441 437 433 429 425 421
妻 格兒該
女兒 幹勤
姪 實
壻古列根
丈人 哈敦額赤格
公公 額卜格
曾祖 額鄰觸克
孫 阿赤
婦人 額篾古溫
娘子 哈敦
嫗額篾干
小兒 口列
親眷 兀哩撒敦
皮匠 忽都勒赤
獵人 阿八赤
牧馬人 阿都兀赤
吏 必闍赤
漢人 乞塔
孩兒 訥溫
子 可溫
媳婦 別哩
弟婦 別哩
丈母 哈敦額客
嬸嬸 額篾格
高祖 孛羅孩
男子 額列古溫
娘子 哈敦
見 兀者
搜 熊知
生靈 阿迷壇
牧牛人 忽格赤
達達 忙嘅
十五
15v
Hy I
15r

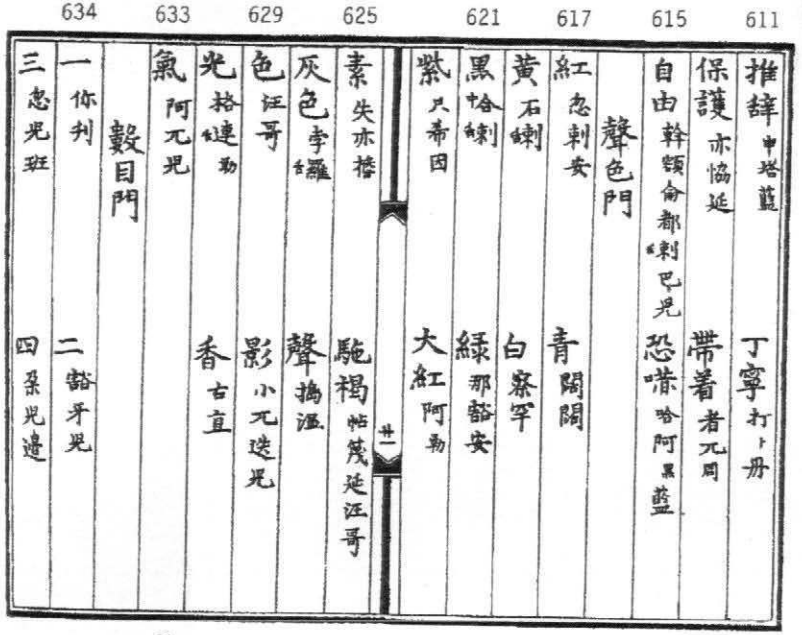

481 477 473 469 465 461 457 453
佛 不兒罕
師公 孛顏
和尚 脫因
神 江昆
我 必
咱 必咨
我的 米訥
他的 亦訥
厨子 保兀兒赤
伴當 那可兒
師婆 亦都罕
鬼 赤憎科兒
自己 幹顏倫
你 赤
你的 赤訥
使臣 額里臣
勇士 把阿禿兒
親家 古咨
兩姨夫 把札
人事門
馬夫 兀剌赤
寡婦 別勒必孫
義兒 帖者額篾勒可溫
賊 忽剌孩
聽 莎那思
窺 石哈周兀者
迎 兀里禿
諍 馬里塔
十六
16v
Hy I
16r

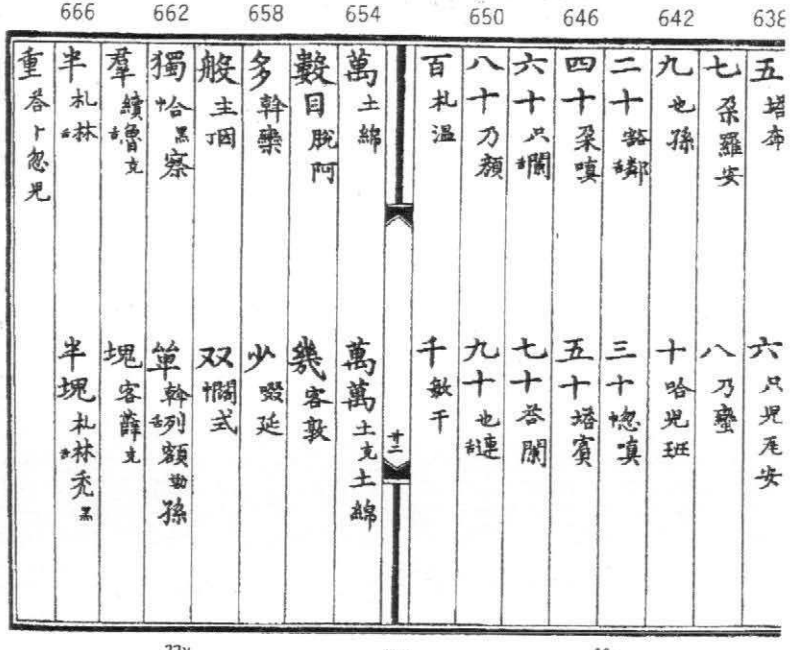

511 507 503 499 495 491 487 483
教 遣 兒 哈 拿 把 哩
攞 額 兒 古 添 捏 篾
減 保 兀 剌 兀 勒
催 幹 脫 兒 列 覺 了 薛 列 八
知 了 筏 迭 八 說 塌 你 八
省 兀 哈
隨 着 哈
思 薛 惕 乞
審 孛 魯 哈 阿
問 阿 撒 黑
十七
到 古 兒 伯
想 都 剌 惕
記 脫 黑 要 阿
事 委 列
戲 納 阿 敦
擇 莎 江 古
待 古 里 杜
分 離 哈 哈 察
告 札 阿
脫 哩 惕 客
止
言 兀 格
来 亦 剌
田 哈 哩
行 牙 不
睡 穩 搁
唱 倒 剌
睡 那 魯 思 剌
喚 兀 哩
17v Hy I 17r

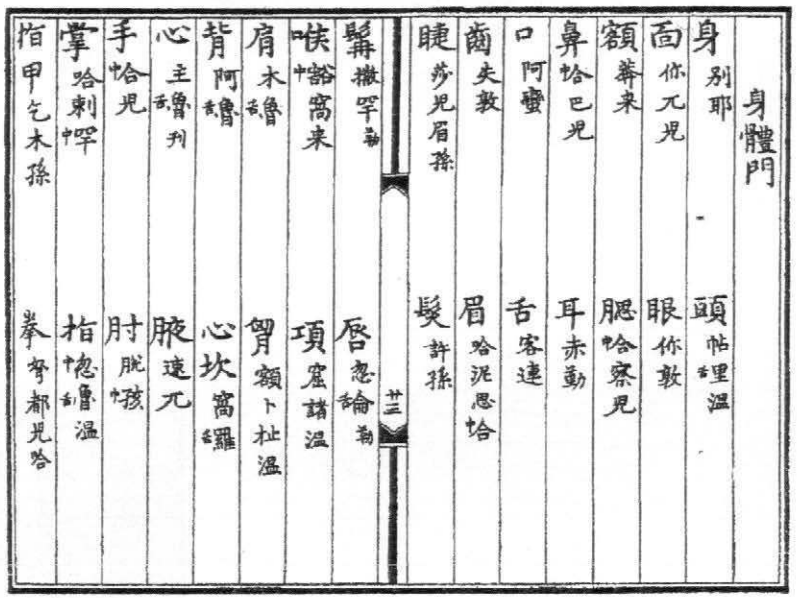

543 539 535 531 527 523 519
醉 莎 思 塔 八 舞 孛 知
嘴 失 思 其 兒 讀 翁 石
打 古 卜 石 罵 莎 可
跪 蘇 葛 惕 歇 息 阿 木
坐 撒 兀 叩 頭 木 兒 沽
夢 沼 兀 敦 聽 覺 薛 哩 列
立 搖 宜 作 事 委 列 惕
起 孛 思
十八
走 癸 亦
去 幽 兒 赤
入 幹 羅
出 哈 禍
笑 亦 担 額
譏 笑 酸 直
送 許 迭
愁 赫 魯 模
喜 巴 牙 思 八
羞 喜 杜
嫌 帖 魯 八
嗔 孩 抹 思 八
勤 乞 杜 夾 古
忙 牙 謹
18v Hy I 18r

575 571 567 563 559 555 551 547
猜塔阿 快樂只兒哈郎
生受勺孛郎 怕阿余
怒其零藍 愛塔阿藍
懶札里孩 惜哈亦剌藍
賞莎余兒哈 相愛阿林剌黑
富伯顏 窮兀格兀
能的赤荅黑赤 多能篾兒干
貪哈藍 愚蒙哈里
癡哈泥 聰明薛禪 十九
奕利必失温 誠里
捲額卜客 蓋不兒窟
掛額勒古 載帖顏
過那克赤 倚失禿
掃拭兀兒 撒阿思哈
敲迭列哈 推土里奇
扯塔塔 翻忽兒八
19v Hy I 19r

607 603 599 595 591 587 583 57
傾土俗兒 救阿不剌
算撒納 索憾余
興幹克 要阿卜
尋額里 壓荅魯
管哈荅哈剌 拴忽牙
鞘脫忽 射哈兒卜
牽可圍勒 捕那可
脫木里禿勒 貴忽荅里都
買忽荅里都周阿卜 商量額禿勒都 二十
安排勺乞牙 分付塔溫
向前来兀魯思石亦剌 改換也兀哈格
攆舉阿撒剌 報恩哈赤哈里溫
憐恤額拙里忒 收拾忽里牙
分揀亦勒哈 緣故伸荅安
一同哈禿阿兒 作伴那可撒
20v Hy I 20r

634 633 629 625 621 617 615 611
推辭 申塔藍 丁寧 打卜册
保護 亦協延 帶着者兀周
自由幹領命都剌巴兄 恐嗜 哈阿黑藍
聲色門
紅 忽剌安 青閣閣
黃 石剌 白察罕
黑 恰剌 綠 那都安
紫 只希因 大紅 阿勒
素 失亦搭 駝褐 帖茂延江哥
灰色 孛羅 聲撾江
色 江哥 影小兀迭兄
光 格連勒 香古直
氣 阿兀兄
穀目門
一 你判 二 豁牙兄
三 忽兄班 四朶兄遶
卅一
21v Hy I 21r

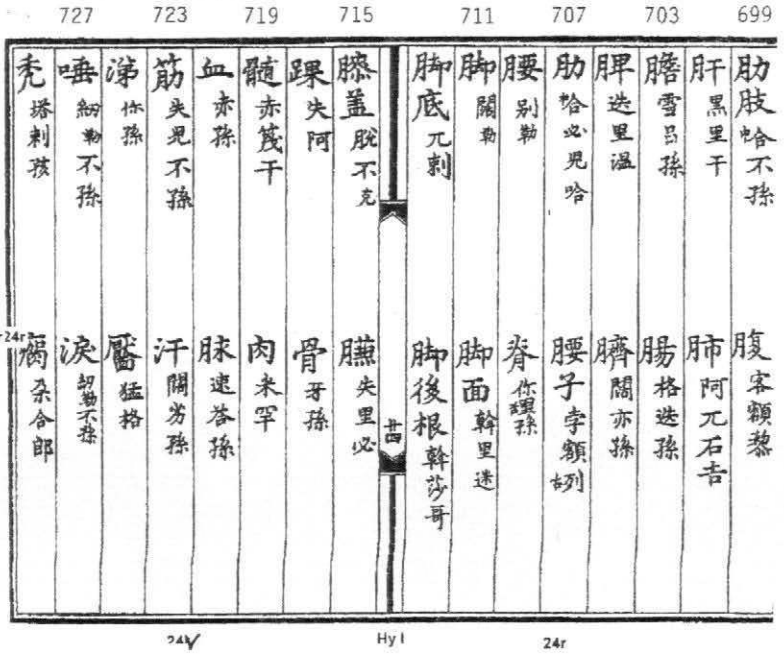

666 662 658 654 650 646 642 638
五 塔本
七 朶羅安 六只兒尾安
八 乃壘
九 也孫 十 哈兒班
二十 豁鄰 三十 惚滇
四十 朶嘆 五十 塔賓
六十 只闌 七十 荅闌
八十 乃顏 九十 也連
百 札溫 千 敏干
萬 土綿 萬萬 土克土綿
穀目 脫阿 幾 客敦
多 幹藥 少 啜延
般 主困 双 闌式
獨 恰黑察 筆 幹剌額勒孫
聲 續魯克 塊 客薛克
半 札林 半塊 札林禿黑
重 荅卜忽兒
卅二
22v Hy I 22r

697 693 689 685 681 677 673 669

廿三

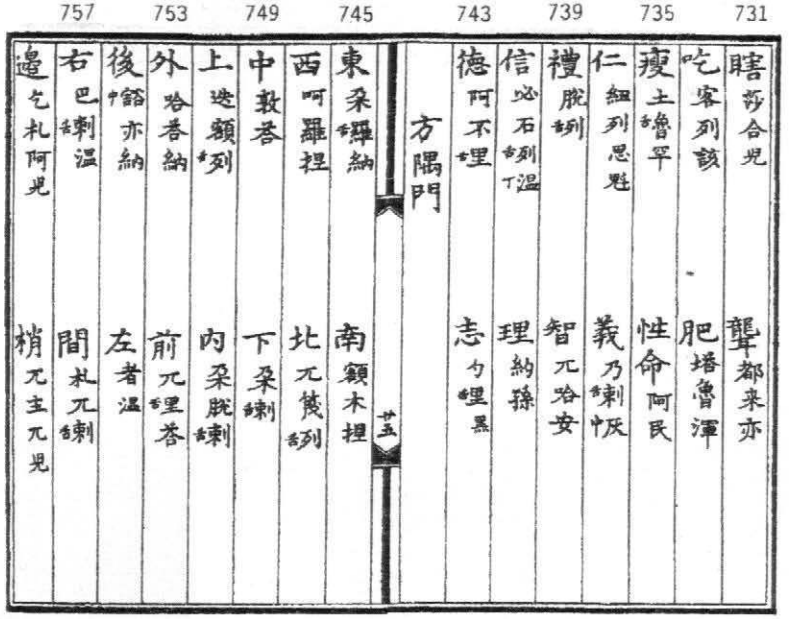
23v Hy I 23r

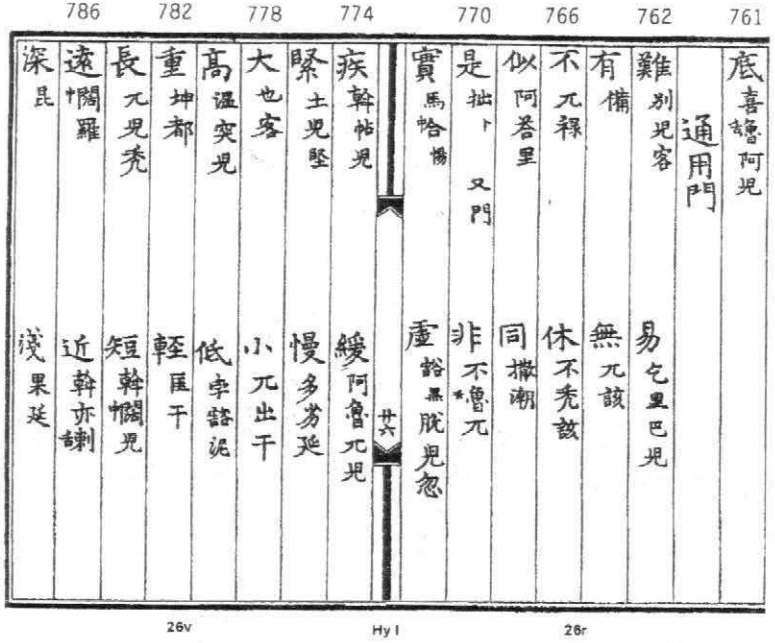

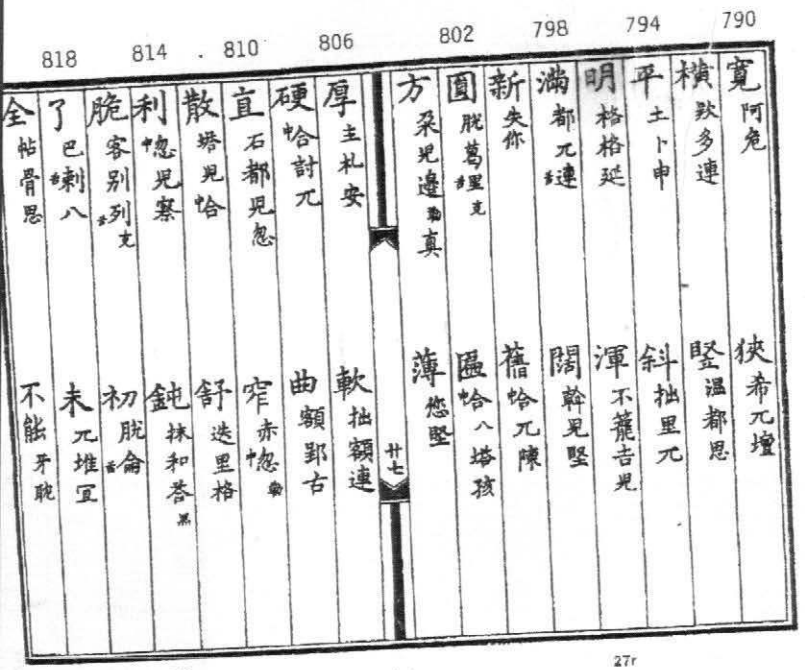
727 723 719 715 711 707 703 699

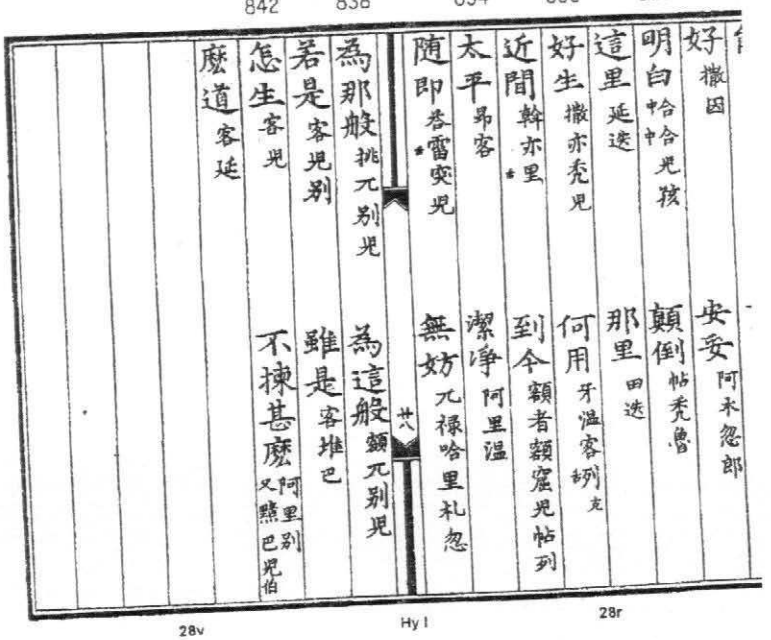
廿四

24r 24r 24v Hy I 24r

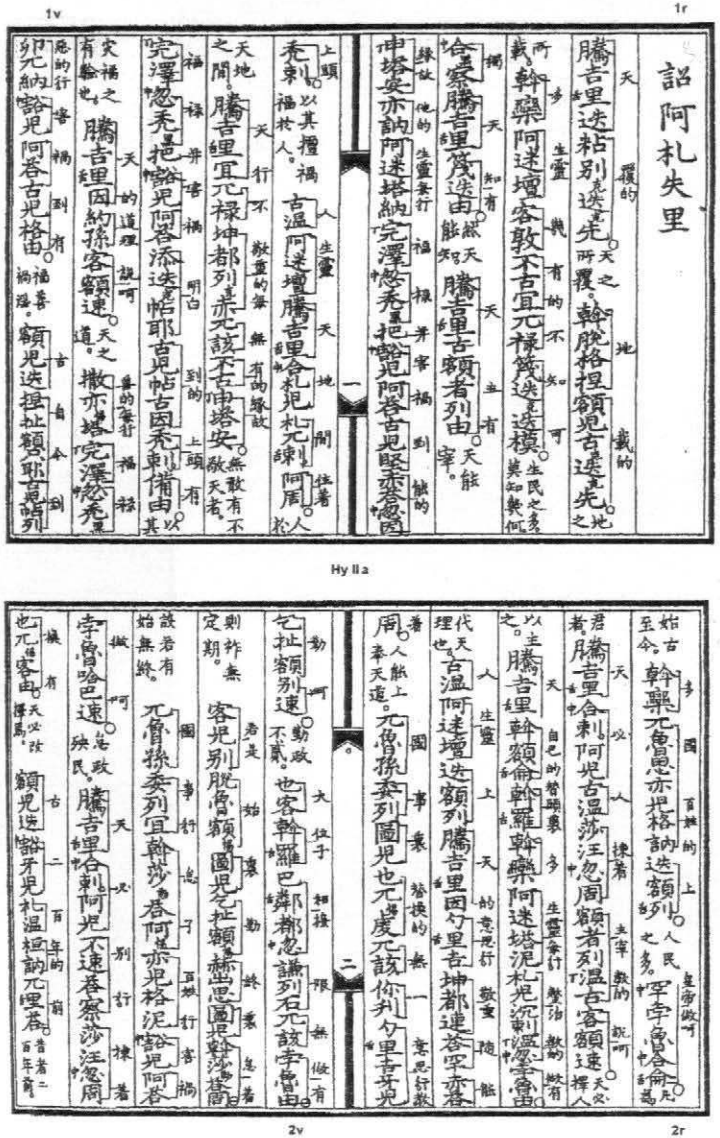

757 753 749 745 743 739 735 731
瞎 部合 兒
吃 客列該
瘦 土魯平
仁 細列思魁
禮 脫剌
信 必石剌溫
德 阿不哩
方隅門
東 桑 斡納
南 額木裡
西 阿羅裡
北 兀篾剌
中 敖各
下 桑剌
上 迭額剌
內 桑脫剌
外 哈各納
前 兀哩各
後 諧亦納
左者溫
右 巴剌溫
間 札兀剌
邊 乞札阿兒
梢 兀主兀兒
聾 都来亦
肥 塔魯渾
性命 阿民
義 乃剌忻
智 兀哈安
理 納孫
志 勺哩 黑
廿五
25v
Hy I
25r

786 782 778 774 770 766 762 761
底 喜魯阿兒
通用門
難 別兒客
易 乞里巴兒
有 備
無 兀該
不 兀禄
休 不秃該
似 阿各里
同 撒潮
是 拙卜 又門
非 不魯 兀
實 馬哈惕
虛 諧 黑 脫兒忽
疾 斡帖兒
緩 阿魯兀兒
緊 土兒堅
慢 多劳延
大 也客
小 兀出干
高 溫突兒
低 孛諧泥
重 坤都
輕 匡干
長 兀兒秃
短 斡闊兒
遠 闊羅
近 斡亦剌
深 昆
淺 果延
廿六
26v
Hy I
26r

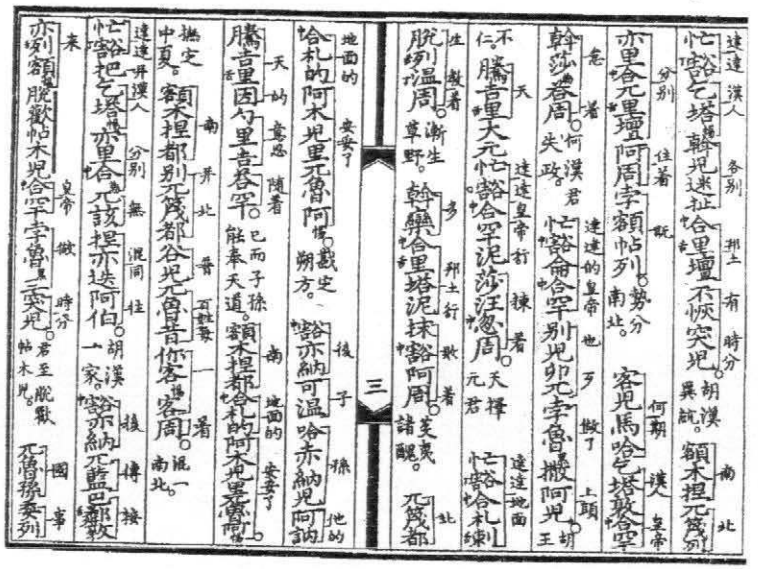

790 794 798 802 806 810 814 818
寬 阿兎
狹 希兀壇
橫 趺多連
竪 温都思
平 土卜申
斜 拙里兀
明 格格延
渾 不籠古兒
滿 都兀連
闊 斡兒堅
新 失你
舊 哈兀陳
方 朶兒邊 勒真
薄 您堅
圓 脫篤里克
區 哈八塔孩
厚 主札安
軟 拙額連
硬 哈討兀
曲 額郢古
直 石都兒忽
窄 赤您 魯
散 塔兒哈
舒 迭里格
利 您兒察
鈍 抹和荅 黑
脆 客別列克 土
初 脫倫 土
了 巴剌八 土
未 兀堆宜
全 帖骨思
不能 牙孩
27v
Hy I
27r

826 830 834 838 842
好 撒因
安妥 阿禾忽郎
明白 哈合兒孩 中
顛倒 帖禿魯
這里 延迭
那里 田迭
好生 撒赤禿兒
何用 牙温客列克
近間 斡赤里 土
到今 額者額窟兒帖列
太平 昂客
潔淨 阿里温
隨即 荅雷突兒 土
無妨 兀祿哈里札忽
為那般 挑兀別兒
為這般 額兀別兒
若是 客兒別
雖是 客堆巴
怎生 客兒
不揀甚麽 阿里別又點巴兒伯
麽道 客延
28v
Hy I
28r

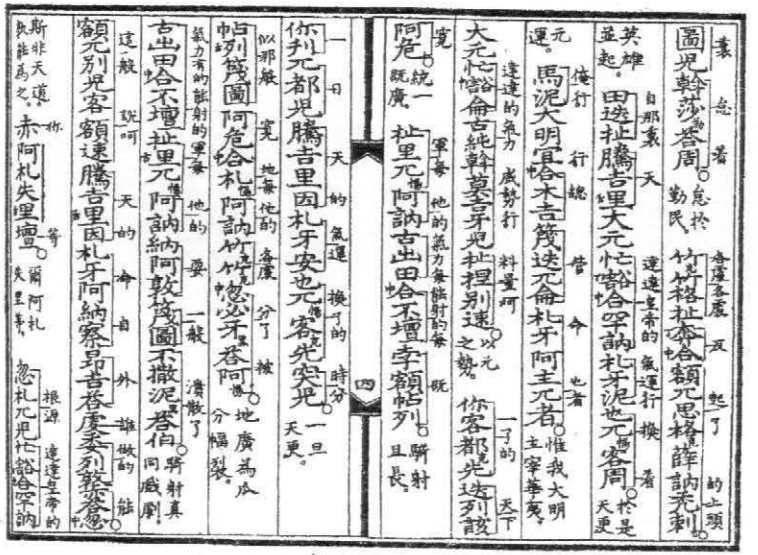
Хавсралт 4. “Хуа-и И-юй” толийн доод дэвтэр

Hy IIa

Hy IIa

親有呵也
兀魯字額帖列。本元之 天的氣運行 知著
苗裔。騰吉里因札牙阿泥篾迭周。知天
命之
你的 這 來的 說呵
歸。赤訥額捏亦列古客額速。其來 是 古的 國
爭的 王子 祭祀的 盟 自 幹著 國寨 人了
也。
帖因字額速別兒亦列忽赤訥馬石勤巴兒。然來歸
那般 有呵 也 來的他的好生 容易
特 相似
突兒闊里。若微子之抱 這般 天 的氣候 隨的
祭器而歸周。額捏篾圖騰吉里因兒闊里哲合撒
上頭 說呵
阿兒答額速。其順天 不 失愛的 道理 無有也者
之道。兀禄阿木兒里忽約孫兀該備者。安有
不安
微孛捏列禿可溫塔乞命撒巴昔顏阿不阿闊兀魯忽圖昔篾兒三
又 長 守 金 石 趕
額兀里兀兒禿荅撒乞忽別兒客。永守 安魯赤老溫篾圖
誠實 不 撒 呵 貴 天 的意思打隨著
昔赤剌額薛字魯孛速。非誠如 騰吉里因勾里吉荅罕
金石。 天 的意思打隨著 卒逝
鬼 這 意思自的不 到頭
客兒赤荅忽。難以 奉天。額捏勾里吉顏兀禄兀孛兀速札兀兒馬里
換了說呵 副詞是學 翻的
也兀客額速。若中途 福 福 到 完澤渾討兀古兒帖古阿答剌罕忽兒已忽
異賀。

騰吉里因脫列兀魯先 長的 撒 快活著
天的
兒都兀魯撒你牙兒兒合周。懷水 草以
樂天 仁 心 教 多行 安撫了
之樂。納列禺薛乞里額兒斡襪泥阿木兒里兀魯阿 以
百姓 自的 福息 長 著 仁
撫 衆。亦兒格你額溫都兒罕斡恩格周。令生齒
之繁。
上 天的 意思裏 相似 做 呵
迭額列騰吉里因勾里圖兒阿荅里孛魯孛速。上合
不 興的 不 好的 天心。
兀襪兀里忠克襪撒亦只剌忽兀該備者。豈有不
無有也者
昌者哉。

教 疾 做 有
錢圖斡帖兒孛魯由。揣摘遲 你 赤阿札失里壇 等。
於及賞 爾阿札
這般 誠實 歸附 來的時分 失里等。
額捏錢圖星年你額兒額里先亦列先突兒。既誠
來附。
混同 有時分 連連皇帝 天下 行 主宰者有來
捏亦迭不恢突兒。昔者胡 連連 漢人
漢一家。忙哈哈罕迭列該星額者列闊列額
天 的意思 換著 近來 自 連連 漢人
主宰。騰吉里因勾里也兀客周。天道 好還。斡里納察忙哈乞塔
好還。
混同的 做著
捏亦迭古孛魯周。迭 來 胡
漢一家。
行 天下 行 主宰 教 上頭 大明
大明宣迭列該宣額者列兀魯薛額兒。大明
揆的 無 天 的 命 做了的 明白有
主宰。哈剌阿兒
也兀虔兀該騰吉里因札牙安孛魯三添迭備。天理必然。有
不可更者也。
你 的 聖旨 法度 隨著 分限 裏
赤來訥札兒里札撒吉荅罕。爾從 到的 裏
聯命。古兒帖先者兒格突里顏
使著 自的 志 守著
阿周斡額哈勾里吉顏撒乞周。安 外
守已。
草 水 隨著
額別禄兀孫荅罕

勅僧亦鄰真臧卜

佛 初在前 西 方 生 著
不兒罕卜兀里荅巴剌溫額帖脫列周。佛始
經 教 他的 中原 國 裏 也 到了
那門速兒哈兀里亦訥朶脫剌都兀魯忽圖兒別兒古魯額
教
流傳 後 四 邊 百姓 裏 到了 寬
中國。哈亦納朶兒邊主昆亦兒堅圖兒古兒帖列阿兀牙
布開著 都 無廢 無 教重 事著
迭 主 列 已 而布
諸四夷。不古迭委亦合兒兀該坤都連塔乞周為。
深 恩呵 連 世 的 人 生靈的
亦皆崇 奉無怠。古捏斡那禿速。高 額捏額兒革出困古溫阿速塔訥
心 他的
薛勤阿訥。世人 好救的意 好生 多的
之心。阿兒哈札里壇馬石斡藥訥秃剌。好除
上頭 也
雖是 嚴 法度 教 怕呵 至多。
客堆巴喜兒歸札撒吉牙兒札撒巴速別兒。雖加之
教怕 不 觝 五 般 道理 別呵
刑戮。
阿余倫兀禄亦丹。猶不以 為慊。塔奔主因脫劣別兒兀都里已速
人的心 不 慊
塔奔主因脫劣別兒兀都里已速
別也。導以 不 慊 人的心 檢
兀禄不失速。略不以 古兀訥薛乞倫別里答。
為慊。

9v

9r

之險。阿不里因客潮兀不恢別兒之頓。人性 客堆已平古溫 雖是堅帝人

教生 救 與 尊 勞嘗衆 尊 做呵

額迭格溫古兀古溫古斡古阿忽麥列恩圖兒額兒客麥客遠

也 聖音 治度 教 行 不能 說

別兒 姪子輩。 華帝王尊生 門古札兒里札撒吉牙兒采兀倫吉牙兒

猜不能 佛 經教 了 賢 也 恩

使役命。 不兒罕那門 之教。捏列沙那速阿薛禪別兒畫合

教喜 化的 典 數有的 打 不 知

巴牙孫速想魯臣客教脫安不古宜兀祿答迭顏 名蔡化

九

Hy IIa

安只倫都兒邊都周兀筏都合札剌牙不灰突兒 於沙漠。 顛簸流離

都 奔走 著 北 地面 行的 時分

斡莎丹馬難別乞連都別速 無敢有駁。 撒亦別那答速

急 五陵備 可 方 身子行

撒乞阿格里延帖骨思堅赤答周 身全衆。 亘撒剌速那赤由

守 家 年月 過的

古溫土屯帖木忽牙兀的額木思周 人各衣 織水。 巴禿婿門捏周

人 各織 甲命 穿著 拉 弓 拿著

孛弱 快 箭 射者 重 衣 不

忽兒察速木的賴守兀里周 兀都兒雪你兀祿

急 矢。

若是 翌城 振 手 空 素 衣服 行 著

以度 歲月。客兒別者別兀該合兒韶斡孫失亦搭忽察速巴兒牙不周

也著 五 安 生安於久 今 時 槽

阿主兀 遠未之有也。 客衆額突兒脫因亦鄰真臧卜 今僧本

有也著 其務生不殺之機 近 遠遠的 氣運 於 鄰真藏。

阿主兀 其如是之驗耶。 斡亦里大元忙哈命札牙安赫忽

有也著 近 遠遠的 氣運 於

孛魯周 做一著 迎來元 逢吉辭。 哈罕士失綿哈剌除恩亦兒堅 君 臣 下 民 主

做一著 迎來元 逢吉辭。 君 臣 下 民 主

十

10v

10r

那木罕撒亦的把血裡兀客潮昔那木哈罕速兒罕阿禿孩

善良生 諸人 見著 敬重 者

物者。 客別兒兀者周坤都連阿禿孩 使諸人見者。

不糠花麥 差發 斜 不要休 擾 者

阿里別阿班忽赤鄰兀祿阿奔不忽忽剌禿孩 差發 無擾。

為那般 執把著住的 聖旨 教了

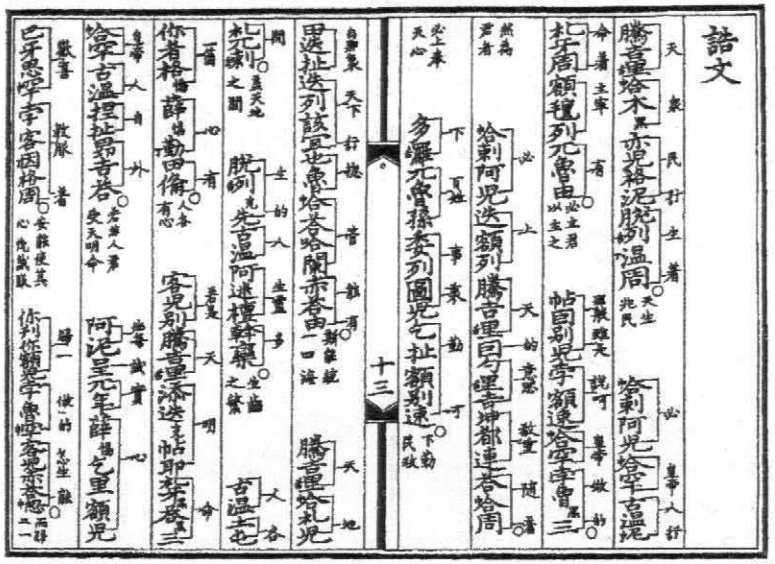
挑兀別兒把裡周阿埃札兒裡斡八剌 勒。

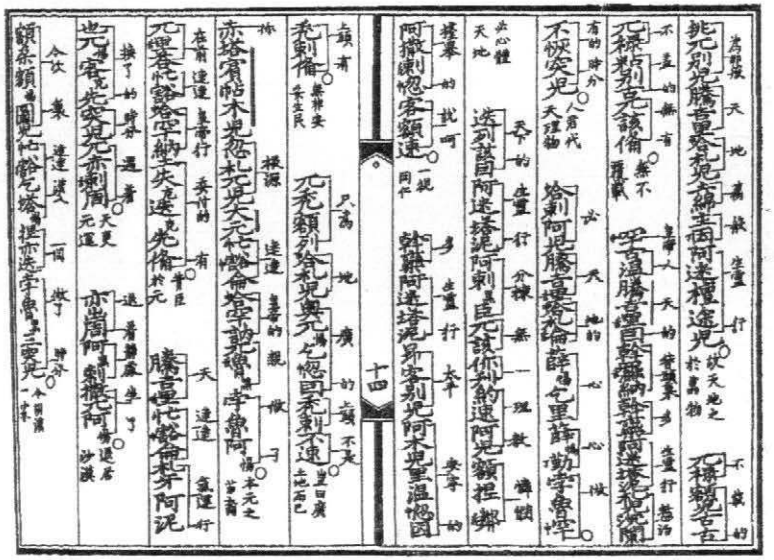
十二

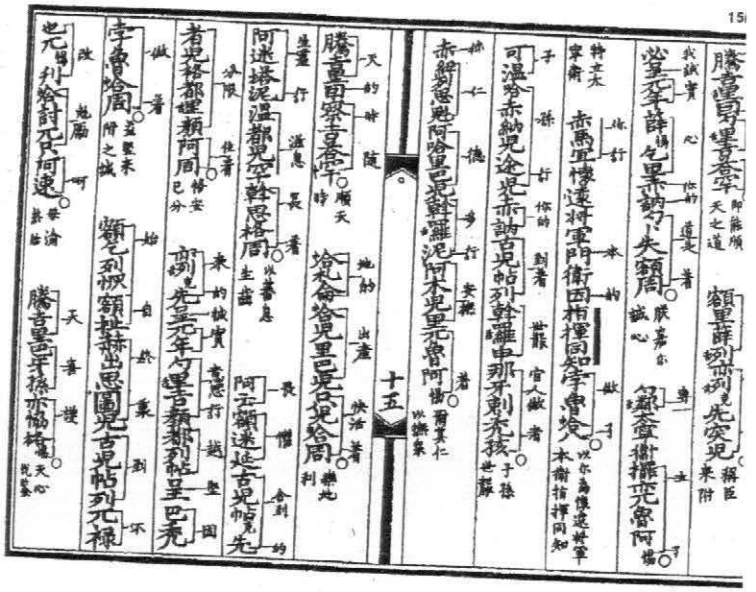
12v

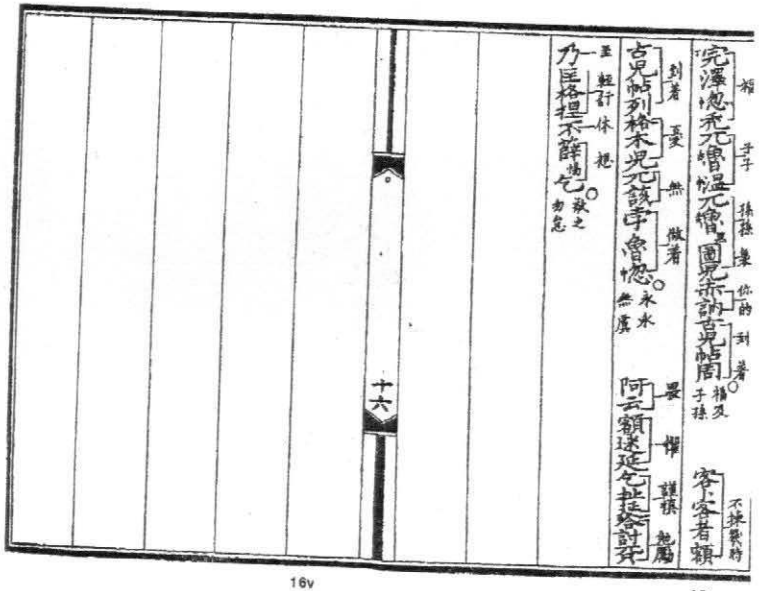
12r

133

13v
13r
語文
十三
Hy IIa

14v
14r
十四

15v
十五
Hy IIa

16v
16r
十六

一年將軍宋國公馮勝永昌侯藍玉搠泥

仇次 軍卷 教引 著 遭遇 地行 深 入 著

噹孛兒錯兀也連拉哩兀先都里哈溫周 二次 把兵 把都 合剌 古捏 斡羅周

直抵 深塞 遭遇 官爭 并 圍 百姓行

忙古歹 額駙 把兒 當思 禿兒 格泥 特蒙古 氏官民 不古速 兒必周

子 每的 裏 并 林 教住了 時分

阿馬撒敦 朵脫剌 把哈卷納奧兀魯 禿兒 盡行安於 口內口外 許列先

大 臣 他的 阿訥 其餘

哈納安阿不阿兀魯 哈剌阿兒額都周

出帖木兒 斡里朵 別兒哥周 獨捏性來 率 猶兵自固

哈魯禿 捏失 拉哩 兀的 額兒哈納 兀都兒 哈剌阿兒額都周

事駕 地名 到 來 和林古倫 兀都兒 求至 不滿 捆生 者

處行 皇帝 他的 天下 裏 當做 呵 不測 兀哈撒兒阿卷額都周

Hy11a

斡剌納失 兀孫卷 罕 不從 紐 的一個 做伴的 名 筆

卯溫魯 見 那可 拉先 捏列 圖兒 君之賊

不 金 高那根 多的行 不 教 隨 散了 引領着

兀孫斡羅 禿兒 同惡相 濟之名 挑元剌兒 斡羅 你 額先 捏不 拶剌 孫兀都里 都阿

拉海 來着 我

額禾 捏不 石 亦列周 所以係 教 向來 納麻

大明 圖兒 額里先 亦列 薛訥 禿剌 歸我 大 明

四 月的一 朝日 裏 歸順 來了的 上頭 千 二 年

禿兒 遣 撒剌 因 你列 失 你迭 官的 名 并

年四月初一日 甲辰洪武二十二 月 朝剌 忽捏列 把

總降印信各 官受職任事 袭 月 客教 撒剌 思 孛魯巴 丁巳 又 袭 月 矣

談 哈 魯 周本 那顏 撒羅 思 禿里 顏 牙不周 委列 哈咨 哈剌阿

知 番 與者 管 官 職 鼓 番 裏 行着 事 管

多 官 舊

斡欒 那顏 答來 來 相 失列門 然 羅 官中 丞 相 失列門 已 朴洪武二十二

斡欒 那顏 答來 來 相 失列門 相 失列門 樊次 病 痛 遣 客教 撒剌 思 孛魯巴 客 延

數 種 有 疾 斡都 剌 額里 臣 曾 禿 額薛 兀禮 都 答 不 與使 臣 相 見

去的 使臣 兩 不 曾 相見

勅禮部行移應昌衛

天 的 道理 運 好 親 有

騰吉哩 司 約孫 脫斡林討 兀客古備 天道 好 運 數 着 不 來 的

道理 無 也 者 斡捏 禿 亦列古

脫斡林討 兀 司 約孫 脫 斡林討 兀客古備 天道 好 運 數 着 不 來 的

道理 無 也 者 斡捏 禿 亦列古

迭額列 騰吉哩 司 約孫 脫 斡林討 兀客古備 天道 好 運 數 着 不 來 的

上 天 的 道理行 着 多羅 古溫 迷塔納

迭額列 騰吉哩 司 約孫 泥 哈蘭 天道 仰 觀 下 人 生 當 的

脫斡林討 兀 司 約孫 脫 斡林討 兀客古備 天道 好 運 數 着 不 來 的

運 好 的 道理 他 的 有 在前 天下 行 之理 也 兀哩 卷 大 元 迭 列 聲

迭額列 騰吉哩 司 約孫 脫 斡林討 兀客古備 天道 好 運 數 着 不 來 的

上 天 的 道理行 着 多羅 古溫 迷塔納

迭額列 騰吉哩 司 約孫 泥 哈蘭 天道 仰 觀 下 人 生 當 的

哈剌阿兒額出帖木兒 兀都兒 別兒哥 曾 由 必 有 廢 期 額程 不 額 這 便

哈剌阿兒額出帖木兒 兀都兒 別兒哥 曾 由 必 有 廢 期 額程 不 額 這 便

必 廢 的 早 也 有

哈剌阿兒額 迭 額列 額列阿渾 亦兒堅 率土 之民 監着 法度 他的 天下 裏

迭 黑格列周 着 地 止 拉 有的 百姓

布開 着 城 加 海內

迭 黑格列周 着 地 止 拉 有的 百姓

布開 着 城 加 海內

不古迭 笈迭 圖兒 亦納 斡羅周 童 告 安 札兒里 撒古 亦納

都 管 裏 他的 都 管 裏 他的

不古迭 笈迭 圖兒 亦納 斡羅周 童 告 安 札兒里 撒古 亦納

都 管 裏 他的 都 管 裏 他的

孛兒禄 卷 哈臣 兀該 阿主 兀者 乾 敢 不 遵 教命

不 隨的 每 無 也 者

孛兒禄 卷 哈臣 兀該 阿主 兀者 乾 敢 不 遵 教命

不 隨的 每 無 也 者

迭 黑格列周 着 地 止 拉 有的 百姓

布開 着 城 加 海內

哈剌阿兒額 迭 額列 額列阿渾 亦兒堅 率土 之民 監着 法度 他的 天下 裏

哈剌阿兒額出帖木兒 兀都兒 別兒哥 曾 由 必 有 廢 期 額程 不 額 這 便

必 廢 的 早 也 有

脫斡林討 兀 司 約孫 脫 斡林討 兀客古備 天道 好 運 數 着 不 來 的

運 好 的 道理 他 的 有 在前 天下 行 之理 也 兀哩 卷 大 元 迭 列 聲

乃亦哩 孛魯 哈阿周 人事 皇帝 他的 行 當 到 了的 時分

意思 體察 着 皇帝 他的 行 當 到 了的 時分

你列 禿額兒 根納察 自 至 正 國 號 法度 他的 不 拉

一 年 由 正 國 號

你列 禿額兒 根納察 自 至 正 國 號 法度 他的 不 拉

十一 年 至 正 國 號 法度 他的 不 拉

Hy11a

民 不 畏 威 多 雄 人 着先 觀了的 時分

斡羅 禿 孛 埋 哈 剌 赤 兒 連 撒 卯 兀 剌 禿 兒 雄 兒 偏 親

斡羅 禿 孛 埋 哈 剌 赤 兒 連 撒 卯 兀 剌 禿 兒 雄 兒 偏 親

雄 是 在前 的 那 般 威勢 氣力 有的 時分 便

客 堆 兒 哩 卷 大 元 訥 帖 列 薛 圖 額兒 客 禿 古出 禿 禿 恢 禿 兒 不 額 傷

雄 是 在前 的 那 般 威勢 氣力 有的 時分 便

宜 兀 着 古 扯 訥 曾 古 回 禿 剌 民 憂 矣 善 我

行 見的 憂的 上頭 百姓 十 年 餘 到 軍的 善 生受 我

宜 兀 着 古 扯 訥 曾 古 回 禿 剌 民 憂 矣 善 我

十有 餘 年 必大 將軍 中山 侯 李

王 開平 忠武 王 猪 泥 札 曾 周 拏 王 開平 忠武 王 拔 里 禿 把 罕 不 罕

軍的 教引 着 馬 步 行 兵着

王 失 額 哩 格 兀 曾 額 教平定了 雄 平 聲 禿 脫 剌 都 哈 札 的 阿 兒 哈 周 清華 夏

王 失 額 哩 格 兀 曾 額 後 再 二 年 一 年 一 年 晴 雨

拙 哩 兀 的 兀 都 里 哈 溫 周 平 馬 步

拙 迭 斡 欒 兀 斡 欒 是 猪 泥

帖 迭 斡 欒 兀 斡 欒 是 猪 泥

教知道者 錢迭溫禿該。教 指性 來知道 失列門泥剌古都剌禿孛魯阿速。失列門 官 有呵 行的 來的 心

行的 時節 東 同 商量定者 牙不悅兀赤兒圖兒失列門曾是 闊都禿孩。臨行 當與 失列門期

恩煩 來呵 相見着 額捏薛里納兀赤里額魯孫。趁着 涼的 時節 趁此天 涼時節 斡欒溫周赤剌周 人著 來着 猶豫

兀穆都禿該。入來 廝見 客兒別撒阿郎古薛兮周。猶豫 猶豫有

提怯來可 他的 怯著 故著 整整 體止住 亦納勺里吉牙兒。聽其 自然 兀篤右辖里必周赤剌比行 比行 其 放

遮北 去的 說呵 也 意欲 兀篤右辖速孩客額速別兒。意欲 遮北 擴張 捏怯來 不脫都額禿該。 林 止當者

信為的 勾當 做 者 赤哈總孛察委列委列禿說。信他 作為 客兒別別兒客勺孛郎 若是 難難 生受

做着 行 不 能呵 孛魯周孛本額薛赤哈巴速。試若 難趁趙 只他巴撒合里周 即再 四著

遮北 地行 去着 實 安安 老老 兀篤都哈札剌斡欒周馬哈 有呵 阿木總拉捏禿孛額速。北行 其 然 安安

來 要 說呵 也 亦剌速該客額速別兒。若欲 複 來 他的 心 依者 亦納哲薛兮巴里額兒

教來者 孛魯哈禿該。赤聽其 自然 客兒別兒孛魯周兀篤右辖禿厥都剌壇 任擔 做者 遮北 去的

孛額速。凡百 願 往者 額捏約孫阿兒孛魯禿該。哈如 古的 客兒迭捏扯

李額速 有呵 遮 遮理 做者 做 者 哈如 此 客兒迭捏扯

身子 行 令 到 別耶余延阿剌答阿格哩延額出里格周。教 止 身 額只郎古兒帖列。往古 至今 騰吉里曰約孫泥勺并周。達 天 的 道理行 達者 道 天

多行 保護 做者 遮北 身子行 全 着 保 泉 全身 斡欒達克赤協延孛魯阿勺別耶遜帖骨忽格周。保 全身

天下行 安寧行的 迭列該宜阿禾兒里溫都溫察兮別兒斡欒。共 妥 天 下者多 也 多

必赤兀圖兒兀者別速。教之 分附 看 呵 兀禿你利哈牙兒古溫訥麥列都完 文書裏 文書件 二 人的 做了的

不是 有 不速備。又 第一 二人耳 額捏必赤吉失列門兀者周。達 文書 失 列門 看了 達者 文書件

勾里吉牙關牙不禿該。按其 本情 亦剌吉哥赤納兀禄折吉古。若來 不止 去的行 他的 不留 斡欒哈關兀哈禿孩錢迭禿該。 十 多人識者知者。 多人 知道

勅禮部行移安荅納哈出

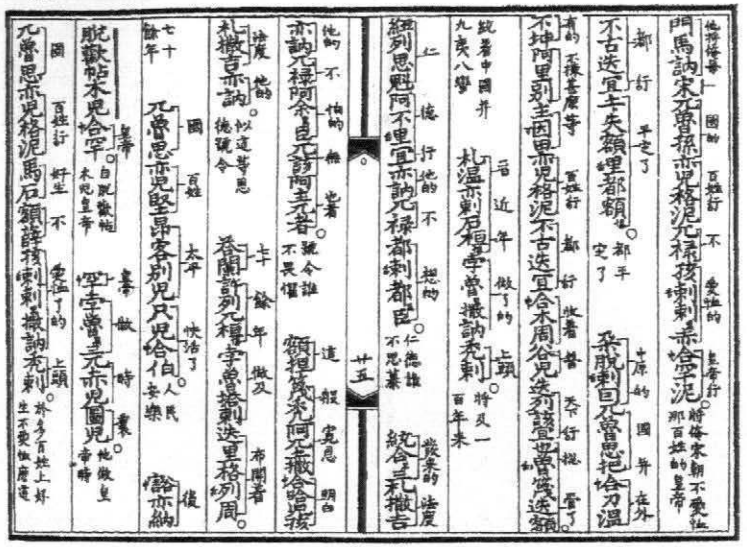
達達 地行 有的 孛兒只斤 都行 收了 達達王子每都收捕了 元朝太祖皇帝 也兒吉 小數 哈札剌不古哈里昔不古迭宜哈木阿。特單地裏 多有的達 四四等 母 地行 有的 孛兒只斤 收了 巴撒歡兒答良 哈札剌不古哈里答泥哈木主為。丈持 四四四 四地裏王子每收捕了

脫列周。他生一箇有 仁德的孫兒 馬訥朶脫剌哈札剌忽列周哈孛兒曾阿 猛 生着 馬 中原 地行 来着 皇爭 做了 哈納忽撒你列紐列恩魁阿不里禿撒回哈赤可溫 板 舟面仁德 好 甚兒

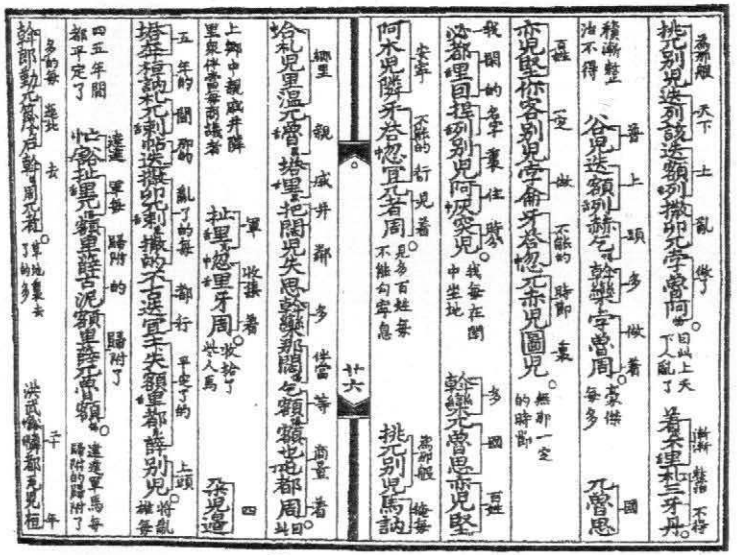
在前 倚靠 皇帝 天下的大 事 君 兀里荅馬訥大宋哈孛迭列該曰也客奏列筵迭額。已前 做皇帝 漢人大 宋皇帝管天下的大事

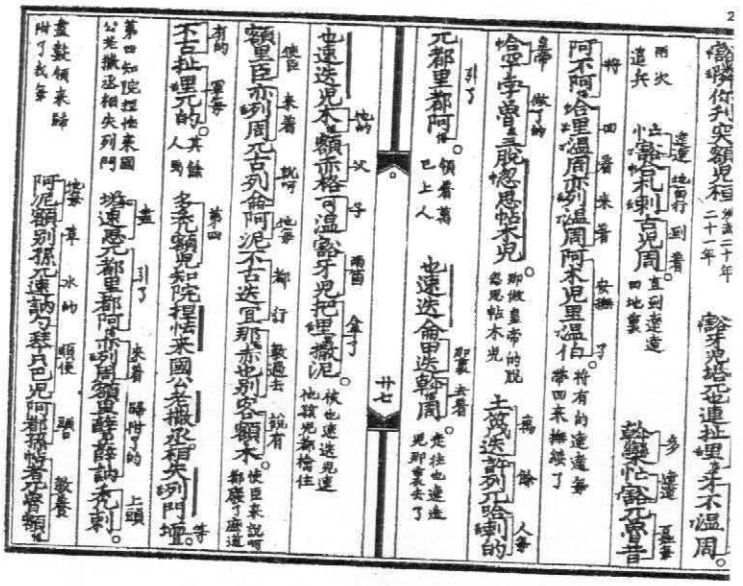
子 孫 地的 可溫哈赤納兒阿訥。曰地的 子孫 三百 十年餘 做了 斡欒忽兒琥札溫哈兒班禄許列孛魯三次兒。三百一十餘年 斡欒元嘗思赤兒格泥禄剌剌忽曰 多 國 百姓行不 愛扯的

上頭 天 命着 皇帝行 生着 騰吉里札牙阿周成吉思哈孛泥脫列溫周。天生 禿剌。多百姓上不 愛扯的上頭

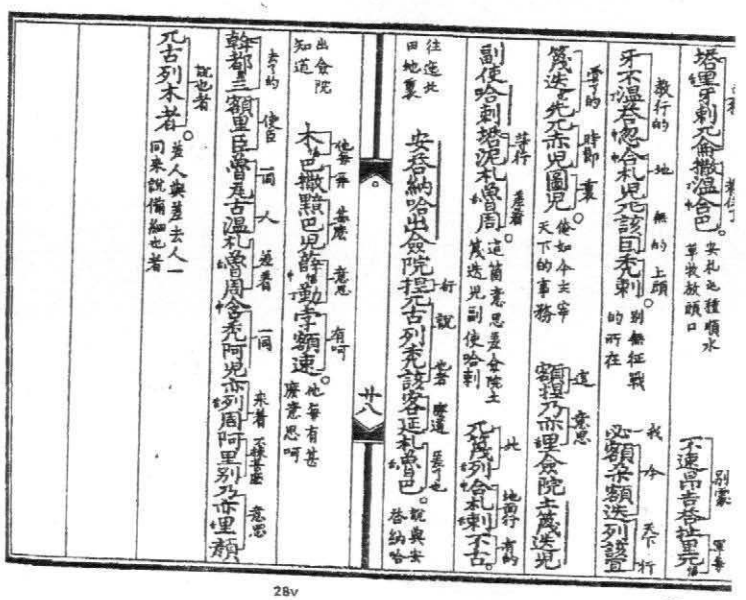

Hy IIa

Hy IIa

撒蠻咎失哩等書

速圖洽罕納。 敕諭

咎兒木 貪 散普兒察 阿巴赤 堅都克班

咎剌脫伯 乃亦剌不花 加納黑班禮 等

必亦吉牙兒

速圖洽罕納。 安禮亦剌亦圖兒

速圖大明洽罕納塊。 李魯三巴兒 巴

速顏列騰吉里固札牙安巴兒。 迭列該額兒亭出

幹赤木。 迭額列騰吉里固札牙安巴兒

咎剌脫伯 乃亦剌不花 加納黑班禮 等

必亦吉牙兒

速圖洽罕納。 安禮亦剌亦圖兒

速圖大明洽罕納塊。 李魯三巴兒 巴

速顏列騰吉里固札牙安巴兒。 迭列該額兒亭出

幹赤木。 迭額列騰吉里固札牙安巴兒

忽札兀倫斂禿 都哩顏撒兀周。 愛麻昆阿洽剌 李羅 塔泥

亦列禿該客延。 札兒里李魯黑三訥禿剌。 挑兀別兒

你多泥 木咎 乃剌不花 李羅 塔泥

阿黑塔普牙兒。 阿兀札兀倫亦列別速

速圖洽罕。 涉余兒洽周。 馬納

札兒里亦列倫。 甘肅 沙州 乞額揚洽札的牙兒。

巴別兒沙州咎。 指揮古出克魯灰 舍禿巴兒李倫。

速圖大明額禮訥。 札兒里去撒普咎剌周。 你判勺哩吉阿兒。

額別孫不孫訥勺琴台兒。 撒兀禿孩客額克失訥禿剌。

古純幹古來。 客額周撒溫阿木。 糖巴墨牙兒涉余兒洽憾宜。

札兒里牙點。

納門馬書

迭額列大明洽罕納。 納門剌根。 昂客禿剌巴禿兒。

幹臣馬訥。 忽札兀兒兀魯思額禮。 咸普思洽罕納兒童古

阿兒。 額禮察阿牙洽罕納。 咎罕撒洽咎洽三。

幹赤木。 迭額列騰吉里固札牙安巴兒。 迭列該額兒亭出

咎剌脫伯 乃亦剌不花 加納黑班禮 等

必亦吉牙兒

速圖洽罕納。 安禮亦剌亦圖兒

速圖大明洽罕納塊。 李魯三巴兒 巴

速顏列騰吉里固札牙安巴兒。 迭列該額兒亭出

禿失周篤迭溫周不列額。 帖列察 察赤納黑失咎。

騰吉里迭亦協克迭周。 免都額列。 兀里都納孫阿兒。

禿失克迭周阿木。 額朵額沙余兒咎巴速。 北客兀魯孫

拜里孩。 額堆額推迭額列巴 都都哎突兒。 額里臣

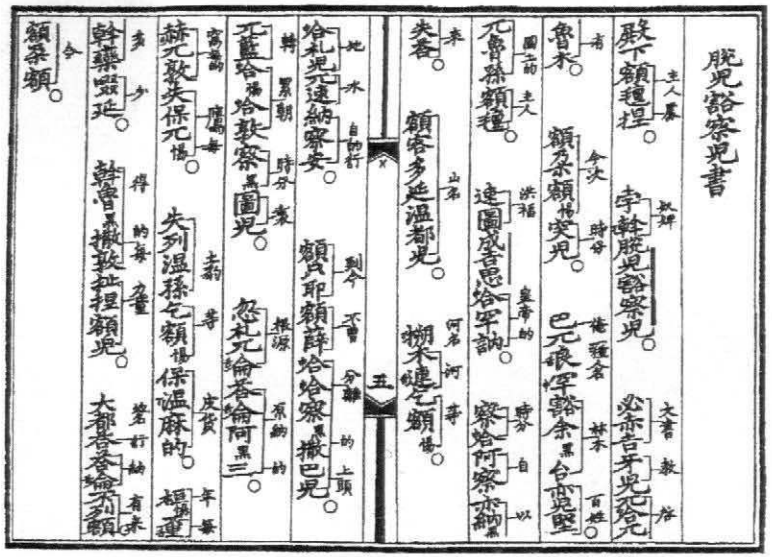
客列赤泥顏。 約孫阿兒牙不溫周。 別額兒格翰 脫脫迭

抹兒帖兒格兒捏額溫堅。 古納失理王宣。 洽迭里禿失該

也客兀魯孫拜里核宜。 額都兒沉闌惚宜。

洽罕訥札兒里篤迭禿該。 幹臣馬訥。 孫真不命

赫乞撒剌因 乃麼失你迭。 洽剌迭列不阪突兒必赤伯。

5v
5r
脫兒磕察兒書
跌下額禮捏。
李幹脫兒磕察兒。
必赤吉平兒忽先
魯木。
額為朵額格斐兒。
巴元狠罕諕余
兀魯孫額禮。
連圖咸吉思哈罕訥。
察哈阿察赤納
兀哈溫周亦列木。
失列門訥。
兀臣額別赤禿。
不宜。
拍揮納公濕格格額延兮里哈。
失列門
勻里書顏。
額別臣捏忙古字魯周。
牙奔牙荅惚申塔泥顏。
Hy II b
七
失列門書
迭額列。
幹赤溫周亦列魯額。
額禮塔奔撒剌因。
跌下額禮訥。
速惚禿
兀藍
幹赤堅別兒。
迭額列。
札兒哩吉兒格綸。
失列門泥。
大寧阿吉兒周。
拍揮魯禿忒禮都周。
迭額列。
亦列古宜都剌剌阿速。
納木兒普哩溫宇魯干
安惚兒勻它顏。
亦列禿赤客延。
札兒里吉兒格額惱。
禮部阿察赤剌克客先。
Hy II b
八
8v
8r
速圖哈罕訥。
也客脫物宜普降勸。
幹爛忽三納
察。
古兒迭古。
阿班泥。
只池避陽荅阿都牙不周。
迭額列古兒格即客額速。
給札兒要赤安訥禿剌。
亦連幹敦。
禮脫幹哩哦巴兒。
牙當吉禿魯撒。
勻孛郎孛魯惚余元。
挑元別兒。
巴元狠罕訥。
幹藥未禿惱把。
普兒監勸普降勸。
不古迭回。
脫下額禮捏。
策迭溫周。
阿里別阿孛魯阿速。
給札綸亦魯小迭荅罕。
比平阿荅魯元倫阿巴速。
罕里溫把。
元魯孫麥列圖兒。
朵甘孛魯木者。
6v
6r
六
脫兒磕察兒書
跌下額禮捏。
孛幹脫兒磕察兒。
必赤吉平兒忽先
魯木。
額為朵額格斐兒。
巴元狠罕諕余
兀藍給札兒元速納察安。
額哥耶額普降勸。
幹藥嚴延。
幹魯禿撒敦拙捏額兒。
赫元敦失保元惱。
失列溫孫乞額惱保溫麻的。
兀藍給孫察禹圖兒。
忽札元綸荅綸阿禹三。
額朵額。
五
5v
5r
Hy II b
144
145

劄付必赤克剌。 馬納討溫八。 失列門

赫它速延。 你列腦孩客古。 郭格只溫答哈塔周。

孛答忽迭額列。 朵兒邊撒剌罔。 答兒溫只卜禿剌周。 歌多羅

額別臣捏答阿哈答周。 古出邊只卜禿剌周。 歌多羅

指揮想溫赤來圖兒。 勺羅罕元種都速該客額速。

朮兒里慨約速阿兒。 答雷圖兒。 大寧阿克兒周。

客堆巴察兒客兒邊。 孛來剌巴速別兒。 薛禪乞里顏元

棵阿哈三。 圖思哈罕泥顏。 元主連答哈周。

赤答忽杜捏別里顏。 古純幹克古孛客延。 孛不塔剌。

阿里孛可因元曾昆奇溫。 忠速迭兒壇。 幹亦剌悟

孛答忽迭額列。 朵兒邊撒剌罔。 哈元臣納客。

客列赤連亦列別。 今 額朵額客兒別兒。 失列門泥。

額別臣亦剌阿里孛魯周。 亦列客亦把。 額別臣

塔乞孛額速。 答雷圖兒亦列客延。 赞巴里阿兒。

搀元把里溫周亦列亦宣。 指揮相公溫。

箚迭木者。 格格額延。

捏怯来書

大明哈罕納速荅。 捏怯来因幹赤克。 巴哈剌除恩。

騰童固孛安巴兒。 忙兀哈罕納。 元魯思圖兒脫列

周。 元里都速安察禹阿察。 幹額敦剌思圖兒亦剌

列。 孛孛元耶元耶。 哈汝余兒哈禹荅哈三荅赤宜薛禪勤。

也客談哈宣阿周。 亦兒堅幹兒答泥。 赫出禹堅不

列里格古固禿剌。 巴捏怯来壇。 孛禿伐搀把捏亦魯普

牙兒。 卜都額耶也都周。 額亦門古兒邱元納。

不東忽阿察不魯忽敦齋剌周。 格格捏圖兒。

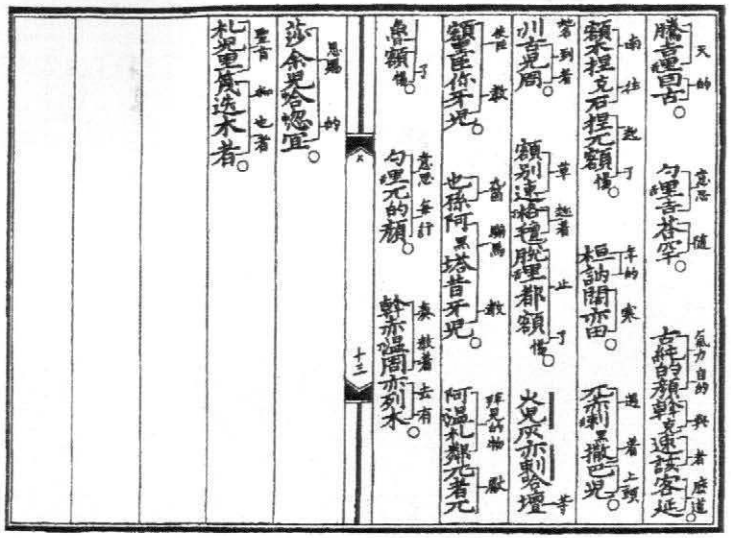
客別都失禿古客額速。 額兒迭元都兒額扯。

亦剌克先。 脫坳不恢因申塔巴兒。

大明哈罕。 騰童固孛安巴兒。 迭列該因元曾普。

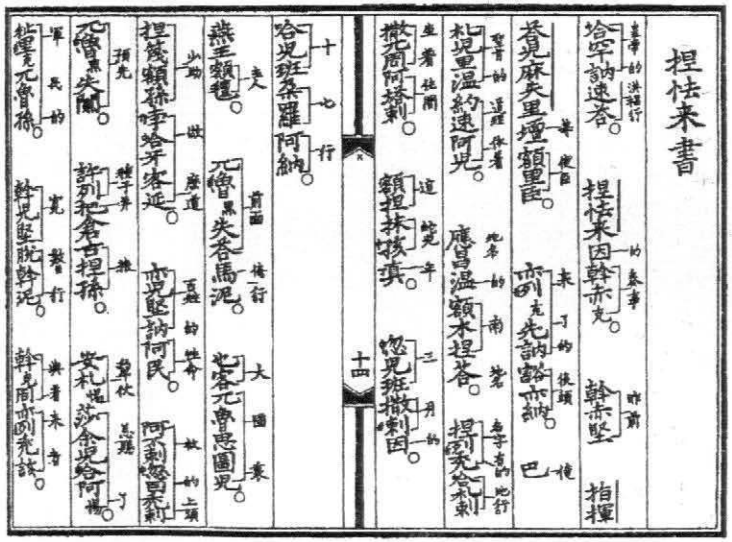
可溫失係溫伐圖。 阿剌禹臣元該。

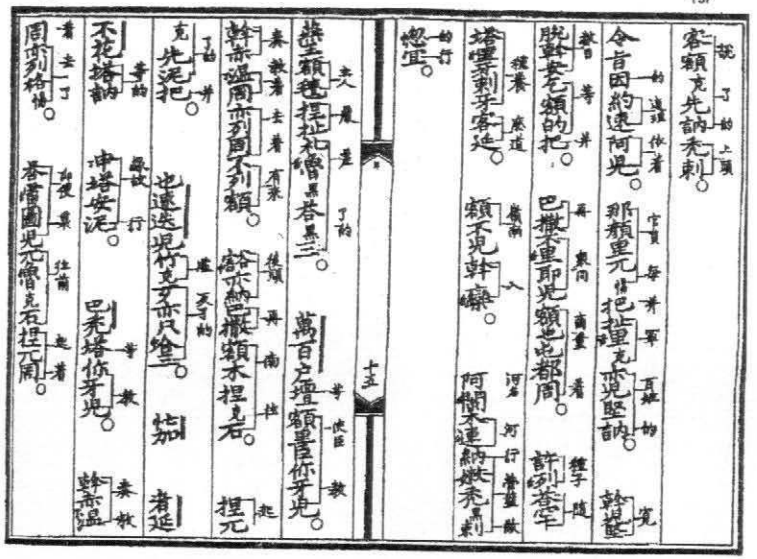
額捏都被亦剌剌忽

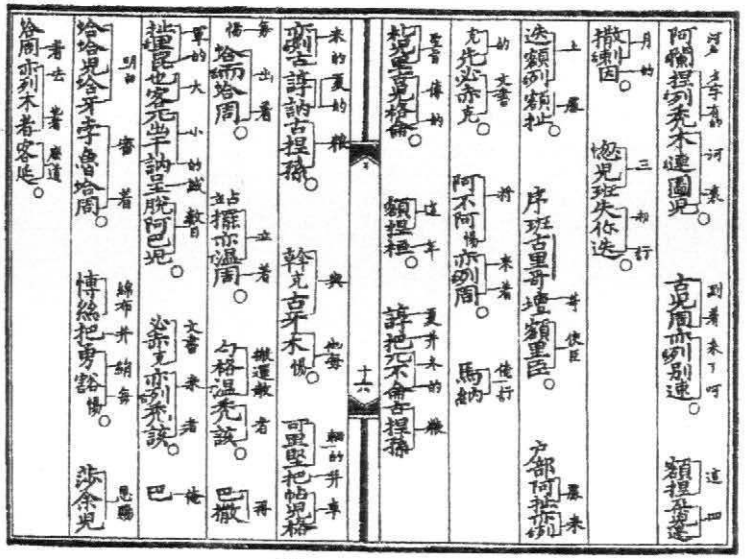
Hy II b

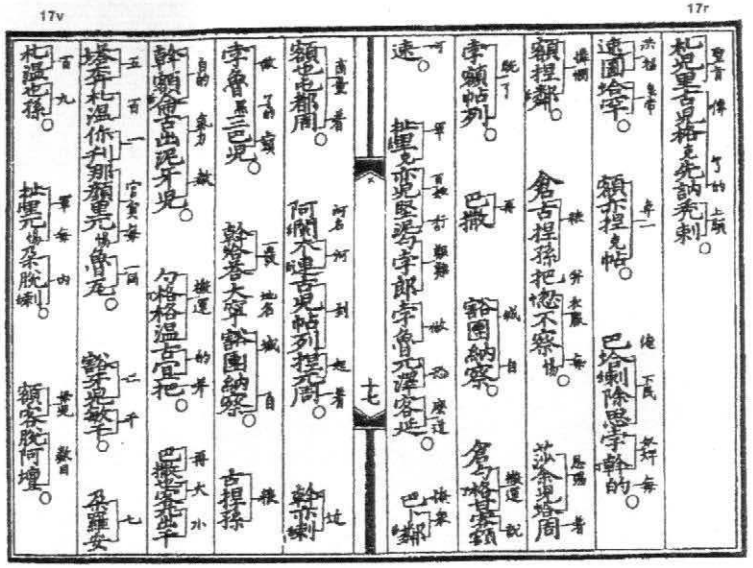
捏怯来書

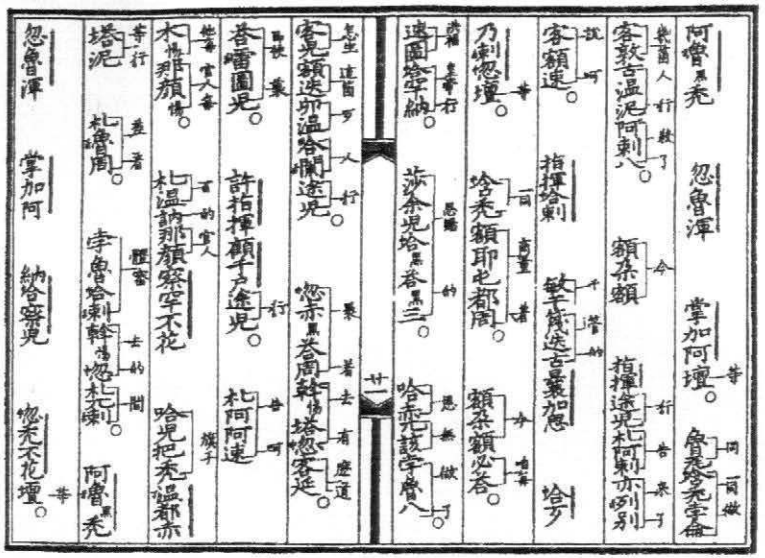

Hy II b

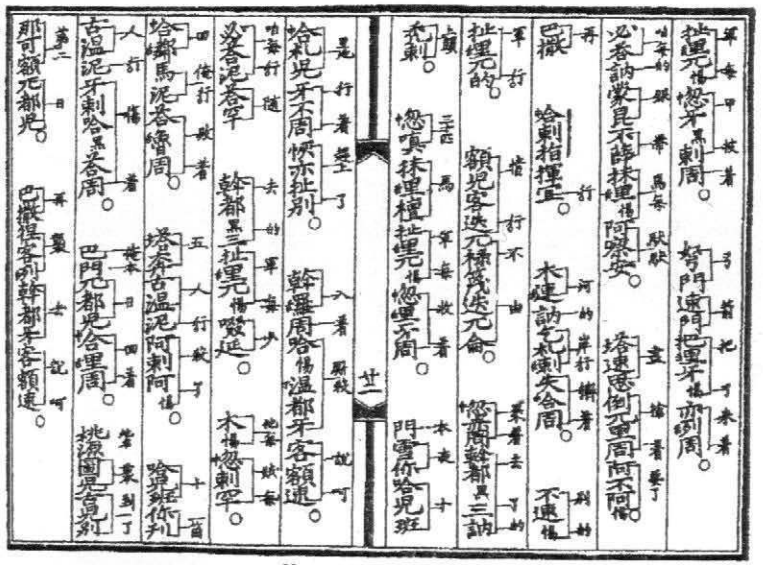

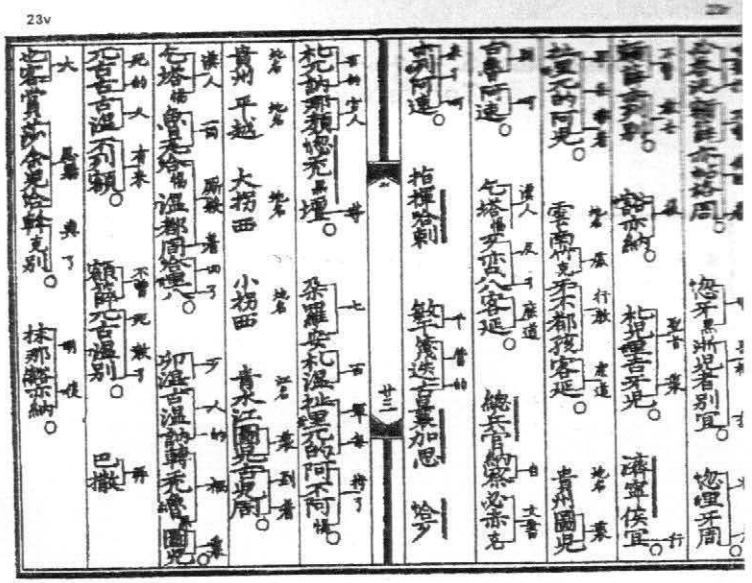

17v
17r
札兒里赤迭木者。
額森 傘
哈喇拍揮 迭兒幹周 不古列倫
忽禿不花 巴撒。 忽禿孩
20r
20v

17v
17r
札兒里赤迭木者。
額森 傘
哈喇拍揮 迭兒幹周 不古列倫
忽禿不花 巴撒。 忽禿孩
20r
20v

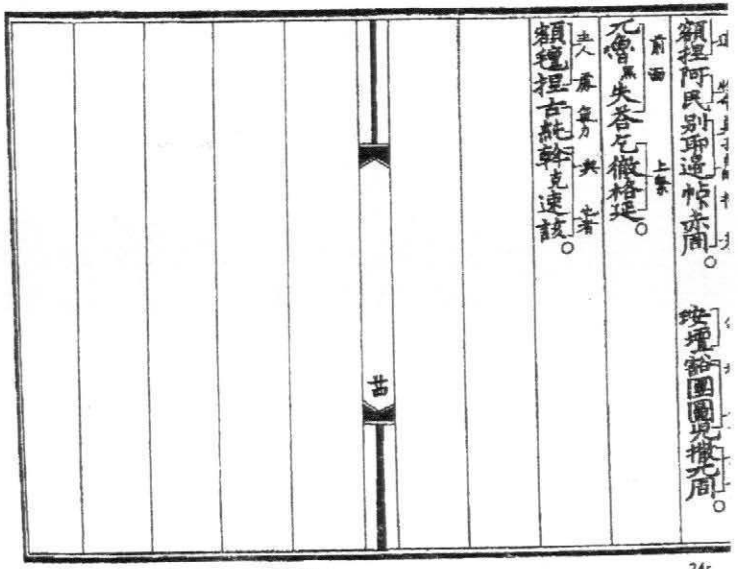

Hy II b

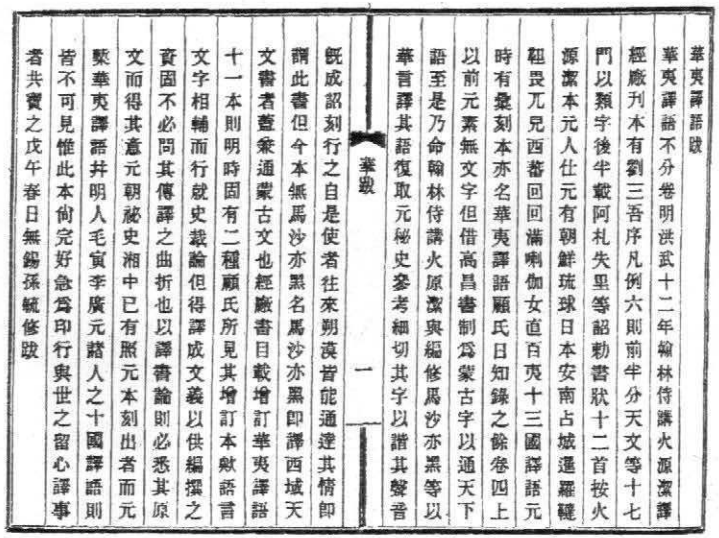

Hy II b

Хавсралт 5. Сунь-Юй-гийн бичсэн "Төгсгөлийн үг"

華夷譯語跋

華夷譯語不分卷明洪武十二年翰林侍講火源潔譯
經廠刊本有劉三吾序凡例六則前半分天文等十七
門以類字後半載阿札失里等詔勅書狀十二首按火
源潔本元人仕元有朝鮮琉球日本安南占城暹羅韃
靼畏兀兒西蕃回回滿剌伽女直百夷十三國譯語元
時有彙刻本亦名華夷譯語顧氏日知錄之餘卷四上
以前元素無文字但借高昌書制爲蒙古字以通天下
語至是乃命翰林侍講火原潔與編修馬沙亦黑等以
華言譯其語復取元秘史參考細切其字以諧其聲音

華跋 一

既成詔刻行之自是使者往來朔漠皆能通達其情即
謂此書但今本纰馬沙亦黑名馬沙亦黑即譯西域天
文書者蓋兼通蒙古文也經廠書目載增訂華夷譯語
十一本則明時固有二種顧氏所見其增訂本歟語言
文字相輔而行就史裁論但得譯成文義以供編撰之
資固不必問其傳譯之曲折也以譯書論則必悉其原
文而得其意元朝秘史相中已有照元本刻出者而元
繁華夷譯語并明人毛寅李賡元諸人之十國譯語則
皆不可見惟此本尚完好急爲印行與世之留心譯事
者共寶之戊午春日無錫孫毓修跋

ГАРЧИГ

1. Удиртгал
2. "Хуа-и И-юй" толийн дээд дэвтрийн латин галиг, шинэ үсгийн хөрвүүлэг
3. "Хуа-и И-юй" толийн доод дэвтрийн латин галиг
4. "Хуа-и И-юй" толийн доод дэвтрийн шинэ үсгийн хөрвүүлэг
5. Зарим үг хэллэгийн товч тайлбар
6. Ном зүй
7. Хавсралт (Эхийн гэрэл зураг)